

Hoe doen we dat met God?

Over de omgang van de leerkracht met multireligiositeit
in de protestants-christelijke klas

Afstudeeronderzoek
Christelijke Hogeschool Ede - pabo
September 2012

Maartje van der Kraan
091082
L4S – DTO

Afstudeerbegeleider:
Dr. J.C. Borst

“(..)We have neither to gather more knowledge, accomplish more goals, nor climb closer to perfection. We have simply to surrender in silent awareness to the God who surrounds and fills us. In that embrace we find love. Not a theology of love, but love itself, for God is love. I don’t know much about God, but I know God has the power to transmit the reality of love to us in a way that heals our wounds, calms our fears, and if we let it, throws us into a love affair with all creation. What better foundation for life and ministry than this?”

- Lynne Hybels (1997)

Voorwoord

Mijn eerste stagejaren van de pabo heb ik gedaan op gereformeerd christelijke scholen. Het was vanzelfsprekend dat er elke dag uit de Bijbel werd gelezen en alle kinderen uit de klas gingen naar de kerk. Men leek soms weinig stil te staan bij het feit dat er in de wereld ook mensen zijn die iets anders geloven. Het godsdienstige klimaat op school was voor iedereen veilig en herkenbaar, omdat men thuis hetzelfde dacht als op school. Ik vond het als leerkracht heerlijk om met de kinderen te praten over God en te merken dat we allemaal hetzelfde geloofden. Buiten school deed ik soms mee met evangelisatieacties en werden er op straat wel eens gesprekken aangeknoopt over verschillende godsdiensten, maar in mijn werk was ik voornamelijk bezig om fijn, christelijk onderwijs te geven.

Drie jaar geleden kwam hier verandering in. Ik gaf voor mijn stage les op een school met een christelijke identiteit, maar in mijn klas zat geen enkel christelijk kind. De school liet niet veel van haar visie zien en leerkrachten vertelden dat ze soms zelf niet eens helemaal geloofden wat er in de Bijbel staat. Er ging een nieuwe wereld voor mij open: multireligiositeit op een christelijke school. Nog nooit had ik daarover nagedacht. Wat moest ik daarmee als leerkracht? Mijn zendingshart begon te spreken en het liefst wilde ik elk kind christelijk maken. Al snel kwam ik erachter dat ik dat helemaal niet kan. Mar wat dan? Welke houding moest ik als leerkracht aannemen? In de jaren daarna bleef ik werken op christelijke scholen waar kinderen met allerlei religies en achtergronden in de klas zaten. En ook de eerdere vragen bleven mij bij. Wat mag ik doen met de christelijke identiteit van de school? Durf ik de Naam van Jezus als Messias eigenlijk nog wel te noemen in een klas vol islamitische kinderen? Vertel ik door Bijbelverhalen het verlossend werk van God of gaat het vooral over de normen en waarden – die op zichzelf erg belangrijk zijn – waarbij de kinderen leren hoe ze met elkaar om moeten gaan? Welke ruimte geef ik aan kinderen die iets anders geloven? Is het genoeg als ik respect voor hen laat zien of moet ik meer aandacht aan hun levensbeschouwing schenken? Kan er dan nog wel gepraat worden over de verschillende levensvisies? Zaken die altijd vanzelfsprekend waren, werden nu in een ander daglicht gesteld. Meer dan eens vond ik mijzelf in mijn schommelstoel op het balkon, waar mijn gedachten kringetjes draaiden in mijn hoofd en mij uit mijn slaap hielden. Eigenlijk wist ik er niet zo goed raad mee. Was ik er al wel klaar voor om met leerlingen te praten over godsdienst en identiteit? Echt te praten? En dus ook te luisteren naar anderen? Op papier is dat niet zo moeilijk, maar in de praktijk..! Er waren dagen dat ik niet goed om kon gaan met de godsdienstverschillen, zodat ik er soms het liefst maar helemaal geen aandacht aan wilde besteden. Hoe kan ik er wat mee doen als ik soms nog lang niet ben uitgedacht over allerlei levensvragen? Verschillende filosofieën en diverse theologische opvattingen komen langs, en soms kan ik niet eens meer onderscheiden wat waarheid is. Hoe zou ik dan als leerkracht geschikt kunnen zijn als het aankomt om levensbeschouwelijk onderwijs? Hoe zou ik kinderen nu kunnen voorlezen op dit gebied? Ik werd er soms zo moedeloos van. Wat zou ik kunnen betekenen? Al het ongeloof in de wereld maakt me soms zo verdrietig. En hoewel er een verlangen in mijn hart is om God te laten zien aan andere mensen, doe dat voor mijn gevoel soms zo weinig. Moet ik niet veel meer levenswijsheid krijgen en een diepere relatie met God hebben?

Op het moment dat ik al deze vragen eigenlijk in de doofpot wilde stoppen en besloot om dan maar op een christelijke school te werken zoals ik die kende uit mijn eerste stage-ervaringen, las ik een artikel van domineesvrouw Lynne Hybels. Zij schreef dat voor enkele predikanten van de kerkgemeenschappen om haar heen. Zij schrijft¹: *"(...)We have neither to gather more knowledge, accomplish more goals, nor climb closer to perfection. We have simply to surrender in silent awareness to the God who surrounds and fills us. In that embrace we find love. Not a theology of love, but love itself, for God is love. I don't know much about God, but I know God has the power to transmit the reality of love to us in a way that heals our wounds, calms our fears, and if we let it, throws us into a love affair with all creation. What better foundation for*

¹ Hybels, L. (1997). *This very moment*. Geraadpleegd op 11 april 2012, http://www.lynnhybels.com/article_this1.asp

life and ministry than this?" Woorden die de voorgangers ertoe aanzetten om na te denken over de vraag wat nu echt belangrijk is in de basis van het leven en van een gemeente. En voor mij tegelijk ook woorden die mij stilzetten bij mijn betekenis als leerkracht in mijn klas. Mijn angst om niet goed genoeg te zijn, is voor God geen reden om mij maar te laten stoppen met mijn werk. Het is een mogelijkheid voor Hem om Zijn glorie te laten zien! Juist in mijn afhankelijkheid. Juist als ik in de stilte naar Hem ga en Hem opzoek.

Dat besef maakt het niet minder spannend om daadwerkelijk met leerlingen te praten over geloof en identiteit. Ik zal daarin een weg moeten zoeken en moeten leren hoe ik daarin steeds meer op Christus kan lijken. En dat kan ik niet anders doen dan door steeds weer opnieuw de dag in Gods handen te leggen en vanuit gebed en de Bijbel mijn werk te vorm te geven. Hoe dit in de praktijk eruit zal zien, zal dagelijks een zoektocht zijn. Maar dan zal er plaats zijn voor ontmoeting in de echtheid van ieders geloof. Een ontmoeting van kinderlijk geloof en volwassenen die zelf ook in alles afhankelijk zijn van God. Dan staan puurheid en echtheid centraal in de ontmoeting van levensovertuiging en de zoektocht naar de betekenis van ons leven. Dan is er ruimte voor ieder(e) kind en leerkracht in de klas en ontstaan er gouden momenten van verbondenheid.

Nadat ik bij mezelf bemerkte dat het thema 'multireligiositeit in de christelijke klas' veel vragen en stof tot nadenken opriep, werd ik erg nieuwsgierig naar de bevindingen van andere leerkrachten. Wat is de visie van anderen als het gaat om godsdienstonderwijs in een klas waar niet alleen christelijke kinderen zitten? Denken alle leerkrachten er hetzelfde over of zijn er onderling verschillen te bemerken? Waardoor is de visie van mensen hierop gevormd? Hoe kunnen mensen hun eigen levensvisie – die raakt aan ieders existentie- meenemen in hun beroepshouding? Op welke manier wordt dat in praktijk gebracht? Deze vragen intrigeerden me steeds meer en ik merkte dat ik het gesprek met onderwijskundigen opzocht om te praten over de omgang multireligiositeit op een christelijke school. De brug naar dit thema als afstudeeronderwerp was daarom gemakkelijk te maken. Het is mij een waar genoegen gebleken om gedachten uit te wisselen over een onderwerp dat mensen zo na aan het hart ligt. En hoewel de laatste woorden nog niet gesproken en geschreven zijn over dit thema, wil ik u vanaf mijn schrijverszetel graag meenemen in mijn bevindingen over het onderwerp dat mij heeft laten nadenken over de meest fundamentele waarden in ons bestaan.

Ede, september 2012
Maartje van der Kraan

Inhoudsopgave

Inleiding en onderzoeksvraag	6
<i>Literatuuronderzoek</i>	8
1. Identiteit op de protestants-christelijke basisschool	8
1.1 De identiteit van een school	8
1.2 Het vormen van de religieuze identiteit	10
1.3 Identiteit in de praktijk	14
1.4 De protestants-christelijke basisschool	17
2. Multireligiositeit op de protestants-christelijke basisschool	22
2.1 Protestants-christelijk onderwijs in een multiculturele samenleving	22
2.2 Omgang met multireligiositeit in de protestants-christelijke klas	23
2.3 De rol van de leerkracht	24
2.4 Praktische handreikingen	25
3. De persoon van de leerkracht	28
3.1 Grondhouding en beroepshouding	28
3.2 De ijsberg van David McClelland	29
3.3 De ui van Fred Korthagen	30
3.4 Inzicht in de eigen ijsberg	31
4. Bijbelse visie op omgang met andersdenkenden	34
4.1 In navolging van Christus	34
4.2 Getuigen zijn	37
4.3 Getuigen voor de klas	39
<i>Praktijkonderzoek</i>	40
1. Inhoud van het onderzoek	40
2. Onderzoeksverantwoording	41
3. Onderzoeksresultaten – analyse van interviews	42
Conclusie	46
Aanbevelingen	47
Slotwoord	49
Literatuurlijst	50
<i>Bijlagen</i>	52
∞ Vragen als richtlijn voor de interviews	53
∞ Verkorte weergave van gehouden interviews	54

Inleiding

Het thema dat in dit onderzoek centraal staat, gaat over de omgang van een christelijke leerkracht met multireligiositeit in zijn² klas. Welke aspecten zijn hieraan verbonden? En op welke manier kan een leerkracht omgaan met andersdenkende leerlingen in zijn klas? Wat speelt daarin mee vanuit zijn eigen grondhouding en levensvisie? Op welke wijze gaat een team om met de identiteit van de school? Het zijn allerlei vragen die spelen rondom het gestelde thema. Om de identiteit van de leerkracht af te bakenen, heb ik ervoor gekozen het onderzoek te richten op het godsdienstonderwijs binnen protestants-christelijke scholen.

De specifieke onderzoeksvraag luidt: *“Hoe kan de protestants-christelijke leerkracht met behoud van zijn eigen christelijke identiteit omgaan met multireligiositeit in zijn klas?”*. Door middel van literatuur- en praktijkonderzoek probeer ik helder te krijgen hoe de protestants-christelijke leerkracht³ kan omgaan met leerlingen in zijn klas die een andere godsdienst aanhangen. Een tweede doel is om te zien op welke manier leerkrachten zich in hun eigen grondhouding –als het gaat om levensvisie- verhouden tot hun beroepshouding.

Het onderzoek bestaat uit een literatuur- en praktijkdeel. In het eerste gedeelte vindt u een beschouwing vanuit diverse literaire invalshoeken op een aantal deelvragen. Binnen het praktijkgedeelte ga ik hier verder mee aan de slag door de gehouden interviews te analyseren, om zo een beeld te verkrijgen van de visies die er in het werkveld zijn op dit onderwerp. Zodoende hoop ik een beschouwing neer te kunnen zetten waarin u gedachten terug kunt vinden over de omgang met multireligiositeit in het protestants-christelijk basisonderwijs. Tevens zullen hieruit enkele praktische handreikingen voortvloeien die helpend kunnen zijn in de omgang met verschillende religies binnen het godsdienstonderwijs.

De deelvragen die mij helpen om een afgebakend literatuuronderzoek te doen, zijn:

- Wat houdt de identiteit van een school in?
- Wanneer is een school protestants-christelijk?
- Op welke manieren kan de leerkracht omgaan met verschillende religies in de protestants-christelijke klas?
- Hoe kan een leerkracht vanuit zijn grondhouding komen tot een beroepshouding?
- Wat laat de Bijbel zien over de omgang met andersdenkenden?

Ik werk binnen het theoriedeel van macroniveau naar microniveau. Eerst gaat het over identiteit in het algemeen, vervolgens over multireligiositeit binnen protestants-christelijke basisscholen om daarna te eindigen bij de visie van de Bijbel en de persoonlijke ontwikkeling van een leerkracht.

Vanuit het bovenstaande ga ik verder met mijn praktijkonderzoek waarbij ik deze deelvragen als uitgangspunt hanteer:

- Wat is de visie van protestants-christelijke leerkrachten op de omgang met multireligiositeit in de klas?
- Op welke manier wordt dit in de praktijk gebracht?
- Hoe vormt een schoolteam levenbeschouwelijk dezelfde visie?
- Op welke manier verhoudt men zich vanuit de eigen grondhouding tot de beroepshouding betreffende het levensbeschouwelijk onderwijs?

Deze vragen stel ik in tien interviews die ik ga houden met onderwijsprofessionals in het werkveld. Onder hen bevinden zich een docent supervisie en coaching van de CHE met interesse op theologisch vlak, een godsdienstdocent op de pabo, leerkrachten van een protestants-christelijke basisschool met

² Ter wille van de leesbaarheid hanteer ik in mijn afstudeeronderzoek de mannelijke schrijfvorm. Uiteraard geldt het geschrevene evenzo voor het vrouwelijke geslacht.

³ Op de plaats van ‘leerkracht’ kan ook worden gelezen ‘pabostudent’ of ‘beginnende leerkracht’.

een open beleid en een godsdienstleraar vanuit het voortgezet onderwijs. Op die manier probeer ik de volle breedte van het werkveld in kaart te brengen.

Uitgaande van mijn eigen ervaringen en de gesprekken die ik in de afgelopen jaren over dit onderwerp heb gevoerd, verwacht ik met mijn scriptie geen sluitende antwoorden te kunnen geven. Ik zie uit naar een onderzoek dat gaat over existentiële zaken die veel mensen na aan het hart liggen, maar ik verwacht daardoor persoonlijk gekleurde visies te tegen te komen. Dat is niet verwonderlijk, want men heeft een eigen individuele grondhouding als het gaat over levensbeschouwing. Ik verwacht met dit onderzoek dan ook een zogenaamde 'bloemlezing' te schrijven waarin wordt weergegeven op welke manieren leerkrachten kunnen omgaan met multireligiositeit. Ik verwacht dat er verschillende visies zullen zijn en dat leerkrachten –conform het beleid van de school waar ze werken- hier zelf een weg in zullen moeten zoeken. Mijn hypothese is dan ook als volgt: *“De omgang met andersdenkende leerlingen in de klas is voor iedere protestants-christelijke leerkracht een persoonlijke zoektocht naar integratie van grond- en beroepshouding. Er is daardoor geen eenduidig juiste wijze waarop deze leerkrachten om kunnen gaan met multireligiositeit binnen hun klas”*.

Hoofdstuk 1 – Identiteit op de protestants-christelijke basisschool

‘School met den Bijbel’; ‘School voor protestants-christelijk onderwijs’; ‘Vrijgemaakte basisschool’. Deze drie benamingen vormen een greep uit de aanduidingen die soms te vinden zijn op de gevel van een christelijke basisschool. Al aan de buitenkant van de school wordt duidelijk gemaakt dat het onderwijs is gestoeld op de christelijke levensvisie. Mensen die langslopen of op zoek zijn naar een geschikte school voor hun kinderen, weten direct welk perspectief aan deze school ten grondslag ligt. De naam op de voorgevel lijkt een volledige weerspiegeling te zijn van het levensbeschouwelijke uitgangspunt dat op de school wordt gehanteerd.

Maar al zolang er christelijke scholen zijn, is er de discussie over hun identiteit. Hebben christelijke scholen een ‘eigen’ identiteit en daarmee een reden van bestaan? Zo ja, wat houdt die identiteit dan precies in? Wat wordt er bedoeld met een ‘christelijke school’? Wordt de naam van Jezus genoemd of gaat het levensbeschouwelijk onderwijs uitsluitend om waarden en normen? Is dat wel zo duidelijk voor ouders die langs een dergelijke school lopen? Achter het label christelijk gaat een veelheid aan religieuze opvattingen en uitingen schuil, die per school sterk kunnen verschillen. Vaak is de naam slechts buitenkant. Pas als je een kijkje neemt in de keuken van de school, kun je er dan achter komen welke inhoud er aan de identiteit wordt gegeven. Dan is te zien wat het schoolteam uit wil dragen en hoe ze het levensbeschouwelijke standpunt in de dagelijkse praktijk neerzet.

1.1 De identiteit van een school

Identiteit is vaak een *iets*, een ding waar je wat mee moet, een af te handelen agendapunt. Meestal krijgt de identiteit van een school dan de vorm van een mooi document of een regel in de missie van de school. Met daarbij het verzoek aan nieuwe personeelsleden deze te onderschrijven. Op zich is dat niet raar. Maar dat wordt het wel als we beseffen dat veel professionals in het onderwijs grote behoeften hebben om af en toe stil te staan bij de ‘grote vragen’. Ik-vragen als: waar doe ik het voor, waardoor krijg ik energie van mijn werk? En wij-vragen: wat vinden wij belangrijk in ons onderwijs en wat willen we de kinderen meegeven? Hoe willen we met elkaar omgaan? In een tijd waarin de werkdruk hoog ligt en het takenpakket van de school alsmaar groter lijkt te worden, kan het lastig zijn om als school prioriteiten te stellen en keuzes te maken. Het komt er dan niet van om te handelen vanuit de visie van de school, omdat er simpelweg alleen maar ruimte is om te reageren op wat er allemaal op je afkomt.⁴

Daarbij komt nog eens dat discussies over de identiteit van de school vaak niet gemakkelijk zijn. Er bestaat zelfs niet zelden een zekere weerzin tegen. Men staat wellicht onverschillig tegenover bewuste keuzes rondom identiteit of vreest juist hoog oplopende emoties en pijnlijke verschillen in (geloofs)opvattingen. Wanneer men wel met elkaar nadenkt over identiteit op bijvoorbeeld een studiedag of discussieavond, vallen de resultaten vaak tegen. Daarbij spelen ook allerlei maatschappelijke ontwikkelingen een rol.⁵ Aan deze complexiteit ligt nog een diepere verlegenheid ten grondslag, de zogenaamde ‘privatisering van inspiratie’. Door ontkerkelijking en de individualisering zijn levensovertuigingen privé geworden. Ze hebben niet veel meer met het dagelijks werk van professionals te maken. Onderwijskundigen worden geacht zich te laten leiden door hun opleiding, hun takenpakket, de werkafspraken en hun ervaring in het veld. Tegelijk is er in de laatste decennia een opvatting van professionaliteit ontstaan waarin kwaliteit meetbaar en afrekenbaar moet zijn. In het onderwijs is een industrie gegroeid van meetinstrumenten en controlemechanismen. En er lijkt maar weinig ruimte over te zijn voor het gesprek over inspiratie en bezieling.⁶

⁴ Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort P. 11

⁵ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 17

⁶ Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort P. 14

Behoeftte aan identiteitsbezinning

En toch blijkt dat er wel behoefte is aan bezinning op identiteit. Eigen identiteit waarin men kan uitdrukken wat het onderwijs bijzonder voor hen maakt en waarom het fijn is om daarin een rol te kunnen spelen. Maar juist ook het denken over de identiteit van het schoolteam en van de school staat op het wensenlijstje van professionals. Het is zelfs onmogelijk om niet aan identiteit te doen. Identiteitsontwikkeling gaat door, ook als je er geen aandacht aan besteedt. Je kunt immers niet niks zijn. Het is geen zelfstandig ding waartoe je je kunt verhouden. Identiteit is een metafoor om iets mee uit te drukken over (christelijke) scholen. De historische schoolstrijd leidde tot in 1917 tot een (min of meer het huidige) systeem van openbaar en bijzonder onderwijs. Voor bijzondere scholen is er sindsdien steeds de noodzaak om duidelijk te maken waarom ze bijzonder zijn. De identiteit van de school moet gelegitimeerd worden, zelfs al is de rest van de samenleving inmiddels vrijwel geheel ontzuild. En het is een gegeven dat sinds de jaren zeventig deze metafoor wel een heel centrale rol is gaan vervullen in discussies over christelijke scholen. Spreken over de identiteit van scholen kun je daarom niet zo gemakkelijk terzijde schuiven. Nadenken over identiteit lijkt dus ten diepste wel wenselijk en ook noodzakelijk.⁷ Maar is het voor betrokkenen eigenlijk wel duidelijk waar men over spreekt als het onderwerp 'identiteit' ter tafel komt?⁸ Het blijkt dat mensen bij identiteit aan verschillende dingen denken, afhankelijk van hun perspectief. Het hangt samen met het oogpunt van waaruit ze naar een christelijke school kijken en welk belang ze bij de christelijke school hebben. De vraag is dus waar aan wordt gedacht bij identiteit, waar identiteit door wordt bepaald en welke consequenties men hieraan verbindt voor de praktijk. Voor de discussie over de identiteit van de school is het belangrijk om deze zaken helder te hebben.

Werkdefinitie identiteit

Uit bestudering van literatuur en uit discussies blijkt dat er noch eenduidigheid bestaat over het concept 'identiteit', noch over de inhoud van dit concept⁹. Wat iemand verstaat onder identiteit van een christelijke school, hangt samen met drie meer fundamentele opvattingen. Allereerst speelt een rol hoe iemand de relatie tussen het domein van godsdienst en levensbeschouwing en de overige domeinen van het onderwijs ziet. Ten tweede speelt een rol welke geldigheid iemand aan zijn eigen levensbeschouwing toekent en de eventuele band met een religieuze traditie. En als derde speelt mee hoe iemand de relatie ziet tussen 'het gewenste' (d.w.z. hoe het is bedacht op papier) en 'het gerealiseerde' (hoe het in werkelijkheid gaat); de relatie tussen theorie en praktijk. Deze drie factoren zijn medebepalend voor hoe men kan kijken naar de identiteit van een school. En omdat het persoonlijke zaken zijn, kleurt dit de bril waardoor men dit concept beziet. Eigen interpretatie van identiteit is dus aan de orde van de dag. Men is het er echter wel over eens dat met het begrip 'identiteit' iets wordt uitgedrukt dat belangrijk is voor de desbetreffende school. Dr. A. de Wolff (1966) hanteert in haar boek –na een conceptuele analyse– de volgende werkdefinitie: '*de identiteit van een school is iets dat kenmerkend is voor deze school, wat de leden van de schoolgemeenschap met elkaar gemeen hebben en wat min of meer duurzaam is door de tijd*'.¹⁰ Hier gaat het bij identiteit dus om het kenmerkende, het eigen profiel van een school. Dat geldt voor elk soort school; of het nu een islamitische, christelijke, rooms-katholieke of openbare school is.

Traditionele opvatting

Volgens de traditionele opvatting is de identiteit van een christelijke school 'datgene wat een school tot een christelijke school maakt'. Deze identiteit is –variërend van strikt tot gematigd– levensbeschouwelijk van aard en wordt vooral bepaald door de uitgangspunten van de school die de school deelt met andere scholen. Deze uitgangspunten zijn bepalend voor hoe het in de praktijk

⁷ Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort P. 13

⁸ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 11

⁹ Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen. P. 7

¹⁰ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 19

toegaat binnen de school. Daarnaast blijft de identiteit door de tijd voor het belangrijkste deel gelijk. Het 'funderingsdenken' legt uit dat onze meest fundamentele overtuigingen levensbeschouwelijk van aard zijn. Deze overtuigingen zijn tamelijk onveranderlijk en diep verankerd. Zij bepalen vaak op een verborgen manier al ons denken en handelen. Als het goed is, laat de school haar denken en handelen leiden door die fundamentele overtuigingen waar zij ook daadwerkelijk achter staat. Voor een christelijke school zijn dit vanzelfsprekend de christelijke waarden en normen. Onderwijs en opvoeding zijn daarop gebaseerd. De christelijke levensbeschouwing en de Bijbel ziet men als het dieperliggende, onveranderlijke fundament van de school. De uitgangspunten en werkwijzen van de school dienen daarop gebaseerd te zijn, waarbij men het als belangrijkste doel beziet om de identiteit over te dragen op de leerlingen. De dagelijkse praktijk dient daarom een afgeleide te zijn van de visie van de school. Dit brengt met zich mee dat de leerkracht moet weten wat de visie van de school is, zich hier in kan vinden en zijn pedagogisch handelen en denken hier op kan afstemmen¹¹. De werkdefinitie van de Wolff is onder andere aan deze traditionele opvatting ontleend. In dit onderzoek wordt de traditionele opvatting – en daaronder geschaard de werkdefinitie van de Wolff- van het concept identiteit gehanteerd.

Hoewel de traditionele opvatting hierover duidelijk is, dringt zich in de praktijk toch vaak de vraag op of de identiteit van een christelijke school alleen levensbeschouwelijk van aard is of dat er meer dimensies te onderscheiden zijn. Een school werkt vanuit een bepaalde levensbeschouwelijke visie, maar heeft eveneens te maken met een visie op pedagogisch en didactisch handelen. Wanneer men meer dimensies onderscheidt, blijkt dan ook dat deze onderling toch wel vindt samenhangen. Een visie op de relatie tussen de diverse domeinen is echter wel van belang bij de vorming van de schoolidentiteit. En eveneens bij het uitdragen van de identiteit in de praktijk. Diegenen die vinden dat identiteit alleen levensbeschouwelijk is, gaan er vanuit dat pedagogische en onderwijskundige opvattingen en het handelen in de praktijk, ten diepste levensbeschouwelijk zijn bepaald. De opvatting dat identiteit meerdere dimensies heeft, veronderstelt dat eerder genoemde opvattingen wel samenhangen met een levensbeschouwing, maar dat dit nog niet per direct betekent dat ze hierdoor worden bepaald. Het pedagogisch en didactisch handelen in de praktijk wordt mede bepaald door de persoonlijke visie van de leerkracht hierop. Daarom is het belangrijk om als schoolteam ook hier over te spreken, zodat men een eenduidige lijn kan trekken en hetzelfde kan uitdragen¹². In het traditionele denken over de identiteit van de christelijke school zien we terug dat het levensbeschouwelijk denken alle domeinen van het onderwijs beïnvloedt. Identiteit is daarin niet iets wat op zichzelf staat, maar het staat aan de basis van het gehele onderwijsconcept van de school.

1.2 Het vormen van de religieuze identiteit

Christelijke scholen delen hun identiteit met elkaar. Ze hebben immers allemaal de christelijke levensbeschouwing als uitgangspunt. Het concept identiteit is in die context abstract en algemeen geldend voor christelijke scholen. Toch kan de identiteit van christelijke scholen onderling verschillen. Ook al zijn de scholen in hun levensbeschouwing hetzelfde, de dagelijkse invulling hiervan kan ver uiteen liggen. De tijd dat christelijke identiteit van de school werd opgevat als zou er vanuit een vaststaand christelijke pakket 'waarden en normen' eenduidig christelijk onderwijs af te leiden zijn, lijkt voorbij.¹³ Zo zijn er strengere gereformeerde scholen en werken andere scholen vanuit een evangelisch karakter. Beide scholen zijn christelijk maar uiten dit wellicht anders. Het is daarom goed om als team te bezinnen op vragen die gaan over identiteit. Wat verstaan we als team van een christelijke basisschool onder identiteit? De identiteit van een school is daarin historisch, contextgebonden en specifiek voor één school geldend. Bij de invulling en uiting van de identiteit

¹¹ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 24, 47

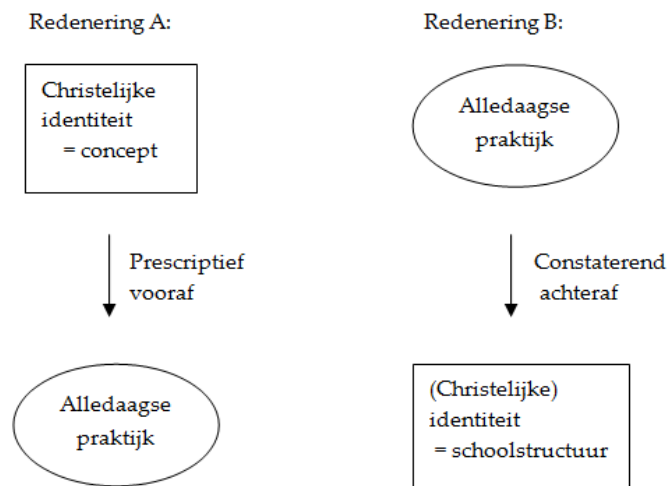
¹² Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 21

¹³ Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 13

heeft de school immers te maken met leerlingen, ouders van leerlingen, medewerkers, de buurt waarin de school staat, wetgeving en verwachtingen van de plaatselijke samenleving.¹⁴

Twee wijzen van redeneren

De identiteit van een school staat of valt met diens uitgangspunten en visie. Bij het ontwerpen van een eigen identiteit zal een school zich daarom vooraf moeten beraden op welke wijze zij de identiteit leidend laat zijn voor de dagelijkse praktijk. Hierin onderscheiden we twee wijzen van redeneren. In redenering A gaat een bepaalde (levensbeschouwelijke) opvatting van identiteit vooraf aan het ontwikkelen van onderwijs in de praktijk. Het algemene onderwijsconcept van de school, de grondslag, de levensbeschouwelijke oriëntatie of nog weer andere opvattingen, bestaan min of meer onafhankelijk van de praktijk van het onderwijs. En uit de gekozen en gehanteerde concepten wordt vervolgens deductief de vormgeving van het onderwijs afgeleid. De school vertrekt vanuit een bepaald levensbeschouwelijk standpunt en maakt van daaruit de vertaalslag naar de dagelijkse praktijk van het onderwijs. Redenering B daarentegen, begint aan de andere kant. Of er nu wel of niet wordt nagedacht waar het met het onderwijs op een school naar toe moet en of er nu wel of niet bepaalde concepten ontwikkeld zijn en gekoesterd worden, in de praktijk van alledag heeft een school altijd een bepaalde kleur en uitstraling. Identiteit opgevat in deze zin begint met het beschrijven van die alledaagse praktijk. In constaterende zin kan aldus een beschrijving van de actuele schoolcultuur worden opgesteld. Anders gezegd: er wordt een identiteit van de school geconstateerd. In deze redeneerwijze heeft een school geen vast omschreven identiteit, maar krijgt een school voortdurend identiteit. Men kan proberen deze identiteit op papier te zetten, maar het zou een beschrijving zijn van de huidige situatie. Min of meer belangrijke voorvallen in de identiteit kunnen op een volgend moment immers leiden tot anders getinte identiteitsbeschrijvingen. Op deze wijze opgevat is identiteit dynamisch en wordt er inductief geredeneerd.¹⁵

Hoewel in de huidige literatuur en in de praktijk een duidelijke trend is te bespeuren in de richting van redenering B, zien we in de traditionele visie juist redenering A een grote plaats innemen. Een schoolteam zal zich daarom goed moeten bezinnen op haar eigen wijze van beredeneren en dit ook moeten uitspreken naar elkaar. Wat voor het ene teamlid niet meer dan vanzelfsprekend is, kan voor de ander stof tot nadenken zijn. Pas als iedereen duidelijk weet vanuit welke beredenering de visie van de school wordt opgesteld, kan er sprake zijn van een eenduidige uitstraling van de identiteit. Redenering A en B behelzen beide waardevolle zaken. Redenering A laat een duidelijk standpunt zien, waar redenering B kans maakt op vervaging van de identiteit van een school. Redenering B daarentegen laat een ruimte over voor de beweging die te zien is in identiteit. Opening voor identiteit als vloeiend, veranderend en in ontwikkeling. Dat wil niet zeggen dat er geen peil op te trekken valt, want er zit altijd een lijn in de ontwikkeling. Het betekent wel dat de identiteit nooit terug te brengen is tot een serie uitspraken die iedereen onderschrijft.¹⁶ Een schoolteam zal moeten besluiten vanuit welke redenering zij haar onderwijs wil inrichten en hoe zij haar christelijke standpunt wil handhaven.

¹⁴ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P. 22

¹⁵ Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. Pp. 16

¹⁶ Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort P. 15

De vraag hierbij is ook wie er belast is met het ontwerpen van de identiteit. Doorgaans wordt deze door een schoolvereniging of het bestuur vastgesteld, en heeft het team alleen te maken met de dagelijkse uitvoering hiervan. Desalniettemin zal het schoolteam zich toch met enige regelmaat moeten bezinnen op de identiteit en identiteitsvoering, om zodoende uit te kunnen dragen wat er op papier staat geschreven. Hierover is in het vervolg van dit onderzoek meer te vinden.

Schoolplan

De identiteit van een school wordt vastgelegd in een schoolplan. Hierin moet een school haar visie en missie vastleggen. Onder andere de levensbeschouwelijke identiteit, pedagogische en onderwijskundige visie en didactische werkwijzen worden opgetekend en vastgelegd in het schoolplan. Dat vormt de basis van het onderwijs op die school. In het schoolplan staat wat er op school voor en met kinderen wordt gedaan. Het is een document wat de huidige situatie beschrijft, maar ook een middel om het onderwijs te ordenen en te veranderen. De school laat zien op welke wijze ze haar kwaliteit bewaakt en verbeterd. Tevens legt de school middels het schoolplan verantwoording af aan de Inspectie van het Onderwijs over het schoolbeleid. Het is een wettelijke verplichting dat iedere school een dergelijk plan heeft. Elke vier jaar moet een school dit plan opstellen. Voor 2007 waren de voorschriften voor de inhoud gedetailleerder en werd het document een schoolwerkplan genoemd. Inmiddels is de inhoud van het voormalige schoolwerkplan uitgespreid over diverse andere verplichte documenten, en vallen deze onder het instemmingsrecht van de ouders en het personeel. De ouders in de medezeggenschapsraad moeten het schoolplan goedkeuren, waarna het schoolbestuur het plan vaststelt.¹⁷

Een compleet schoolplan beantwoordt verschillende vragen, waaronder de vraag over identiteit. Wat is het voor soort school en wat is haar grond van bestaan? Het antwoord hierop wordt omschreven in het algemene gedeelte van het schoolplan. Hier komt de levensbeschouwelijke grond tot uitdrukking. De inhoud van deze beschrijving komt tot stand door vragen op te werpen als: waaruit blijkt dat we een christelijke school zijn? Hoe gaan we om met religieuze feestdagen? Wordt er tijd en ruimte gereserveerd voor het lezen uit en spreken over de Bijbel? Op welke manier geven we inhoud aan het godsdienstonderwijs?. Alle antwoorden op deze –en meer- vragen vormen samen uiteindelijk een levensbeschouwelijk schoolconcept. De conceptuele manier van ontwerpen van onderwijs vergt het opmerken en leggen van relaties tussen de eigen originele schoolkeus, de visie en het handelen in de klas. Er moeten relaties gelegd worden tussen het algemene en het bijzondere gedeelte van het werkplan. In de praktijk blijkt dit vaak ingewikkeld. Maar dit is wel belangrijk om te beseffen. Het gezicht van de school wordt uiteindelijk niet gezien in de visie op papier, maar in de dagelijkse omgang in de praktijk. Elke identiteit –of gebrek aan- is zichtbaar in het werk met kinderen.¹⁸

Schoolconcepten in het christelijk onderwijs

Net werd al de term ‘schoolconcept’ aangehaald. Met deze term wordt de grondslag van het schoolplan bedoeld; het allesomvattende plan. Wat is nu ten diepste de houding van de school en op welke manier wordt dat geuit? Vanuit welke richting werkt de school en op welke manier wil zij omgaan met andersdenkenden? Het schoolconcept staat aan de basis van het dagelijks handelen. In het schoolconcept ligt onder andere vast op welke wijze de christelijke school omgaat met andere religies binnen het onderwijs. Mogen andersdenkende leerlingen naar de school komen of is de school exclusief voor christelijke kinderen bedoeld? Identiteit komt onder meer tot uiting in de omgang met elkaar; hierin kan met een schoolconcept van de school deels herkennen. Christelijke scholen kunnen onderling erg verschillen in hun (aanneme)beleid. Hierin is terug te zien dat statische, abstracte identiteit en schoolgebonden identiteit uit elkaar kunnen liggen.

¹⁷ Geraadpleegd op 2 september 2012 - <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-zijn-het-schoolplan-de-schoolgids-en-het-klachtrecht-in-het-onderwijs.html>

¹⁸ Stolk, H. (1984). *Werkboek schoolwerkplan*. CPS, Amersfoort. P.15

Dick den Bakker heeft deze verschillende schoolconcepten in het onderstaande schema weergegeven:

	Godsdienstige waarheidsclaim	Onderwijs traditie	Leerinhouden	Persoonlijke concept	Aanname- en toelatingsbeleid
Gesloten christelijke school	Exclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardig -heid	Enkelvoudig meervoudig	Gesloten
Half gesloten christelijke school met open toelating	Exclusief (evangelicaal) inclusief	Scholing Vorming	Uitsluiting Gelijkwaardig -heid	Enkelvoudig meervoudig	Open (l n), gesloten (l kr)
Open christelijke school	Exclusief (evangelicaal) inclusief pluraal	Scholing Vorming	Uitsluiting, gelijkwaardigheid, verscheidenheid	Enkelvoudig meervoudig	Open (l n), gesloten (l kr)
Christelijke ontmoetings-school	Inclusief pluraal	Scholing vorming	Gelijkwaardigheidverscheidenheid	Meervoudig	Open (l n), gesloten (l kr)
Interreligieuze school	Pluraal	Vorming	Verscheidenheid	Meervoudig	open

De begrippen die dhr. den Bakker in het schema hanteert, zijn de volgende:

≈ Godsdienstige waarheidsclaim

- Exclusief: de enige ware manier van geloven is die van mij/mijn groep
- Inclusief: er zijn ook andere manieren van geloven mogelijk
- Pluraal: de relatie tussen godsdiensten staat centraal en is van belang

≈ Onderwijs traditie

- Scholing: het overdragen van kennis
- Vorming: het leren deelnemen aan de cultuur

≈ Leerinhouden

- Uitsluiting: dat wat niet in het straatje past, wordt niet gebruikt
- Gelijkwaardigheid: geeft een positieve waardering van de onderlinge verschillen (passief)
- Verscheidenheid: geeft op een positieve wijze mogelijkheden voor verschillende uitingen (actief)

≈ Persoonlijke concept

- Enkelvoudig: er wordt één bepaald systeem van waarden, normen en kennis overgedragen
- Meervoudig: er is deelname aan diverse sociale en culturele verbanden, om zo tot een eigen standbepaling te kunnen komen

≈ Aanname- en toelatingsbeleid

- Toelatingsbeleid leerlingen
 - Open: ieder kind is welkom, ongeacht cultuur of religie
 - Gesloten: leerlingen vanuit dezelfde stroming als de school worden aangenomen, andersdenkenden zijn niet welkom
- Aannamebeleid leerkrachten
 - Open: iedere leerkracht mag komen werken op de school – hoewel er soms nadrukkelijk gevraagd wordt om een respectvolle houding naar de achtergrond van de school
 - Gesloten: alleen leerkrachten behorend bij dezelfde levensbeschouwelijke achtergrond als de school mogen hier lesgeven

Over het algemeen kunnen we ervan uit gaan dat christelijke scholen die te maken hebben met multireligiositeit in de klas, minstens een schoolconcept met een open beleid hanteren.¹⁹

*Religieuze identiteit als een dynamische constructie*²⁰

Als een dynamische constructie wordt de religieuze identiteit van de school voorgesteld als een continue (samen)spel tussen 'formele religieuze identiteitsclaims' en 'gedeelde interpretaties en betekenissen' ten aanzien van de centrale en typerende kenmerken voor de religieuze oriëntatie van de school.²¹ In onderzoek naar sociale mechanismen die een rol spelen in het vormgeven van en betekenis geven aan de religieuze identiteit, vond met de volgende vier aspecten:

1. Sensegiving - de formele identiteitsclaims beïnvloeden de religieuze identiteit van de school;
2. Action formation – identiteitsclaims geven richting aan het handelen van de schoolleden;
3. Sensemaking - het (gezamenlijk) creëren van betekenissen;
4. Institutionalisation - aan de gedeelde betekenissen worden ook de (formele) status van de identiteitsclaims toegekend. Die religieuze identiteitsclaims kunnen worden ervaren als een objectieve werkelijkheid, maar de schijn van objectiviteit is afhankelijk van de interpretatie van de schoolleden. "De religieuze identiteit van een school kan hierbij dan ook worden begrepen als een continu proces."²²

1.3 Identiteit in de praktijk

Opvallend is dat de aanleiding tot een gesprek over identiteit vaak een eenvoudig, alledaags concreet vraagstuk is. Vragen als: vieren we met onze islamitische leerlingen Kerst in de kerk? Staan we het dragen van een hoofddoek toe? Moet elke leerkracht de dag met een gebed openen, ook al voelt hij zich geseculariseerd? Welke methode kiezen we voor het vak godsdienst? Hoe verwoorden we onze visie in de schoolgids? Dergelijke aanleidingen maken dat in de gesprekken over de christelijke identiteit van een school veelal vanuit een zogenaamde 'smalle opvatting' van identiteit wordt geredeneerd. De identiteitsdiscussie wordt in dit geval opgevat als het gesprek over expliciet godsdienstige schoolaangelegenheden. Deze formele identiteit heeft betrekking op de legitimatie van de historisch gegroeide identiteit van de school. Ze is bedoeld om duidelijk te maken dat er nog steeds een band is met de oorsprong van de school.²³ Daar is niets mis mee, maar in deze smalle interpretatie kunnen andere aspecten gemakkelijk buiten het gesprek blijven. Het hoeft dan niet te gaan over het pedagogische klimaat, onderwijskundige keuzen of de aanleiding van de school. Ten onrechte, want in deze domeinen worden even goed waarden-geladen keuzen gemaakt die mede een specifieke kleur geven aan de school. Een meer accurate opvatting van identiteit van een school is dan ook een 'brede opvatting' van identiteit. Een school een christelijke school noemen, is een uitspraak doen over de levensbeschouwelijke dimensie van alle activiteiten die op die school plaatsvinden. Levensbeschouwing en expliciet godsdienstige activiteiten zijn niet los verkrijgbaar, maar zijn ingebed en krijgen betekenis in de bredere context.²⁴ De brede identiteit heeft zodoende te maken met het geheel van overtuigingen en gedragingen van de mensen in de school.

De brede opvatting van identiteit impliceert dat de levensbeschouwelijke visie van de school niet alleen zichtbaar is in godsdienstige schoolaangelegenheden. Op alle andere terreinen van de school is ook te zien vanuit welke levensbeschouwing de school werkt. Maar is dit daadwerkelijk in de praktijk

¹⁹ Geraadpleegd op 2 september 2012 – Publicatie presentatie Dick den Bakker op de CHE, mei 2007. Besturenraad, de organisatie van het christelijk onderwijs. Link is te vinden in de literatuurlijst.

²⁰ Faber, M. (2012). *Identity Dynamics at play*. Proefschrift, Universiteit Utrecht

²¹ Weber, K. en Glynn, M.A. (2006). *Making Sense with Institutions: Context, Thought and Action in Karl Weick's Theory*. Publicatie November 2006 in Organization Studies

²² Geraadpleegd op 2 september 2012 – Dijkhuizen, E. van. (2012). *Identiteit school vraagt doorgaand* gesprek. Publicatie 26-01-2012, Reformatorisch Dagblad. http://www.refdag.nl/achtergrond/onderwijs-samenleving/identiteit_school_vraagt_

²³ Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort P. 13

²⁴ Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij - Meinema, Zoetermeer. P. 19

te zien bij elke school? Klinkt tegenwoordig niet vaak de roep dat de identiteit van scholen niet zichtbaar is? Scholen hebben een identiteitslabel, maar wat doen zij er mee? Uitspraken als 'christelijke scholen moeten hun identiteit waarmaken' of 'de identiteit van christelijke scholen begint te vervagen' komen we de laatste jaren veelvuldig tegen.²⁵ Ouders brengen hun kind naar een school met een bepaalde identiteit, maar wat zien zij ervan terug?

Identiteit in het team

Als school is het dus noodzakelijk om dat wat er in het schoolwerkplan staat, ook daadwerkelijk in de praktijk te brengen. Ondubbelzinnig en eenduidig. Als een christelijke school alleen maar de nadruk legt op het behalen van het juiste niveau van onderwijs, kan ze haar levensbeschouwelijke identiteit wel in de prullenbak gooien. Juist de godsdienstige achtergrond kan een extra dimensie geven aan het onderwijs. Een islamitische school werkt met standpunten gebaseerd op de Koran, een christelijke school hanteert de Bijbel als haar basis. Dat moet terug te vinden zijn in de dagelijkse onderwijspraktijk. Het gaat er bij een christelijke school niet allee om kinderen vertrouwd te maken met de christelijke traditie; het gaat er evenzeer om dat het team het hele schoolleven afstemt op christelijke waarden en normen. Het is daarvoor nodig dat het schoolteam weet welke visie de school heeft, en zich samen sterk maakt om dit in de praktijk van alledag tot uiting te brengen. Maar hoe kan dat bereikt worden in een team met allemaal verschillende mensen? Want niet alleen de leerlingenpopulatie, maar ook het leerkrachtenteam is binnen een school pluriform samengesteld. In ons onderzoek vinden we onder leerkrachten op christelijke scholen bepaald geen uniforme opvatting en interpretatie van de christelijke traditie waarin de school zich gesteld ziet. Geen uniforme interpretatie van het christendom (..), Van alles is er te vinden onder de leerkrachten op de christelijke school: van secularisatie tot traditioneel christendom, van syncretisme tot fundamentele herinterpretaties van christelijke bronnen. Deze grote verscheidenheid in de wijze waarop men zich tot 'de' christelijke traditie verhoudt, lijkt heden ten dage een breed geaccepteerd kenmerk te zijn van een leerkrachtenteam. Het gevolg is dat de kaders van wat nog wel en wat niet meer 'christelijk' genoemd mag worden, flink opgerekt lijken te zijn. Op zich is dit geen wereldschokkende vaststelling, omdat de geschetste trend onderdeel is van een veel bredere maatschappelijke ontwikkeling. De vaststelling is echter wél van groot belang als kanttekening bij de opvatting waarin de leerkracht 'zonder meer' gezien wordt als een exponent van de christelijke identiteit van de school.²⁶

In het eerdergenoemde schoolplan heeft een school afspraken gemaakt over de houding en invulling van het godsdienstonderwijs. Er staat wat er wordt gedaan met feestdagen, welke godsdienstmethode er wordt gebruikt, hoeveel tijd er besteedt mag worden aan levensbeschouwing en welke boodschap er aan de kinderen wordt meegegeven bij de dagopening. Ook staat hierin op welke manier het schoolbestuur en de leerkrachten communiceren met ouders over deze –en andere- schoolzaken. Er staat in of ouders betrokken worden bij de levensbeschouwelijke activiteiten of dat dit juist een afgebakend kader vormt. Leerkrachten kennen deze afspraken, respecteren ze als het goed is en hebben ze misschien wel moeten onderschrijven.

De identiteit en de wijze van uiting hiervan, staan zagezegd op papier. Maar toch blijkt dat de invloed van de schoolidentiteit niet zo groot is op de dagelijkse praktijk als werd verwacht.²⁷ De leerkracht neemt zelf namelijk ook veel mee. Hij kan zich wellicht vinden in de identiteit van de school en wil zich houden aan gemaakte afspraken, maar hij heeft ook zijn eigen visie op levensbeschouwing en onderwijs. Hier is sprake van een wisselwerking tussen formele (beleden) identiteit en geleefde identiteit. De theoloog Tillich heeft hier in de jaren zestig al aandacht voor gevraagd. Beide zijn even

²⁵ Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen. P. 7

²⁶ Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. Pp. 20

²⁷ Miedema, S. en Betram-Troost, G. (2006). *Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, identiteit en ontmoeting*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P.119

belangrijk en dienen op elkaar te worden betrokken. Tillich typeert de geleefde identiteit als datgene wat de mens in zijn diepste existentie raakt. Een formeel en officieel theologisch standpunt of de grondslag van een stichting voor christelijk onderwijs doet er toe, maar heeft als component wel een plaats naars de andere volwaardige component, namelijk die van de actuele situatie en de subjectieve zinbeleving in de school. In een wederkerig proces zijn beide componenten in ontwikkeling, werken op elkaar in en zijn daarmee principieel afhankelijk van elkaar.²⁸

Elke leerkracht is dus verschillend. En dat maakt het onderwijs juist mooi. Kinderen zijn geen leerfabriek waar je van alles in kunt stoppen, en leerkrachten zijn evenmin machines waar alleen onpersoonlijk onderwijs uit komt rollen. De leerkracht neemt zichzelf mee, en staat als persoon voor de klas. Een leerkracht zal zijn eigen grondhouding moeten integreren met de beroepshouding van de school. Een –wat we later nog zullen zien- omvangrijk maar zeker waardevol proces. Om daarnaast ook in een schoolteam de eenheid te kunnen bewaren, zou het daarom goed zijn om blijvend te spreken over (vormgeving van) identiteit. Studiedagen, supervisie, vergaderingen, ouderpanels, enquêtes, werkgroepen en persoonlijke gesprekken met directeur en leerkracht, kunnen een schoolteam helpen om eenheid uit te stralen. Zo blijft een schoolteam scherp op de identiteit en vervaagd zij niet in haar levensbeschouwelijke visie.

De christelijke schoolvisie²⁹

Auteurs zijn het erover eens dat wanneer een school christelijk is, dat consequenties moet hebben voor de pedagogische en onderwijskundige visie van de school. Dit vormt tevens een van de belangrijkste motieven om een christelijke school te stichten. Het gaat er niet alleen om kinderen (meer) vertrouwd te maken met de christelijke traditie; het gaat er ook om de inrichting van het schoolleven af te stemmen op bepaalde christelijke waarden en overtuigingen over mens en wereld.

De visie van de christelijke school op mens en wereld, hangen dus samen met de inrichting van het onderwijs. Over het algemeen kan het volgende gezegd worden over de Bijbelse visie op de mens:

- ⌘ Een mens is door God geschapen naar Zijn beeld; ieder mens is daarom ook intrinsiek waardevol en gelijkwaardig.
- ⌘ Een mens is een unieke persoon met bepaalde gaven en talenten; ieder mens heeft het recht en de opdracht die tot ontwikkeling te brengen.
- ⌘ Een mens is een persoon met hoofd, hart en handen.
- ⌘ Een mens is een relationeel wezen; ieder heeft een relatie met een ander nodig om zich te kunnen ontwikkelen.
- ⌘ Het accent wordt ook gelegd op het verlossende werk van Jezus en de bevrijding die dit met zich meebrengt. Dit kan een motivatie met zich meebrengen om te willen worden als Jezus en God en de mens lief te hebben.

In de visie op de wereld speelt het motief van rentmeesterschap een belangrijke rol. De mens heeft als plaatsvervanger van God de opdracht gekregen de aarde te ontwikkelen en te beheren. Daarvoor heeft de mens gaven en talenten meegekregen, die ook ontwikkeld mogen en moeten worden. Rentmeesterschap houdt tevens in dat de mens zich tegenover God moet verantwoorden. Hiervoor heeft de mens de Tien Geboden als richtsnoer gekregen, gekoppeld aan de manier waarop Jezus hieraan in Zijn leven invulling heeft gegeven.

Vanuit deze visies en de overige christelijke noties, kan het christelijk onderwijs opgebouwd worden. Vier zaken die van belang zijn bij het inrichten van het christelijk onderwijs:

1. Bijdragen aan de persoons- of identiteitsontwikkeling - Die is een belangrijke, zo niet de belangrijkste, taak van een christelijke school. Een school waar de naam van God niet wordt

²⁸ Miedema, S. en Betram-Troost, G. (2006). *Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, identiteit en ontmoeting*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. P.134

²⁹ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. Pp. 64

genoemd, en waar christelijke waarden en normen niet worden gehandhaafd, is het niet waard een christelijke school te heten. Een christelijke school dient leerlingen te vormen in christelijke waarden en achterliggende overtuigingen. Er dient ontwikkeling plaats te vinden in cognitieve zin, maar ook op levensbeschouwelijk, sociaal-emotioneel, lichamelijk en creatief gebied.

2. Opvoeding en onderwijs zijn relationeel van aard – Een kind ontwikkelt zich alleen in relaties met anderen. Een relatie met iemand vormt zodoende een noodzakelijke voorwaarde voor ontwikkeling. Een veilige relatie met de leerkracht is dan ook belangrijk voor een leerling. Deze relatie bepaalt mede wat een leerling leert en welke ervaringen hij daarbij opdoet. Het is belangrijk dat leerlingen hiervoor binnen de school voldoende ruimte krijgen.
3. Consequenties van een christelijke mens- en wereldvisie voor het pedagogisch klimaat, de houding van de docent, de didactiek, de samenwerking met collega's en het contact met derden.
4. De school als (oefen)plaats voor gemeenschapszin – Gemeenschapszin is een belangrijke christelijke waarde; een christelijke school moet daarom een plaats zijn waar kinderen gemeenschap kunnen ervaren en oefenen door bijvoorbeeld verjaardagen, religieuze vieringen, schoolbrede projecten of excursies.

In de volgende paragraaf wordt uitgebreid aandacht besteed aan de identiteit van de protestants-christelijke school. Hier zult u bovenstaande uitgangspunten in herkennen.

Gang van zaken in het oog houden

Op grond van eerder genoemde identiteitsopvattingen en het opzetten van onderwijsconcepten is het belangrijk als christelijke school regelmatig stil te staan bij de dagelijkse gang van zaken binnen de school. Wat gebeurt er en op welke manier geven we onze visie vorm? Hoe wordt dit ervaren door anderen? Hoe waarderen de leerlingen en de ouders het onderwijs en de omgang met docenten en medeleerlingen? Wat vinden de docenten er zelf van? Herkent men zaken die de school zegt belangrijk te vinden en probeert te realiseren? Daarnaast houdt de contextgebondenheid van identiteit in dat het belangrijk is dat een school zich voortdurend bezint op de vraag in hoeverre het onderwijsaanbod (in brede zin) voldoende is afgestemd op de eisen en verwachtingen die vanuit de omgeving aan de school worden gesteld. Op grond van beide identiteitsopvattingen is het kortom belangrijk dat het aanbod van de school in dialoog met de context van de school en de direct betrokkenen vorm krijgt.³⁰

1.4 De protestants-christelijke basisschool

We noemden net al even kort de grondslag van de visie van het christelijk onderwijs. In Nederland zijn er al decennia lang scholen die werken vanuit een bepaalde levensbeschouwelijke visie. Tweederde van de scholen in ons land heeft het signatuur van het *bijzonder onderwijs*. De meeste van die scholen zijn in de laatste jaren van de negentiende en vooral in de eerste van de twintigste eeuw ontstaan. Ouders, maar ook voormannen van verschillende zuilen, vonden in die tijd dat de openbare school niet bij het sociaal-culturele milieu van de kinderen aansloot, in het bijzonder bij de levensbeschouwing waarin de leerlingen door hun ouders werden opgevoed. Al vanaf 1848 bestaat er vrijheid van onderwijs en mogen ouders hun eigen scholen oprichten, maar pas vanaf 1917 hebben openbare en bijzondere scholen gelijke status gekregen. Dit laatste niet in de minste plaats in financieel opzicht. De afgelopen jaren zijn de verschillen tussen het openbaar en bijzonder onderwijs kleiner geworden. De openbare school kenmerkt zich door een openbaar bestuur, door algemene toegankelijkheid en een open oog voor de verschillende levensbeschouwelijke achtergronden van de kinderen (actieve pluriformiteit). De bijzondere school wordt door een stichting of vereniging bestuurd en baseert zich meestal op een specifieke levensbeschouwing. Deze scholen kunnen vanuit hun grondslag kinderen de toegang weigeren. De praktijk laat echter zien dat steeds meer bijzondere scholen kiezen voor een open pedagogische aanpak, en zodoende ook leerlingen met een niet- of

³⁰ Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. Pp. 32

anders religieuze achtergrond aannemen (zie voorgaand kader van dhr. den Bakker). Daarmee richten ze zich veel minder dan voorheen op de levensbeschouwelijke groep waar ze zich oorspronkelijk op richtten. Ze hebben zich in zekere mate net als de openbare school aan de sociaal-culturele achtergrond van hun leerlingen aangepast. En die komt minder met die van de levensbeschouwelijke grondslag van de school overeen dan voorheen. Een voorbeeld hiervan is het protestants-christelijk onderwijs. Reformatorische, gereformeerde, islamitische, hindoe –en misschien ook wel evangelische-scholen vormen daar een uitzondering op.³¹

In dit afstudeeronderzoek zullen we ons met name richten op de protestants-christelijke school met een open beleid. Zoals eerder aangegeven, zijn dit de scholen waar men verreweg het meest in aanraking komt met multireligiositeit in een christelijk kader.

Onderzoek van de Ruyter en Miedema

Binnen het bijzonder onderwijs bevinden zich scholen met verschillende confessies. Eén daarvan is het protestants-christelijke gedachtegoed. Scholen die gestoeld zijn op dit uitgangspunt, zijn zogenaamde p.c.-scholen.³² Maar wat maakt een p.c.-school tot een dergelijke school? Welke grondslag heeft zij en welke doelen worden er gehanteerd? Hierover bestaan geen sluitende antwoorden, maar er is wel een onderzoek gedaan naar de diverse kenmerken van het protestants-christelijk onderwijs.

De Ruyter en Miedema (1997) hebben een onderzoek opgezet rondom de probleemstelling: ‘Wat maakt een protestants-christelijke basisschool tot een *protestants-christelijke* school?’. Zij hebben dit vraagstuk voorgelegd aan onderwijsprofessionals, en vervolgens resultaten gepresenteerd in hun boek. Deze zijn onder te verdelen in vijf onderwerpen, te weten: specifieke doelen van het p.c.-basisonderwijs, de werkwijze van de leerkracht in de klas, organisatieaspecten, de positie van de p.c.-basisschool in een geseculariseerde en multiculturele samenleving, en de toekomst van het p.c.-basisonderwijs.³³ In dit afstudeeronderzoek zullen we achtereenvolgens enkele aspecten van de onderzoeksresultaten aan bod laten komen, om zo een beeld te kunnen geven van het protestants-christelijk basisonderwijs in Nederland.

Beleefde doelen door onderwijsprofessionals van het protestants-christelijk basisonderwijs

In het desbetreffende onderzoek werd aan de zesentwintig respondenten gevraagd welke doelen zij bezigden en belangrijk vonden binnen het p.c.-onderwijs. Daarbij gaven zij weer met welke argumenten zij al dan niet waarde hechten aan het gestelde doel. Daaruit zijn –op volgorde van belangrijkheid- de volgende twaalf doelen naar voren gekomen:

1. *De waarde van het christelijk geloof inzien* – Dit blijkt nastrevenswaardig, omdat de christelijke waarden de zin van het leven aangeven; zij zijn inspirerend en heilzaam. Tevens wordt het van belang gevonden omdat Jezus de opdracht heeft gegeven dit over te dragen. Kanttekeningen hierbij zijn dat het niet bij woorden moet blijven, maar dat het geloof een geleefde houding moet zijn.
2. *Handelen volgens een christelijke levensbeschouwing* – Dit punt wordt belangrijk gevonden, maar levert wel discussie op. Wat is de christelijke levensbeschouwing? Gaat het niet om de kern van de Bijbelse boodschap? Christelijke levensbeschouwing zonder praxis wordt echter wel als zinloos beschouwd. In woord en daad moet zich uiten wat men geloofd.
3. *Kennis van christelijke waarden hebben* – De meeste respondenten vinden dit een nastrevenswaardig doel omdat christelijke waarden richting geven aan het (christelijk) handelen en leven, en omdat deze houvast bieden aan het kind. Hierdoor kan het kind keuzes maken.

³¹ Berding, J. en Pols, W. (2006). *Schoolpedagogiek. Opvoeding en onderwijs in de basisschool*. Wolters Noordhoff, Groningen/Houten.

³² Deze afkorting zal in het vervolg van het afstudeeronderzoek veelal gehanteerd worden

³³ Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen. P.p. 16

4. *Kennis van de inhoud van de Bijbel hebben* – Door de Bijbel leren kinderen wie God is en leren ze de Bijbel zien als bron van het christelijk geloof.
5. *Een zingevingskader vanuit Bijbels perspectief aanbieden*
6. *Het vieren van christelijke feestdagen*
7. *Het vanuit de christelijke waarden en normen behandelen van leerstof bij vakken als natuuronderwijs/aardrijkskunde/geschiedenis* – Veertien respondenten geven aan dit een belangrijk doel te vinden. Een ander stelt dat het geen doel is, maar een middel. Reflectie en analyse op bepaalde biologische, aardrijkskundige en historische aspecten, dient plaats te vinden tegen een achtergrond van christelijke waarden en normen. Sommige onderdelen van de lesstof (bv. evolutietheorie) zullen vanuit een ander kader besproken worden.
8. *In aanraking brengen met andere levensbeschouwingen* – opvallend is dat dit doel niet nastrevenswaardig wordt gevonden. Kennis mag wel worden gegeven zodat leerlingen andere godsdiensten leren respecteren, maar belevingsverhalen worden niet opgenomen in de lessen.
9. *Kennis van de vormen waarin de christelijke levensbeschouwing tot uitdrukking komt* – Dit wordt niet door alle respondenten als doel in zichzelf gezien. Hoewel tradities prijzenswaardig zijn, blijkt vorm minder belangrijk dan inhoud.
10. *Persoonlijke interactie, relatie met God opbouwen* – Hier wordt verschillend naar gekeken. De twijfel heerst of dit een doel in zichzelf is, of dat het eerder nastrevenswaardig is om aan de kinderen te laten zien dat dit mogelijk is.
11. *Het christendom (in zijn protestants-christelijke variant) als enige ware godsdienst benoemen/aanbieden* – Hierover wordt ook getwijfeld, maar uiteindelijk klinkt de voorzichtige mening dat dit voor mensen persoonlijk de waarheid is en niet als enige ware godsdienst kan worden opgedrongen aan anderen. Het christelijk geloof kan aangeboden worden, en verder kan de keuze vrij worden gelaten.
12. *Van kinderen (belijdend) lid maken van de protestantse kerk* – Met hierbij de kanttekening dat geen van de respondenten dit een nastrevenswaardig doel vindt. Het zou in een pluriforme samenleving kunnen leiden tot indoctrinatie in plaats van geloofsopvoeding. Daarbij werd weergegeven dat een kind opgevoed moet worden tot een zelfstandig, waardvol mens met, die zijn eigen keuzes kan maken. Als laatste werd gesteld dat –hoewel gemeenschap in een kerk als christen belangrijk is- de school kinderen geen lid kan maken van een kerk.

Het antwoord van de respondenten liet op een tweetal punten diversiteit zien. Het eerste punt betreft geloofsopvoeding op de school. Aan de respondenten zijn twee uiteenlopende posities voorgelegd: de taak van de protestants-christelijke school is geloofsopvoeding of de taak van de protestants-christelijke school is het laten kennismaken met het christelijk geloof. Tien respondenten namen de eerste positie in, waarbij dwang en manipulatie werden afgewezen als middel voor dit doel. Het gaat om de eigen keuzes van het individu en diens eigen verantwoordelijkheid. Daaraan moet ruimte geboden worden. Ook stelt een respondent dat op een school waarin zeventig procent van de leerlingen niet christelijk is, geloofsopvoeding niet aan de orde zal zijn en het daarin beperkt zal zijn tot kennismaken met. Eén respondent onderschrijft de tweede positie. Geloofsopvoeding ligt wat hem betreft bij de ouders. Drie respondenten vinden dat er zowel sprake moet zijn van geloofsopvoeding als van het kennis maken met het christelijk geloof. Eén van de respondenten neemt een andere positie in. Zij stelt dat de taak van de school opvoeding en onderwijs omvat, waarin ook de geloofsdimensie, zoals deze door verschillende mensen in diverse culturen en godsdiensten wordt beleden, een plaats moet krijgen. Geloofsopvoeding in de eigen overtuiging hoort wat haar betreft primair in het gezin en de geloofsgemeenschap plaats te vinden. Het tweede punt waarop diversiteit is te merken is het vraagstuk of het christelijke geloof de enige, ware godsdienst is.³⁴ Hierover verschilt men van mening.

³⁴ Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen. P.p. 24

Deze houding bepaalt een aanzienlijk deel van de houding van de leerkracht binnen het christelijke godsdienstonderwijs aan een multireligieuze klas.

Opvallend is dat de doelstellingen christelijk georiënteerd en op de Bijbel geïnspireerd zijn. Het geeft zodoende duidelijk weer op welke grond het onderwijs rust, maar de vraag is of er ruimte is voor andersdenkenden. De argumenten bij doel 8 laten ook zien dat onderwijsprofessionals het toentertijd nauwelijks belangrijk vonden om kinderen in aanraking te brengen met andere levensbeschouwingen. Hooguit werd het bij kennisoverdracht gelaten. Beleving van andere religies kwam nauwelijks aan de orde. Het onderzoek is ook al enigszins verouderd, en dat biedt ruimte om in het praktijkonderzoek deze vragen opnieuw aan onderwijsprofessionals voor te leggen. Wat is belangrijk voor hen als protestants-christelijke school?

Kerdoelen godsdienstige/levensbeschouwing voor het protestants-christelijk basisonderwijs

Het hierboven beschreven onderzoek is vijftien jaar geleden uitgevoerd. Dit is niet eens zo gek lang geleden, maar er blijkt toch een verschuiving te hebben plaatsgevonden in de manier waarop onderwijsprofessionals het protestants-christelijk onderwijs bezien. Met name op het punt in de omgang met andersdenkenden. De Besturenraad heeft recentelijk een publicatie uitgegeven waarin zij helder weergeeft welke kerndoelen er zijn voor de godsdienstige/levensbeschouwelijke vorming binnen het protestants-christelijke basisonderwijs.³⁵ In het voorwoord is te lezen dat deze doelen vanuit een veel breder uitgangspunt kunnen worden ingezet dan in het onderzoek van de Ruyter en Miedema van toepassing was: *“De terminologie van de kerndoelen is zodanig gekozen dat de scholen zelf in eigen bewoordingen de kerndoelen kunnen vertalen. In het opstellen van de kerndoelen is meegenomen dat in het p.c.-onderwijs er op verschillende wijze vorm en inhoud wordt gegeven aan het aandachtsgebied godsdienstige/levensbeschouwelijke vorming. Zowel scholen die de leerlingen socialiseren (inwijden) in de protestants-christelijke geloofstraditie, of scholen die uitgaan van (christelijk geïnspireerd) ontmoetingsonderwijs, waarin ontmoetingen met verschillende levensbeschouwelijke stromingen centraal staan, als scholen die de spirituele ontwikkeling van de leerling als uitgangspunt nemen en tradities inbrengen voor zover deze die ontwikkeling dienen, zullen de kerndoelen als leidraad kunnen gebruiken voor de vormgeving van het aandachtsgebied godsdienstige/levensbeschouwelijke vorming”*. Hieruit is op te maken dat men binnen het protestants-christelijke onderwijs niet meer vanzelfsprekend kinderen enkel godsdienstige vorming aanbiedt vanuit het christelijk perspectief. Scholen lijken vrij te zijn om –binnen het predicaat protestants-christelijk- alle ruimte te bieden aan andere levensovertuigingen.

Voor een aantal van de p.c.-scholen zullen de kerndoelen aangeven wat zij onder godsdienstige vorming verstaan en wat de doelen daarvan zijn. Het intentioneel karakter van het aandachtsgebied is voor deze scholen kenmerkend: leerlingen leren open te staan voor een christelijke levensvisie, die leidend is voor hun handelen. Een groeiend aantal scholen zoekt echter naar een verbreding die minder of niet alleen gericht is op het inleiden en inwijden in de christelijke traditie. Zij willen veeleer nieuwsgierigheid wekken voor wat in de christelijke en andere tradities aan verhalen en verbeeldingen ligt opgeslagen, maar gaan daarbij uit van de existentiële ervaringen en behoeften van leerlingen. Het aandachtsgebied is voor deze p.c.-scholen erop gericht dat leerlingen hun bestaanservaringen in persoonlijke verhalen onder woorden kunnen leren brengen, waarbij verhalen uit de godsdienstige en culturele tradities mogelijk helpen. Godsdienstige vorming is dan levensbeschouwelijke vorming geworden. Hoewel in de meeste vormen van protestants-christelijk onderwijs de Bijbelse verhalen een belangrijk voertuig zijn gebleven omdat deze ruimte voor God open laten, is hier wel een verandering zichtbaar. Een verschuiving met voorgaande jaren, die nog weer eens onderstreept hoe belangrijk het is dat een school zich bezint op de eigen identiteit en uitgangspunten.

³⁵ Boersma, P. et al. (2012). *Kerdoelen Godsdienstige/Levensbeschouwelijke vorming (GL). Uitgewerkt voor protestants-christelijk basisonderwijs*. Publicatie van de Besturenraad, centrum voor christelijk onderwijs

Wat het aandachtsgebied in alle benaderingen kenmerkt, is dat het de ruimte voor transcendentie open houdt en deze ter sprake brengt. Het is erop gericht leerlingen en leraren met elkaar en onderling in gesprek te laten gaan. De openheid voor wat mensen overstijgt en wat zich als heilig aandient enerzijds en de humaniteit als bestemming van de mens anderzijds, kleuren dit aandachtsgebied blijvend in. Binnen dat kader moeten de kerndoelen dan ook gelezen worden. Een verkorte weergave van de gestelde kerndoelen:

1. Luisteren naar en vertellen van verhalen
 - ⌘ Leerlingen kunnen persoonlijke verhalen delen met anderen.
 - ⌘ Leerlingen leren gedachten te vormen en gevoelens te uiten over allerlei gevoelens en bestaans-elementen.
 - ⌘ Leerlingen leren te luisteren naar en vragen te stellen bij Bijbelverhalen. Deze verhalen kunnen ze tevens plaatsen in de ontstaanscontext.
2. Met elkaar betekenissen geven
 - ⌘ Leerlingen kunnen reflecteren op levensverhalen van zichzelf, medeleerlingen en van de leraar.
 - ⌘ Leerlingen kunnen dialogiseren aan de hand van en theologiseren over verhalen waarin existentiële en religieuze ervaringen ter sprake komen.
 - ⌘ Leerlingen leren symbolische dimensies, betekenisvolle personen en belangrijke gebeurtenissen en rituelen uit de Bijbel, kunst, traditie en hun leefwereld kennen.
 - ⌘ Leerlingen kunnen zich gedachten vormen omtrent de rol van levensbeschouwelijke visies van mensen in de samenleving.
3. Vieren en ontmoeten
 - ⌘ Leerlingen leren gezamenlijke momenten van samen delen en beleven waarderen en kunnen deelnemen aan (religieuze) vieringen van de school.
 - ⌘ Leerlingen kunnen zin geven en ontnemen aan ontmoetingen met betekenisvolle anderen en aan vindplaatsen van het heilige.
4. Antwoorden
 - ⌘ Leerlingen kunnen hun handelen laten bepalen door wat voor henzelf en voor betekenisvolle anderen van waarde is. Ze kunnen hun keuzes verantwoorden.
 - ⌘ Leerlingen ontwikkelen zelfrespect, treden de medemens met respect tegemoet en zetten zich voor de ander in.
 - ⌘ Leerlingen laten zich in hun handelen leiden door gevoel en besef van waar en onwaar, goed en kwaad, echt en onecht, recht en onrecht.

Deze kerndoelen vergen van scholen en leerkrachten een gedegen bezinning op de invulling van het godsdienstige/levensbeschouwelijke vormingsonderwijs. Leerkrachten moeten zich bewust zijn van hun eigen achtergrond en positie en de uitgangspunten van de school. Vanuit daar moeten zij een houding vinden om leerlingen een open blik bij te kunnen brengen van waaruit de bovenstaande kerndoelen ontwikkeld kunnen worden. Hierover is meer te vinden in hoofdstuk twee en drie.

Hoofdstuk 2 – Multireligiositeit op de protestants-christelijke basisschool

In toenemende mate zien we de Nederlandse samenleving doortrokken worden van allerlei culturen en religies. Enerzijds een verrijking voor de samenleving door alle diverse achtergronden en tradities, anderzijds vraagt het wellicht in bepaalde situaties bezinning op de omgang met die verschillen. Zo ook voor scholen met bijzonder onderwijs. Zij werken vanuit een bepaalde identiteit en hanteren veelal een open beleid, waardoor er verschillende religies en culturen samenkomen in dezelfde klas. Hoe is deze multireligiositeit ontstaan en wat brengt dit fenomeen met zich mee?

2.1 Protestants-christelijk onderwijs in een multiculturele samenleving

Allochtonen in Nederland

Het begrip allochtoon wordt gebruikt om onderscheid te maken tussen de oorspronkelijke bewoners van Nederland (autochtonen) en degenen die uit het buitenland afkomstig zijn. De definitie van het begrip allochtoon is volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek: 'een persoon van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Degenen die zelf in het buitenland zijn geboren, worden aangeduid als de eerste generatie allochtonen en personen die in Nederland zijn geboren als de tweede generatie. Nederland telde in juli 2009 ruim 16,5 miljoen inwoners. Daarvan is ongeveer twintig procent allochtoon. In totaal telt Nederland 190 nationaliteiten. Amsterdam telde er in 2009 ruim 170 en werd daarmee de stad met de meeste nationaliteiten ter wereld. De meest voorkomende vreemde nationaliteiten in Nederland zijn Marokkaans, Turks, Brits, Duits en Surinaams.³⁶

Niet-christelijke religies in Nederland

In 1879 werd er voor het eerst melding gemaakt van moslims in Nederland. Bij de volkstelling van 1889 blijken er 49 'Mohammedanen' in het land te wonen. Deze eerste moslims waren immigranten uit Nederlands-Indië, en woonden in Den Haag. In de jaren vijftig van de vorige eeuw steeg het aantal moslims door immigratie uit Indonesië. De eerste moskee werd in 1951 gebouwd in Friesland. Na 1960 arriveerden jaarlijks tienduizenden Turkse en Marokkaanse gastarbeiders in Nederland om te werken in de Nederlandse industrie. In de jaren zeventig en tachtig lieten veel gastarbeiders hun gezinnen overkomen. De gedachte aan spoedige terugkeer naar het vaderland verdween naar de achtergrond en de arbeiders zochten, samen met hun gezinnen, een plek in de Nederlandse samenleving. Daar hoorde bij dat zij ruimte zochten voor hun geloofsbeleving. Het aantal moskeeën in Nederland nam dan ook snel toe. Niet alleen gastarbeid en gezinshereniging leidden tot een groei van de moslimbevolking; vanaf eind jaren '80 nam hun aantal ook toe als gevolg van een groeiende stroom vluchtelingen en asielzoekers uit het Midden-Oosten. Begin 2010 telde Nederland naar schatting ruim 907 duizend moslims (6% van de Nederlandse bevolking) en 475 moskeeën.³⁷

Naast de moslimgemeenschap, zijn er ook nog andere religies in Nederland. Zo zijn er tussen de 15.000 en 1,5 miljoen boeddhisten in Nederland³⁸ en telt de bevolking naar schatting tussen de 90.000 en 180.000 hindoes.³⁹ Verder wonen er joden –al dan niet religieus actief- in de samenleving. Zoals te zien is, is de moslimgemeenschap verreweg niet-christelijke religie in Nederland. Christelijke scholen met een open beleid zullen dan ook vaker moslim leerlingen in de klas hebben dan leerlingen met een andere niet-christelijke religieuze levensbeschouwing.

³⁶ Geraadpleegd 2 september 2012 - <http://www.multicultureelopleiden.nl/samenleving/diversiteit/allochtonen-en-nationaliteiten/>

³⁷ *De positie van moslims in Nederland. Feiten en cijfers.* (2010). Uitgave van Forum – Instituut voor Multiculturele Vraagstukken, Utrecht

³⁸ Geraadpleegd 2 september 2012. Weseman, P. *Boeddhisten rekenen zich te rijk met te hoge cijfers*. Publicatiedatum 1/10/2008 op Trouw.nl - <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1200595/2008/10/01/Boeddhisten-rekenen-zich-rijk-met-te-hoge-cijfers.dhtml>

³⁹ Geraadpleegd op 2 september 2012 -

http://www.indiawijzer.nl/indian_diaspora/surinami_diaspora_nl/hindostanen_in_nederland_020909.pdf

Christelijk onderwijs binnen de multireligieuze samenleving

Steeds vaker zien we binnen het christelijk onderwijs dat scholen een open beleid hanteren ten aanzien van de leerlingen. Met name binnen het protestants-christelijk onderwijs zien we scholen die ingaan op de nieuwe maatschappelijke werkelijkheid van een multiculturele samenleving. Waar de schoolvisie en de leerkrachten op deze school een duidelijke christelijke levensbeschouwing als uitgangspunt hebben, hoeven de leerlingen niet persé christelijk te zijn. Zo komen er dus allerlei culturen en religies de klas binnen. Kan een christelijke school wel multireligieus zijn? Is dat geen contradictie?

In de publieke opinie overheerst het beeld dat christelijk onderwijs eerder een belemmering is voor multicultureel en multireligieus onderwijs. In ieder geval worden er stelselmatig vraagtekens bij gezet. De verdeling tussen bijzonder en openbaar onderwijs is volgens velen een sta-in-de-weg voor een goed integratiebeleid in het onderwijs. Ook wordt er gewezen op identiteitsvervaging. Veel christelijke scholen hebben allang niet meer een duidelijke christelijke identiteit. Een christelijke school kan volgens sommigen immers niet multireligieus zijn; dan ben je niet meer echt christelijk. Beter zou het zijn als christelijke scholen van kleur verschieten en bijvoorbeeld algemeen bijzonder worden. De verschillen van inzicht zullen waarschijnlijk wel blijven bestaan. Want hoewel er dus velerlei tegengeluiden te horen zijn, zien we evengoed een blijvende lijn in aanmeldingen van niet-christelijke leerlingen op protestants-christelijke scholen.⁴⁰ Het is de kunst een stelsel in te richten waarin de voordelen van bijzonder onderwijs kunnen worden gecombineerd met een zorgvuldige invulling van de brede publieke verantwoordelijkheid.⁴¹

De vraag rijst waarom niet-christelijke ouders ervoor kiezen hun kinderen naar een christelijke school te laten gaan. Dit is een vraag die ik meeneem naar mijn praktijkonderzoek. Mijn verwachting is dat niet-religieuze ouders of moslimouders het wel goed vinden dat christelijke waarden en normen aan hun kinderen geleerd worden. Daarnaast speelt de afstand tot de school denk ik ook een rol mee. Als de christelijke school het dichtst bij staat en je als ouder geen bezwaar hebt tegen de christelijke levensbeschouwing, is het misschien wel net ze gemakkelijk om het kind daarheen te brengen.

2.2 Omgang met multireligiositeit in de protestants-christelijke klas

*'Heeft een jood geen ogen, geen handen, geen ledematen, geen zintuigen, hartstochten, genegenheden? Wordt een jood niet gevoed door hetzelfde voedsel, gewond door dezelfde wapenen, gekweld door dezelfde kwalen, genezen door dezelfde geneesmiddelen, verkild en verwarmd door dezelfde winter en zomer als de christen? Als je ons steekt, bloeden wij dan niet, als je ons kietelt, lachen wij dan niet, als je ons vergiftigt, sterven wij dan niet? En als je ons onrecht aandoet, zullen wij dan geen wraak nemen?'*⁴²

Zijn wij niet allen één? Shakespeare legt ons hier een retorische vraag voor. Alle mensen zijn in wezen hetzelfde. En toch kan daar een verschil op het gebied van levensovertuiging. Een constatering die met zich meebrengt hoe een christelijke school om moet gaan met verschillende religies binnen haar schoolmuren. Ja, alle kinderen en leerkracht zijn uit hetzelfde 'hout gesneden'. Maar toch zijn er fundamentele waarden en normen die aan de levensvisie van mensen ten grondslag liggen, en die onderling discussie kunnen opleveren.

Als een protestants-christelijke school heeft vastgesteld dat zij werkt en optreedt vanuit een duidelijk christelijke karakter, maar tegelijk wel andersdenkende leerlingen aanneemt, moet zij zich goed bezinnen op de dagelijkse omgang met de verschillende religies. Op welke manier geeft zij het

⁴⁰ Geraadpleegd op 2 september 2012 – Dijkhuizen, E. van. (2012). *Identiteit school vraagt doorgaand* gesprek. Publicatie 26-01-2012, Reformatorisch Dagblad. http://www.refdag.nl/achtergrond/onderwijs-samenleving/identiteit_school_vraagt

⁴¹ Rijnbende, R.J. *Iedereen welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit*. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort. P. 7

⁴² Shakespeare geciteerd in: M. van Amerongen, *'Heeft een jood geen ogen?'* in: De Groene Amsterdammer, 2002, http://www.groene.nl/2002/0207/mva_shylock.html

levensbeschouwelijk onderwijs vorm? Doet zij dit vanuit de overtuiging dat het christendom de enige, juiste godsdienst is? Of laat zij meer ruimte voor andere religies en levensbeschouwingen? Grofweg gezegd zijn er drie vormen die als uitgangspunt kunnen dienen voor het godsdienstonderwijs⁴³:

1. Multireligieus onderwijs: De verschillende religies staan naast elkaar en worden apart van elkaar gezien. De leerlingen en leerkracht kijken vanuit 'toeschouwerperspectief' naar elkaars levensovertuiging. Bv.: *"Dit verhaal staat zo in de Bijbel en wordt op deze manier in de Koran verteld"*.
2. Interreligieus onderwijs: Leerlingen en leerkracht ontmoeten elkaar vanuit hun eigen traditie in dialogen en gesprekken die niet alleen gaan over praktische aspecten van de religies, maar ook over beleving en eigen geloof.
3. Monoreligieus onderwijs: De levensovertuiging van de school/leerkracht zijn absoluut in het onderwijs. Bij protestants-christelijke scholen wordt de Bijbel als richtsnoer voor het handelen gebruikt, en bij deze vorm van onderwijs blijft het daar ook bij.

Een school zal zich moeten bezinnen op deze uitgangspunten. Wil zij enkel het christelijk geloof overdragen of vindt zij het belangrijker dat leerlingen elkaar onderling ontmoeten, waarbij het niet zeker is of elk kind zich ontwikkelt in de christelijke geloofstraditie? Welke beredenering de school handhaaft, heeft eveneens te maken met het levensbeschouwelijke doel dat zij voor ogen heeft. De Wolff noemt in haar boek twee dingen die volgens haar kenmerkend zijn voor godsdienstige en levensbeschouwelijke vorming: ten eerste leerlingen vertrouwd maken met de christelijke traditie en ten tweede leerlingen in aanraking brengen met andere, niet christelijke tradities. Het behoeft geen begoot dat leerlingen op een christelijke school vertrouwd worden gemaakt met de christelijke traditie. Ook is men het hier unaniem over eens dat dit 'vertrouwd maken met' meer moet zijn dan alleen aanbieden van kennis over de christelijke traditie. Het moet gaan om *vorming in* de christelijke traditie.

Waarheidsclaim

Leerkrachten en leerlingen op een protestants-christelijke school met open beleid, krijgen vroeg of laat te maken met de vraag rondom de 'waarheidsclaim'.⁴⁴ Als we nu allemaal iets anders geloven, wie heeft er dan gelijk? Hierop is geen sluitend antwoord te vinden. Religies lijken soms veel op elkaar, maar kunnen op hele wezenlijke punten verschillen. Het gezamenlijk schoolteam en de leerkracht persoonlijk, zullen zich moeten bedenken vanuit welk oogpunt de waarheidsclaim wordt bekeken. Bezie ik mijn levensbeschouwing als exclusief, en daarom als enige juiste manier van geloof? Of is er ruimte voor meerdere godsdiensten en gaat het voornamelijk om de ontmoeting? Of is het zelfs zo dat elke godsdienst wel iets goeds –en daardoor misschien wel waarheid- in zich heeft? Te zien is dat de visie op de waarheidsclaim nauw verwant is aan de visie op het uitgangspunt van het levensbeschouwelijk onderwijs.

2.3 De rol van de leerkracht

De ontwikkeling van andersdenkende leerlingen die plaats nemen op een protestants-christelijke basisschool, brengt ook voor de leerkracht een verandering mee. Er kan een spanningsveld ontstaan tussen de formele identiteit van de school en de diverse levensbeschouwelijke oriëntaties en achtergronden van de leerlingen. De leerkracht is niet slechts exponent van de identiteit van de school, maar is ook een relatief zelfstandige grootheid. De leerkracht geeft mede vorm aan het collectief, maar andersom is dit collectief ook van invloed op de keuzes die de docent maakt. De leerkracht heeft een positie als schakel tussen twee componenten: de gesignaleerde spanning die er kan zijn tussen formele identiteit van de school en de levensbeschouwelijke achtergrond van leerlingen. Hoe de leerkracht namelijk de grondslag van de school in concrete onderwijswerkelijkheid

⁴³ Geraadpleegd op 2 september 2012 – Publicatie presentatie Dick den Bakker op de CHE, mei 2007. Besturenraad, de organisatie van het christelijk onderwijs. Link is te vinden in de literatuurlijst.

⁴⁴ Geraadpleegd op 2 september 2012 – Publicatie presentatie Dick den Bakker op de CHE, mei 2007. Besturenraad, de organisatie van het christelijk onderwijs. Link is te vinden in de literatuurlijst.

interpreteert, bepaalt de uiteindelijke impact van de formele identiteit op het van-dag-tot-dag door hem aangeboden onderwijs. De individuele perceptie van de formele identiteit van de school door de leerkracht is cruciaal in het spel. Dit geldt evenzo met betrekking tot de pluriforme samenstelling van de leerlingenpopulatie in de klas. Van belang is op welke wijze de leerkracht de aanwezigheid van de levensbeschouwelijk-pluriforme leerlingengroepen interpreteert. Het gaat dan niet zozeer om de statistieken, maar om de contextgebonden wijze waarop de leerkracht de levensbeschouwelijke verscheidenheid in zijn groep kent en op welke wijze hij hier betekenis aan verleent. De leerkracht functioneert dus in het hart van het spanningsveld -tussen beide componenten- en interpreteert voortdurend op zijn eigen wijzen met een eigen bril.⁴⁵

Dit gegeven brengt mee dat leerkrachten zich bewust moeten zijn van hun positie. Zij hebben een belangrijke centrale rol in de dagelijkse invulling van het godsdienstonderwijs. Zij gaan dagelijks om met het spanningsveld van verschillende religies in één klas. De leerkrachten moeten ervoor waken dat hun levensbeschouwing de grondslag van hun houding is, de identiteit van de school gewaarborgd blijft, maar ook dat leerlingen zich in een veilig levensbeschouwelijk klimaat weten.

Deze positie kan voor leerkrachten soms lastig zijn. Want niet alleen moet er geschipperd worden tussen de identiteit van de school en de verschillende achtergronden van de kinderen; ook de leerkracht zelf heeft een pakket aan persoonlijke overtuigingen en visies. Van hen wordt verwacht dat zij een open pedagogische houding hebben naar andersdenkende leerlingen toe. Maar misschien heeft de leerkracht daar zelf ook wel gedachten bij die de houding kunnen beïnvloeden. Of wil de leerkracht juist –meer dan omschreven in het schoolplan- de leerlingen bekend maken met het christelijke geloof. Al deze persoonlijke ideeën en gedachten spelen een rol in het optreden van de leerkracht. Dat kan het ingewikkeld maken om een weg te zoeken tussen eigen grondhouding en de beroepshouding binnen een multireligieuze klas. Hoe de leerkracht hiermee aan de slag kan gaan, staat verwoord in hoofdstuk 3.

2.4 Praktische handreikingen

Opvallend in het beleid van het protestants-christelijk basisonderwijs, is het punt over omgang met andersdenkenden. Waar in de specifieke doelen voor het p.c.-onderwijs (zie hoofdstuk 1) weinig waarde werd gehecht aan het in aanraking brengen van de leerlingen met andere levensbeschouwingen, wordt dat een ander verhaal wanneer er doelen op tafel komen voor de p.c.-school in een multiculturele setting. Dan blijken doelen aangaande p.c.-onderwijs in de multireligieuze klas wel belangrijk te zijn. Ik geef hier een aantal vooropstaande doelen kort weer:

- ≈ Leerlingen kennis laten maken met de christelijke levensovertuiging
- ≈ Leerlingen kennis overdragen over het christendom en zijn cultuur
- ≈ Leerlingen de waarde van het christendom en zijn cultuur laten inzien
- ≈ Trachten leerlingen van niet protestants-christelijke huize te bekeren tot het christendom – Dit doel werd min of meer onbelangrijk gevonden. Men vindt de school vaak niet de juiste plaats voor evangelisatie. Hoewel men vanuit persoonlijke visie graag zou zien dat alle leerlingen christelijk zijn/worden, moet men vanuit de beroepshouding wat toleranter zijn en zien dat de school niet als eerste taak heeft om kinderen te bekeren.

Tevens wordt getracht leerlingen kennis over, de waarde van en het respect/trots voor de eigen en andere culturen bij te brengen. Daarbij wordt geprobeerd racisme af te wentelen en de leerlingen te stimuleren een (christelijke) bijdrage te leveren aan de samenleving.⁴⁶

⁴⁵ Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. Pp. 20

⁴⁶ Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen. P.p. 53

Houding van de leerkracht

Hierover wordt in de volgende hoofdstukken uitvoeriger gesproken, en dit punt zal ook uitgebreid aan de orde komen bij het praktijkonderzoek. Maar voor nu is het toch ook goed om alvast kort op te schrijven welke houding van de leerkracht gewenst is in omgang met andersdenkenden. Allereerst is het nodig dat de leerkracht een open houding heeft naar andersdenkende leerlingen en ouders. Zij zijn deel van de groep en hebben echt op een gelijkwaardige behandeling en benadering. Daarbij is het goed om respectvol tegemoet te komen aan andersdenkenden. Respect betekent niet veroordelen en de levensbeschouwing van de ander in zijn waarde laten. Er zit echter ook een keerzijde aan respect. Voor Jan Kwekel, voormalig directeur van een christelijk college in Rotterdam, is respect te weinig: *“Op sommige scholen met eenzelfde samenstelling (p.c.-school met dertig verschillende nationaliteiten binnen de leerlingpopulatie) en achtergrond hoor je vaak: ‘De identiteit blijft staan, maar we hebben respect voor elkaar en voor elkaar culturen’. Kijk, dat vind ik te weinig. Je eigen cultuur meebrengen houdt in dat je je identiteit ook meeneemt, en dat je daar iets mee moet doen. Ik wil een discussie, een ontmoeting met de mensen om ons heen, met hun culturen en hun overtuigingen”*.⁴⁷ Een respectvolle houding is dus niet passief, maar juist actief. Dialogiseren en praten met elkaar. Echt luisteren wat de ander te zeggen heeft en tevens bereid zijn om je eigen visie weer te geven. Zo kan de christelijke school een ontmoetingsplaats zijn en kan de leerkracht in dienst van de leerlingen en ouders staan. Door aanwezigheid, openheid en een eerlijke houding, kan de leerkracht kinderen daadwerkelijk ontmoeten en misschien wel iets kwijt van de liefde van God.

*PIN-principe*⁴⁸

Over de concrete invulling van het godsdienstonderwijs is veel te zeggen. Aan de hand van diverse godsdienstmethoden, kan er een goede balans gevonden worden tussen de visie van de school en de omgang met andere religies in de klas. Het belangrijkste is misschien nog wel dat we leren onze krampachtige houding wat te laten vieren. Het is nu eenmaal zo dat we als leerkracht niet meer altijd een klas vol kinderen met dezelfde levensbeschouwelijke identiteit voor ons hebben. En deze kinderen kunnen we niet allemaal bekeren. We kunnen hen wel laten zien wie God is en wat Hij voor hen heeft gedaan. Als de Bijbel de basis van het onderwijs vormt, is het heel legitiem om het zo te stellen. Maar je ontkomt er niet aan dat er leerlingen met een andere religie in de kring zitten. Zij maken deel uit van de groep, en daarom kun je ze niet overslaan. Door het als een uitdaging te beschouwen dat er verschillende religies in de klas zitten, kunnen we wellicht meer ontspannen omgaan met de diverse religies en culturen in de klas. Een leuke formule bestaat uit het PIN-principe. PIN staat voor *Plezier*, *Informatie* en *Nut*. Voorop staat dat interculturele contacten leuk moeten zijn, dat je plezier hebt om met elkaar om te gaan, om een multiculturele klas les te geven. De contacten met ouders en leerlingen leveren daarbij ook informatie op. De leerkracht leert andere levenswijzen kennen. Als laatste kom het nut, dat wil zeggen dat er verder gelegen doelen spelen. Het kind krijgt ook onderwijs om in de toekomst zelfstandig zijn leven te kunnen leven.

Didactische handreikingen

Enkele didactische handreikingen:

- Bijbelvertellingen – Bij Bijbelvertellingen doet de leerkracht er goed aan te beseffen dat voor veel leerlingen in de multireligieuze klas de vertellingen nieuw zijn, en ze vaak de (historische) context niet kennen. Elementen uit het verhaal die zo vanzelfsprekend lijken, kunnen voor kinderen heel anders overkomen. Geef daarom ruimte om uit te kunnen spreken wat leerlingen van het verhaal vinden en wat ze eruit kunnen leren. Moslim kinderen kunnen soms best aspecten van verhalen herkennen uit de Koran. Al naar gelang het beleid van de school, is het mogelijk om eens een vergelijking te maken tussen het verhaal uit de Bijbel en dat uit de Koran. Op die manier komt er misschien een stukje herkenning en vertrouwen.

⁴⁷ Rijnbende, R.J. *Iedereen welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit*. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort. Pp. 8

⁴⁸ Borst, J.C. (2008). *Tussen hoed en hoofddoek. Wereldgodsdiensten in de klas*. Uitgeverij Groen, Heerenveen. P. 125

- Bidden met anders-/niet-gelovigen – Islamitische leerlingen kennen het gebed ook. Zij hanteren echter een andere gebedshouding. Wellicht mogen zij deze houding aannemen tijdens het bidden in de klas, zodat het minder grensverleggend voor hen is om mee te doen. Als hierover is afgesproken dat dit niet kan, is het goed om met kinderen te praten over het gebed. Dat is altijd goed om te doen. Wat is bidden, tegen Wie bidden we en hoe bidden we?
- Zingen met anders-/niet-gelovigen – Weinig leerlingen zingen nog frequent. En dat terwijl het zingen van geestelijke liederen een tweede vorm van bidden is. Het is daarom goed om met een multireligieuze klas te zingen. Praat er wel over met leerlingen. Kinderen die in gewetensnood komen omdat ze zichtbaar mee moeten doen in de klas terwijl ze voor hun gevoel hun eigen godsdienst verloochenen, komen anders in de knel. Bespreek dit soort zaken openlijk in de klas of alleen met de leerling.
- Vieringen – In het schoolplan staat opgenomen hoe men omgaat met vieringen. Worden vieringen in een kerk gehouden en mogen ouders daar ook komen? Wat te doen als de drempel voor anders-/niet-gelovige ouders te hoog ligt? Worden er ook vieringen gehouden voor niet-christelijke feestdagen?

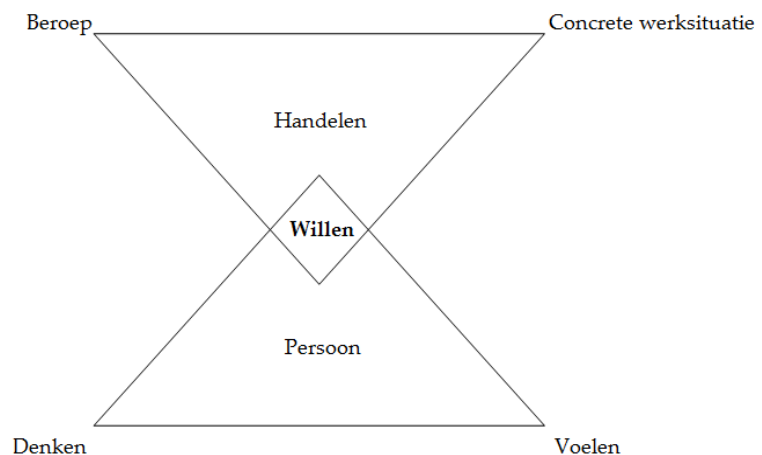
Hoofdstuk 3 – De persoon van de leerkracht

Leerkrachten zijn de spil in het onderwijs. Als zij er niet zijn, dan kan een school wel sluiten en de leerlingen naar huis sturen. De leerkrachten zijn er om leerlingen te coachen, te helpen en te stimuleren bij hun ontwikkeling. De leerkracht staat voor de visie van de school en draagt deze uit in de praktijk. Maar in elke leerkracht gaat een eigen persoon schuil. Geen enkele leerkracht is hetzelfde. Op een school werken allemaal verschillende personen. Met elkaar moeten zij dezelfde beroepshouding uitstralen en de identiteit van de school weergeven, maar ieder individu afzonderlijk draagt een eigen persoonlijkheid met zich mee. Het is goed om hierbij stil te staan als het gaat om de dagelijkse invulling van het godsdienstonderwijs in de protestants-christelijke klas. Wat speelt er voor een leerkracht mee bij de invulling hiervan en op welke manier kan hij inzicht krijgen in zijn eigen handelen?

3.1 Grondhouding en beroepshouding

Het omgaan met levensbeschouwelijk onderwijs in een multireligieuze klas, vraagt van de leerkracht een gedegen voorbereiding. Niet alleen van didactische en organisatorische aard, maar zeker ook in de bezinning van de leerkracht op zichzelf als persoon. Gebleken is –in hoofdstuk twee– dat er op diverse manieren met multireligiositeit in de klas kan worden omgegaan. Geen van die manieren is per definitie de juiste; het zijn allemaal verschillende omgangsvormen met betrekking tot multireligiositeit. Hoe het godsdienstonderwijs concreet invulling krijgt, wordt grotendeels bepaald door de visie en het beleid van de school. Maar ook de persoon van de leerkracht speelt bij de invulling hiervan een rol. Immers, de leerkracht heeft dagelijks in de klas te maken met de levensbeschouwelijke-heterogene leerlingenpopulatie. De visie van de school kan dan duidelijk verwoord zijn, maar de leerkracht moet deze in de praktijk van alledag uitdragen. En dat vraagt om een gedegen inzicht in de eigen persoon. Zeker als het gaat om een onderwerp dat mensen zo na aan het hart ligt en hen raakt in hun eigen existentie. Steeds meer wordt duidelijk dat men persoonlijke aspecten meeneemt in de omgang met de ander. Deze persoonlijke zaken zijn voor iemand anders vaak niet zichtbaar, maar zijn wel degelijk actief aanwezig. Dit zagen we ook al in het eerste hoofdstuk als het gaat over de diversiteit binnen een team. Mensen hebben overtuigingen en opvattingen van waaruit zij de ander benaderen en hun onderwijs vormgeven. Onzichtbare aspecten die aan het zichtbare handelen ten grondslag liggen. Dat kan ook niet anders, omdat iedereen een individuele achtergrond en ontwikkeling heeft. Maar vanuit deze persoonlijke overtuigingen zal een leerkracht een houding moeten ontwikkelen ten opzichte van zijn werk op school. De leerkracht moet zijn persoonlijke grondhouding conformeren aan de beroepshouding. Is het mogelijk dat een leerkracht dit doet met behoud van zijn eigen identiteit?

Supervisor en coach Van Kessel (1990) legt bij deze vraag de termen 'beroepsdimensie' en 'persoonsdimensie' op tafel⁴⁹. De beroepsdimensie bestaat uit de eisen die de uitoefening van het specifieke beroep of de functie stelt. De persoonsdimensie omvat de gedragspatronen en vaardigheden waarover degene die het beroep of de functie uitoefent als zich ontwikkelende persoon beschikt. Men moet reflecteren op eigen

⁴⁹ Groen, M. (2006). *Reflecteren: de basis. Op weg naar bewust en bekwaam handelen*. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten. Pp.45

handelen om deze twee dimensies te integreren. Dat leidt tot een tweedimensionale integratie en tot de vorming van een BeroepsPersoon: een (nieuwe) identiteit met een daarbij horende deskundigheid. Supervisor Siegers (2002) heeft deze integratie van persoon en beroep weergegeven in het figuur met de twee driehoeken. De gedachten en gevoelens van de persoon moeten geïntegreerd worden in het handelen binnen de beroepscontext en in de concrete werksituatie.

Dit proces van het komen van de grondhouding naar de beroepshouding, is geen gemakkelijk proces. Het is echter wel een noodzakelijke ontwikkeling. Als leerkracht werk je binnen een team, en als het goed is wil een team eenheid uitspreken in de identiteit. Naar buiten toe, maar ook binnen de schoolmuren in het (godsdienst)onderwijs. Dan moet iedere leerkracht vanuit zijn eigen houding kunnen integreren in de beroepshouding. Daarnaast zal de leerkracht een professionele beroepshouding moeten ontwikkelen om ruimte te kunnen geven aan godsdienstige ervaringen van leerlingen die een andere religie aanhangen. Het is dus van belang dat de leerkracht genoemde ontwikkeling doormaakt. Dit gaat niet vanzelf en vraagt tijd, zorg en aandacht van de persoon. Om tot de beroepshouding te komen, hoeft iemand zijn eigen identiteit niet te laten vallen. Er komt juist een integratie tussen persoon en werksituatie tot stand. Maar dat kan enig conformeren en aanpassen vragen. Daarnaast is het nodig om te weten welke pijlers je wilt bewaren. Zeker als het gaat om een onderwerp dat mensen persoonlijk aanspreekt –levensbeschouwing raakt immers aan de existentie van de mens-, kost het tijd en inspanning om beroep en persoon samen te voegen. Daarom is het goed eerst te onderzoeken welke diepere lagen er schuilgaan achter het zichtbare handelen en op welke manier de leerkracht kan reflecteren op de eigen persoon. Vanuit die kennis kan ontwikkeling plaatsvinden; een ontwikkeling die het welzijn van de beroepspraktijk en de persoon ten goede komt.

3.2 De ijsberg van David McClelland

Het model van David McClelland geeft een duidelijk beeld van de manier waarop onze innerlijke aspecten onze uiterlijke houding beïnvloeden.⁵⁰ In de ijsberg geeft McClelland weer hoe onzichtbare drijfveren de basis vormen van onze normen en waarden die tot uiting komen in ons zichtbare gedrag. Gedrag in de persoonlijke sfeer, maar zeker ook gedrag op de werkvloer. Dat gedrag is voor iedereen zichtbaar, als het topje van de ijsberg dat boven de waterlijn uitsteekt. Maar er zijn elementen die aan dit handelen ten grondslag liggen. En hoe dieper onder water, hoe moeilijker deze elementen te beïnvloeden zijn. Een analyse hiervan kan mensen bewust maken van de achtergrond van hun denken en handelen en hen uitnodigen te reflecteren op hun eigen persoon.

Figuur Ijsberg van McClelland⁵¹

Inmiddels zijn er verschillende varianten gemaakt op het oorspronkelijke model van McClelland. De strekking is echter hetzelfde gebleven. De hier getoonde ijsberg laat zien hoe aspecten als zelfbeeld, identiteit, emoties, eigen opvoeding, zelfontplooiing, onze eigen socialisatie, onze dromen en spiritualiteit ons gedrag beïnvloeden.

⁵⁰ Brakkee, S. (2011). *Effectief en motiverend leidinggeven*. Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Houten. PP.18

⁵¹ Geraadpleegd op 11 augustus 2012 - <http://www.samaraleno.nl/2012/02/03/leren-is-verborgen/>

Boven het water liggen het gedrag, de kennis en de vaardigheden. De onzichtbare aspecten onder de waterlijn worden vaak (meestal onbewust) niet uitgesproken. Het model laat mensen nadenken over hun sterke punten, wat iemand werkelijk wil en hoe dit te bereiken is. Tevens kan het mensen helpen om het eigen handelen eventueel bij te stellen als blijkt dat aanpassing nodig is. Het laat mensen bewust kijken naar eigen dromen en een actieplan opstellen om deze te verwezenlijken.

Gedrag van mensen staat dus duidelijk niet op zichzelf. Leerkrachten voor de klas handelen in hun beroepssituatie vanuit hun persoonlijk gedachtegoed. Is iedere leerkracht zich daar bewust van? Wat neemt de christelijke leerkracht vanuit zijn eigen visie en opvoeding mee naar het godsdienstonderwijs in de klas? Op welke manier is zijn omgang met andersdenkende leerlingen beïnvloedt door zijn persoonlijke identiteit en overtuiging? Wat neemt hij mee in zijn houding tegenover leerlingen? Projecteert de leerkracht eigen overtuigingen op leerlingen? Is de leerkracht zich bewust van de invloed die hij heeft tegenover zijn leerlingen? De leerkracht als 'meerdere' heeft een positie die er soms voor zorgt dat kinderen klakkeloos aannemen wat de leerkracht zegt. Dat kan voor kinderen die vanuit huis een andere religie meekrijgen, zorgen voor een loyaliteitsconflict. Durft de leerkracht daarom ruimte te geven aan het kind? Zodat het kind kan laten weten op welke manier er thuis over godsdienst wordt gepraat? Voelt het kind zich daar veilig genoeg voor of projecteert de leerkracht zijn eigen visie en denken op de leerlingen? Zaken die voor de leerkracht vanzelfsprekend kunnen zijn, hoeven dat niet voor de leerlingen te zijn. Legt de leerkracht ze dit dan wel op of lukt het hem om te zien dat deze overtuiging wordt gekleurd door zijn eigen persoonlijke visie?

Tevens is het goed om als leerkracht in het oog te hebben dat leerlingen ook een 'ijsberg' in zich hebben. Zij handelen ook niet vanuit het niets. Leerlingen hebben een eigen achtergrond en hun eigen ideeën over allerlei levenszaken. Juist die verscheidenheid zorgt voor waardevolle ontmoetingen, mits er ruimte is om de achterliggende gedachten en opvattingen weer te geven. Daarom is het misschien ook erg belangrijk om in levensbeschouwelijke gesprekken niet te blijven steken bij: "Jij jouw waarheid, ik die van mij en dan zijn we klaar". Onder elke overtuiging liggen zoveel gedachten en emoties. Kinderen die thuis een andere godsdienst te horen krijgen, kunnen in gewetensnood komen als er op school een volgende godsdienst wordt beoefend. Ruimte om hier eerlijk over te praten, kan leerlingen het gevoel geven dat ze gehoord worden. Als leerkracht doe je jezelf, maar zeker ook de kinderen, tekort als er geen ruimte is voor de visies die komen vanuit het hart. De ontmoeting met de onderliggende lagen van de ijsberg zijn parels in het (godsdienst)onderwijs.

3.3 De ui van Fred Korthagen⁵²

Een ander ondersteunend model is de zogenaamde 'ui' die professor dr. Fred Korthagen heeft ontwikkeld. Korthagen geeft in het uimodel weer op welke manier mensen worden beïnvloed in hun eigen ontwikkeling. Het model beschrijft diverse niveaus buiten en binnen de persoon van de leraar. De omgeving kan bijvoorbeeld een klas zijn of een individuele leerling met wie de leraar in gesprek is. In zo'n situatie vertoont de leerkracht gedrag dat mede bepaald wordt door zijn bekwaamheden. Deze bekwaamheden worden weer beïnvloed door de

⁵² Klatte, E. (2008). *Competentieontwikkeling als Multi-level-learning*. Gepubliceerd in *Journal voor Onderwijsvernieuwing*. Een magazine-uitgave van Consortium Beroepsonderwijs

overtuigingen die iemand heeft, waar iemand in gelooft. Specifieke overtuigingen zijn die men over zichzelf heeft; over de eigen (professionele) identiteit. Hier gaat het dus om het zelfbeeld en de rolperceptie van de leraar. Tenslotte is er het niveau van betrokkenheid. Hier gaat het om de vraag naar de plek die iemand zichzelf geeft in een groter geheel van bijvoorbeeld de school. Het gaat hier om iemands persoonlijke missie en inspiratie in het werk of in het leven. Dit is het niveau waar allerlei persoonlijke waarden een grote rol spelen.

Het idee achter het model is dat de buitenste niveaus de binnenste beïnvloeden, maar dat er ook een omgekeerde invloed is. Discrepanties tussen de niveaus treden op wanneer bijvoorbeeld iemand wel een bepaalde bekwaamheid bezit, maar zijn feitelijke gedrag er niet mee strookt. Of als iemand een persoonlijke missie heeft maar deze niet in de praktijk tot uiting durft te brengen. Als verschillende niveaus binnen de leerkracht wel op elkaar afgestemd zijn en ook nog kloppen met het omgevingsniveau, dan is er niet alleen een gevoel van welzijn, maar dan is het functioneren van de leraar ook veel effectiever.

Ten aanzien van het levensbeschouwelijk onderwijs betekent het dat de leerkracht wordt beïnvloed door de diepere lagen in zijn 'ui'. Wat zijn persoonlijke levensbeschouwelijke overtuigingen? Wat is het doel van de leerkracht met het godsdienstonderwijs in de klas? Hoe ziet de leerkracht leerlingen die een andere religie aanhangen? Is de visie van de leerkracht in overeenstemming met de identiteit van de school? Waar doet de leerkracht het voor? Voelt hij zich betrokken bij de identiteit en de visie van de school? Hoe ziet hij zijn professionele rol? Inzicht in alle onderliggende lagen vereist een degelijke reflectie. Alleen dan kan de leerkracht zich bewust worden van meespelende persoonlijke aspecten, en is het mogelijk om vanuit 'het pakket van eigen visie' een persoonlijke houding te vinden conform de beroepspraktijk.

3.4 Inzicht in de eigen ijsberg⁵³.

De ontwikkeling van grondhouding naar beroepshouding, vraagt een gedegen reflectie op het eigen handelen. Reflecteren betekent in deze context: nadenken (over)⁵⁴. Het is een cyclische manier van leren, door te kijken naar eigen gedrag en handelen. De leerkracht reflecteert op zichzelf in alle verschillende situaties waarin hij door zijn werk terecht komt. Reflecteren is dus onlosmakelijk verbonden met de persoonlijke ontwikkeling tot beroepsoefenaar. De leerkracht ontwikkelt zich van privépersoon met een persoonlijk gedragsrepertoire tot een professional met een professioneel gedragsrepertoire. Het vermogen te reflecteren is niet bij iedereen op dezelfde manier aanwezig. De ene persoon is zeer goed in staat naar het eigen gedrag te kijken en doet dat ook en de ander is er helemaal niet toe in staat. Die kijkt vooral naar het gedrag van een ander en heeft daar vaak wel een mening over. Tussen deze uitersten liggen gelukkig nog veel gradaties. En daarbij: reflecteren is een vaardigheid die te leren is. De leerkracht moet dan wel bereid zijn om naar het eigen gedrag te kijken en dat ter discussie willen stellen.

De vaardigheid reflecteren houdt in dat iemand terugkijkt op het eigen gedrag (denken, voelen, handelen, willen) in een bepaalde situatie om erachter te komen wat de beweegredenen waren vóór, en de consequenties waren van dat gedrag in die situatie. De persoon analyseert die situatie, zijn

⁵³ Groen, M.(2006) *Reflecteren: de basis. Op weg naar bewust en bekwaam handelen*. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten. P.30

⁵⁴ Boer, W. Th. De, et al. (1999). *Koenen Woordenboek Nederlands*. Koenen Woordenboeken, Antwerpen – Utrecht.

gedrag en de eigen interpretaties daarin, om vervolgens te bepalen of en hoe het zijn gedrag zal veranderen met het oog op een toekomstige situatie. Korthagen (1982) onderscheidt deze verschillende fasen in de hierbij getoonde cyclus in het spiraalmodel voor reflectie⁵⁵. In dit basismodel horen drie standaard vragen:

1. Bij fase 2: Wat is er gebeurd?
2. Bij fase 3: Wat vond ik daarin belangrijk?
3. Bij fase 4: Tot welke voornemens of leerwensen leidt dat?

Reflecteren kan op verschillende momenten:

- ∞ Zo kan er *vooraf* naar een situatie gekeken worden en kan er nagedacht worden over mogelijke reacties op een situatie. Zeker in het godsdienstonderwijs is dit een waardevolle voorbereiding op de les: Welke vragen kunnen gesteld worden? Hoe ga ik als leerkracht iets vertellen of vragen en op welke manier betrek ik daar de visie van anders religieuze kinderen bij? Wat hebben we hier als team over afgesproken?
- ∞ Een tweede moment van reflecteren is *tijdens* de situatie. Al handelend bekijk je hoe het gaat. Op het moment dat je iets doet, onderzoek je tegelijk je manier van doen.
- ∞ Een laatste mogelijkheid is om *achteraf* te reflecteren. Na afloop kijk je terug hoe iets is gegaan. In praktijk wordt dit moment het vaakst gekozen om te reflecteren. De situatie is afgelopen en het staat vast wat er is gebeurd. Zo kun je een duidelijk overzicht krijgen van je eigen handelen in die situatie en welke reactie(s) dat opriep. Vanuit daar kun je bekijken welk gedrag aansluit bij je eigen persoon en bij je beroepscontext. Vervolgens is het noodzakelijk om te bekijken welk gedrag er kan blijven bestaan en welk gedrag je mee wilt nemen in je ontwikkeling. Het reflecteren op eigen handelen staat zo nooit op zichzelf, maar bevat een circulair proces naar een hernieuwde kijk op gedrag om van daaruit lering te trekken voor de toekomst en eventueel alternatieve handelingen te ontwikkelen. Vervolgens probeer je dit hernieuwde handelen uit en daarop reflecteer je opnieuw. Op die manier ontstaat er een cyclisch proces. Reflecteren gaat zodoende uit van ervaringsleren. Men leert door te doen, op die ervaring terug te kijken en verder te gaan met nieuw gedrag.

Al eerder werd aangegeven dat reflecteren een vaardigheid is die geleerd moet worden. In dit geval baart oefening kunst. Hoe vaker een leerkracht bewust reflecteert op zijn eigen handelen, hoe beter hij zijn persoon en beroep kan integreren. Reflectietechnieken die kunnen helpen bij het reflecteren, zijn onder meer⁵⁶:

- ∞ PMI – Bij deze reflectietechniek benoemt de leerkracht de positieve en minder positieve zaken. Daarnaast geeft hij aan welke interessante zaken hij tegen is gekomen. Kunst hierbij is om niet te blijven steken in het beschrijven en beoordelen, maar ook te zoeken naar onderliggende oorzaken en mogelijke strategieën voor een volgende keer
- ∞ De Hand – De leerkracht tekent een hand en schrijft middenin het onderwerp waarop hij reflecteert. Op de vingers schrijft hij wat hij al beheerst en in de open stukken tussen verschillende vingers schrijft hij wat er nog tussen de vingers doorglipt. Ook hier moet getracht worden te zoeken naar mogelijke oorzaken en naar eventuele oplossingen voor in een volgende situatie
- ∞ Helikopterview – Wanneer de leerkracht zich bewust is van een situatie, kan hij soms het gevoel hebben in het middelpunt ervan te staan. Er gebeurt veel om de leerkracht heen dat invloed heeft op zijn handelen, denken, voelen en willen. Misschien ervaart de leerkracht het als een kluwen van invloeden die zijn gedrag bepalen. Het kan dan helpen om figuurlijk even afstand te nemen. Dat gebeurt altijd met reflecteren, maar bij deze techniek wel heel concreet.

⁵⁵ Geraadpleegd 11 augustus 2012 - <http://www.gerarddummer.nl/blog/2012/04/opleidingsprincipes-volgens-korthagen-en-buitink.html>

⁵⁶ Informatie ontleent aan colleges SLB uit het tweede jaar van de pabo aan de Christelijke Hogeschool Ede. Tevens staan deze technieken vermeld in het lio-stageboek van genoemde opleiding. Exacte bronvermelding onbekend.

De leerkracht beschouwt zijn eigen handelen vanuit een helikopterview. Door boven de situatie te gaan staan, krijgt hij overzicht en een situatie kan daardoor minder beladen worden. De leerkracht krijgt duidelijk zicht op interactie en op processen die zich binnenin en rondom hem afspelen. Wanneer door deze afstand bijvoorbeeld bepaalde patronen in zijn handelen helder worden, kan hij zich vervolgens richten op persoonlijke beweegredenen of op emotie. De leerkracht staat hier zelf centraal.

Uiteraard zijn er nog veel meer manieren om te reflecteren. Het is goed om deze technieken te gebruiken om verder te komen in de eigen ontwikkeling als professional; in de integratie van persoon en beroep. Juist als het gaat om een persoonlijk onderwerp als de invulling van het godsdienstonderwijs in een multireligieuze klas, is het goed om regelmatig stil te staan bij de verhouding van grondhouding en beroepshouding. Het helpt om persoonlijkheidskenmerken te herkennen en deze niet te gebruiken als excuus voor gedrag, maar ze verder te ontwikkelen tot parels in de houding tot jezelf, anderen en de professionaliteit. Zo komt de persoon in de leerkracht in overeenstemming met de beroepspraktijk en kun hij vanuit zijn hart keuzes maken voor de alledaagse praktijk in de klas.

Hoofdstuk 4 – Bijbelse visie op omgang met andersdenkenden⁵⁷

Binnen het protestants-christelijk basisonderwijs wordt de Bijbel als richtsnoer gehanteerd bij de vormgeving van het onderwijs. Verscheidene protestants-christelijke schoolverenigingen laten in hun beleidsnotitie terugkomen dat ze willen werken met de Bijbel als betrouwbare (inspiratie)bron.⁵⁸ Het is dan ook goed om te weten hoe de Bijbel omgaat met allerlei onderwerpen en thema's. Wat laat de Bijbel ons zien over de manier waarop we als christenen kunnen omgaan met andersdenkenden? Hoe ging Jezus concreet om met mensen die Hem niet kenden? Op welke manier kan de leerkracht dat in zijn klas tot uiting brengen

4.1 In navolging van Christus

Door de Bijbel heen staan veel verhalen – voornamelijk in het Oude Testament – die vertellen over bloedige en hardvochtige oorlogen met het volk van Israël en heidense volken. Niet in de laatste plaats werden deze oorlogen gevoerd omdat Gods volk niet samen mocht wonen met andersdenkenden. Zo zegt Mozes in Deuteronomium 7 het volgende tegen Israël: “(..) 2- Wanneer de HEER, uw God, u de overwinning op hen –de volken die eerder worden genoemd- schenkt, moet u hen doden. U mag geen vredesverdrag met hen sluiten en hen niet sparen (..) 4- Want zij zouden uw kinderen ertoe verleiden de HEER ontrouw te worden en andere goden te dienen. Daarmee zou u Zijn toorn over u afroepen en dat zou u meteen met de dood moeten bekopen. 5- Nee, dit staat u te doen: u moet hun altaren slopen en hun gewijde stenen verbrijzelen, hun Asjerapalen omhakken en hun godenbeelden verbranden. 6 -Want u bent een volk dat aan de HEER, uw God, is gewijd. U bent door Hem uitgekozen om, anders dan alle andere volken op aarde, zijn kostbaar bezit te zijn(..)”⁵⁹. De heidense volken lijken hier nauwelijks kans te krijgen om het Evangelie te horen. Is dit de manier waarop we als christenen omgaan met andersdenkenden? Als we verder zoeken naar de achtergrond van dergelijke geschiedenissen, zien we echter dat het God om iets anders te doen is. Israël mag zich vanwege het gevaar van religieuze vermenging niet inlaten met andersdenkenden. Daar was God duidelijk over en Hij liet hier geen misverstanden over bestaan. God was de God van het volk Israël en niet van de andere volkeren. De reden dat God hier een grens stelt, is omdat er sprake is van een heilshistorische klok. Deze klok is tot aan de uitstorting van de Heilige Geest nog niet zover dat de deur naar de volkerenwereld open gaat. Daarvoor moet het eerst Pinksteren worden: Jezus moet nog sterven en opstaan en de Heilige Geest moet worden uitgestort om het volle heil de heidenwereld in te kunnen dragen. Deze orde van denken heeft daarom niets te maken met de benadering van de ander, maar met de klok van de heilstijd. ⁶⁰

Toch blijkt dan ook al dat God in Zijn plan de andere volken wel op het oog heeft. In de roeping van Abraham uit de heidenwereld van Ur laat God dit zien (Genesis 12): “4- En in u zullen alle volken gezegend worden”. Vanwege het verloop van de heilshistorie duurt het nog wel even voor die belofte volle werkelijkheid wordt. Maar in de tussentijd laat God het volk zien hoe ze met individuele vreemdelingen om moeten gaan. Ondanks het gebod tot isolationisme van het volk, is er ook het gebod om vreemdelingen te herbergen. Daar is God eveneens erg duidelijk over (Leviticus 19): “33- Iemand die als vreemdeling in jullie land verblijft, mag je niet onderdrukken. 14- Behandel vreemdelingen die bij jullie wonen als geboren Israëlieten. Heb hen lief als jezelf, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest in Egypte (..)”. Dat dit een essentieel gebod is, zien we terug in het feit dat God dit in het Oude Testament ruim dertig keer voorhoudt aan Zijn volk. Ze moeten er bij het omgaan met vreemdelingen steeds aan denken dat zij zelf vreemdelingen in Egypte zijn geweest. Door daaraan te refereren moeten en kunnen de Israëlieten zich identificeren met de positie van de vreemdeling. Dit motief is onder andere

⁵⁷ Met het begrip ‘andersdenkenden’ wordt hier verwezen naar mensen die een andere levensvisie en denkwijze aanhangen dan vanuit het christelijke geloof in de Bijbel wordt vormgegeven.

⁵⁸ Voor voorbeelden zie de beleidsnotitie van CNS Ede op <http://www.cnsede.nl/getpdf.php?id=295> en de beleidsnotitie van De Stichting PCBO in Delft e.o. <http://www.pcbo-delft.nl/over-pcbo-delft.php>

⁵⁹ Alle Bijbelteksten komen uit de Nieuwe Bijbelvertaling – Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem

⁶⁰ Dit hoofdstuk is mede tot stand gekomen door de gesprekken die ik heb gevoerd met ds. P. van der Kraan – Hervormd predikant te Urk en D.C.G. van der Kraan – Hervormd kandidaat uit Dordrecht

leidinggevend voor de omgang met andersdenkenden. Enerzijds mocht er dus geen vermenging zijn met heidense volken, maar als de vreemdeling bij het volk van Israël aanklopte, moesten ze wel gastvrij zijn.⁶¹ Een voorbeeld hiervan vinden we in het verhaal over Ruth en Boaz. Ruth komt uit het heidense land Moab naar Bethlehem. Ondanks haar afkomst verwelkomt Boaz haar en laat haar aren rapen op zijn akker. Hij geeft haar ruimte en zorgt ervoor dat zij het goed heeft. Precies zoals God wil dat Zijn volk omgaat met vreemdelingen. De lijn van de heilshistorie wordt zo stukje bij beetje doorgezet naar Jezus en wordt tenslotte ten volle ingevuld door de heidenzending. In deze hele ontwikkeling blijft het gebod staan om vreemdelingen te herbergen. Dat zien we terug als ook in latere tijd daar opnieuw aan wordt gerefereerd met de woorden (Hebreeën 13): *“2- En houd de gastvrijheid in ere, want zo hebben sommige zonder het te weten engelen ontvangen”*.⁶²

In het Nieuwe Testament zien we hoe de Heere Jezus zelf omgaat met mensen die Hem niet kennen. De situatie is dan al wat anders dan in het Oude Testament, omdat de klok van de heilshistorie inmiddels dicht bij twaalf is gekomen. Maar hij staat er nog niet helemaal op want de uitstorting van de Heilige Geest is het kardinale ogenblik en daarop is het wachten. Maar de Heilige Geest kan pas komen als Jezus is gestorven en opgestaan. Toch biedt de manier waarop Jezus met vreemdelingen omgaat al perspectieven voor de toekomst; het moment dat de kerk de heidenwereld intrekt. Tegelijkertijd blijft er ook nog wel enige distantie. De houding van Jezus naar heidenen is wat afhoudend, maar Hij verstoot hen zeker niet. Hij laat hen alleen zien dat Hij in de eerste instantie gekomen is voor Israël. Maar Jezus helpt heidense mensen wel. En in Jezus' wandel zien we terug wat ook in het Oude Testament al hier en daar werd opgelicht: Elia moet naar de weduwe in Tyrus en Sidon, Naäman wordt naar Elia gestuurd en Jona moet naar Ninevé. Jezus zoekt mensen op en roept ze bij Zich. Hij gaat met hen in gesprek. Niet zomaar een gesprek, maar Hij sluit aan bij wat de mensen op dat moment bezighoudt. Zo is er de ontmoeting met de Samaritaanse vrouw, zoals beschreven in Johannes 4. Jezus is uit Judea betrokken en is op weg naar Galilea. Om daar te kunnen komen, moet Hij door Samaria heen – een land waar veel heidenen woonden. Op het moment dat de Heere Jezus uitrust bij een waterput, komt daar een Samaritaanse vrouw. Jezus vraagt haar om wat water, maar de vrouw begrijpt niet waarom Jezus – als Jood- dat aan haar vraagt. Joden en Samaritanen gaan toch immers niet met elkaar om. Jezus zegt dan tegen haar: *“Als u wist wat God wil geven, en wie het is die u om water vraagt, zou u Hem erom vragen en dan zou Hij u levend water geven”*. Het gesprek gaat verder en de Heere Jezus vertelt de vrouw: *“Iedereen die dit water drinkt zal weer dorst krijgen, maar wie het water drinkt dat Ik hem geef, zal nooit meer dorst krijgen. Het water dat Ik geef, zal in hem een bron worden waaruit water opwelt dat eeuwig leven geeft.”* De vrouw wil erg graag van het water hebben waar Jezus over spreekt, maar de Heere Jezus is nog niet uitgepraat. Hij vraagt de vrouw om haar man te halen –terwijl Hij weet dat zij geen echtelijke man heeft. Jezus gaat daar op door en laat haar zien dat Hij van haar afweet. Uiteindelijk maakt Jezus Zichzelf bekend aan de vrouw. Zij vertelt Jezus dat ze weet dat er een messias zal komen, waarop Jezus antwoordt: *“Dat ben Ik, Die met u spreekt”*. Op dat moment komen de discipelen terug bij Jezus en gaat de vrouw terug naar de stad. Daar vertelt ze iedereen dat ze Jezus heeft ontmoet en in Hem geloofd. De mensen uit de stad gaan vervolgens ook op zoek naar Jezus en komen eveneens tot geloof.⁶³

Dit verhaal illustreert op een mooie en duidelijke wijze de houding van Jezus ten opzichte van mensen die Hem niet kennen. Hij zoekt deze heidense mensen op, gaat naar hen toe en sluit aan bij waar ze mee bezig zijn. De Samaritaanse vrouw had een maatschappelijke en sociale plaats waarin ze niet door iedereen positief bekeken werd. Ze vermeed het contact met anderen, wat blijkt uit het feit dat zij midden op de dag water haalt. In het Oosten deden mensen dat niet, omdat het dan veel te warm was. Water haalde je 's morgens vroeg of in de avond. Deze vrouw zal haar redenen gehad hebben om het wel overdag te doen. Dat zal haar ongetwijfeld verdriet hebben gegeven. Het zal misschien een zorg

⁶¹ Kole, I.A. en Proos, J.P. (1998). *Bijbelonderwijs in reformatorisch perspectief*. Uitgeverij De Groen, Goudriaan/Kampen. P. 170

⁶² Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4*. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen p. 771

⁶³ Alexander, P. en D. (2002). *Handboek bij de Bijbel*. Uitgeverij Kok, Kampen P. 625

zijn die haar dagelijks bezig hield. En juist daar sluit Jezus bij aan. Hij gaat in op haar bezigheden van alledag – het water halen bij de put – en raakt haar in het hart door te vragen naar haar sociale isolatie. Zij vermijdt andere mensen, maar Jezus doet dat niet bij haar. Het verbaast de vrouw zeer dat Jezus niet alleen als man met haar als vrouw, maar ook als Jood met haar als Samaritaanse praat. Dat waren twee dingen die zij volstrekt niet gewend was. En vanuit die verrassende doorbraak van gangbare omgangspatronen komt er bij deze vrouw een opening die Jezus gebruikt om dieper te gaan. Dat voorbeeld illustreert het vraagstuk over de benadering van de ander. Dat moeten we niet doen vanuit vooropgestelde en vastgeroeste meningen, maar door de ander te bezien als mens en hem zodanig te benaderen. Dan komt er een verwachting waardoor er openingen zijn voor hogere waarden. Jezus doet dit hier en vanuit de opening die wordt gecreëerd, vertelt Hij wie Hij is. De aansluiting bij haar situatie is Zijn vertrekpunt om iets moois voor haar neer te zetten. Hij geeft een veel beter alternatief om in te geloven dan de dingen waar ze nu aan vast blijft houden. Dat doet de Heere Jezus in taal die zij kent. Hij brengt het Evangelie dicht bij haar en legt voor haar neer wie Hij is. Geen dwang en geen eisen. Hij vertelt eenvoudig wie zij is en wie Hij is. Hij kent haart hart en raakt haar. Hij vertelt haar over Zijn werk en zo geeft Hij haar hoop en nieuw inzicht. Dat resulteert uiteindelijk in een vrouw –en even later nog veel andere mensen- die in Hem gelooft en vol vreugde God aanbidt.

Jezus laat de mensen wonderen zien en spreekt over Zijn Vader. Hij liet hen zien dat Hij de Messias is en dat mensen Hem nodig hebben om niet verloren te gaan. Hij zoekt hen op in het dagelijks leven en sluit aan bij de taal die zij spreken.⁶⁴ Hij sprak een indringende boodschap waarbij Hij de glorie van God liet zien maar ook de keerzijde van het heil – de consequenties van ongeloof- niet onbesproken liet. Jezus gebruikt voorbeelden uit het boerenleven of de visserij, zodat mensen begrijpen wat Hij bedoeld. Hij gaat met mensen mee naar huis, eet met hen en slaapt bij hen. Hij is er voor hen. In hun leven. Staan wij als leerkracht klaar voor anderen? Zijn wij aanwezig in het leven van de ander om contact te maken en een relatie aan te gaan? Naastenliefde schept mogelijkheden om te praten over Gods werk. Een belangrijk aspect van Zijn optreden is dat Jezus Zijn hele leven op aarde in nauwe verbondenheid met Zijn Vader leefde. Elk moment dat Hij mens was, heeft Hij gebeden tot Zijn Vader. Hij werkte niet vanuit Zichzelf, en had voortdurend contact met God. Dat was Zijn bron. Hij haalde kracht uit de relatie met Zijn Vader. Hij vertelde over Hem en leefde vanuit Hem. Zonder Hem deed Jezus niets. Een belangrijke les voor ons!

Maar deze open houding is niet de enige die de Heere Jezus laat zien. In zijn optreden zoals hierboven beschreven, kunnen we zien hoe Hij omgaat met mensen die Hem niet kennen. Een andere houding die we bij Jezus zien, vinden we op momenten dat Hij in gesprek is met mensen die wel over Hem weten, maar niet in Hem willen geloven. Voorbeelden zijn de gesprekken die Hij heeft met Farizeeërs en Schriftgeleerden. Deze mannen wisten zoveel van de Bijbel af en kenden als geen ander elk woord wat in de boekrollen geschreven stond. Maar toch probeerden ze steeds weer om de Heere Jezus onderuit te halen. Elke keer weer kwamen ze met sluwe vragen en listige opmerkingen. Ze probeerden alles wat in hun macht lag om Jezus maar te laten struikelen over Zijn eigen boodschap. Alles om Hem ongeloofwaardig te maken. In deze omgang is Jezus niet zachtmoedig, maar gaat Hij over op een harde aanpak. Hij luistert naar wat de Farizeeërs en Schriftgeleerden te zeggen hebben, en weerlegt hun woorden met waarheid uit de Bijbel. Hij laat hen zien dat ze valse waarheid spreken. Maar dat doet Hij alleen op momenten dat deze mannen er zelf om vragen. Als zij komen met arglistige verhalen, dan gaat Jezus daar op in. Hij lokt niet zelf de discussie uit. Maar als mensen bij Hem komen met onwaarheden en Hem daarmee onderuit willen halen, dan zet Jezus daar waarheid tegenover en laat Hij hen zien dat Gods Woord boven alles op zuivere wijze spreekt.⁶⁵

⁶⁴ Kole, I.A. en Proos, J.P. (1998). *Bijbelonderwijs in reformatisch perspectief*. Uitgeverij De Groen, Goudriaan/Kampen. P. 171

⁶⁵ Alexander, P. en D. (2002). *Handboek bij de Bijbel*. Uitgeverij Kok, Kampen P. 529 en 571

4.2 Getuigen zijn

Het communiceren zoals Jezus dat doet met mensen die Hem niet kennen, vraagt een liefdevolle en open houding. Het vraagt een houding van 'er zijn' voor mensen en aansluiting bij hen zoeken. Nu kende Jezus de harten van mensen tot op het diepst van de bodem. Hij kon mensen in hun ziel raken en zag de harten van mensen weerspiegeld in hun ogen. Dat is iets wat wij niet kunnen. Jezus was op aarde volmaakt God en mens tegelijk. Dat zal geen mens na Hem ooit zijn. Maar de houding die Jezus had naar andere mensen, is een houding die wij wel kunnen aannemen. Zelfs moeten aannemen. De ontmoeting met de vreemdeling kan nooit vrijblijvend zijn. Zonder dat een christen met een verborgen agenda werkt, dient hij tegelijkertijd te beseffen dat de benadering van de medemens als mens niet in dat vlak mag blijven steken, maar openingen wil creëren om met hem te spreken over wie Jezus is. Jezus blijft ook niet in het menselijke steken, maar leidt de Samaritaanse vrouw van verwondering om wie deze mens voor haar is en benadert, naar Wie Hij daadwerkelijk voor haar wil zijn. Er zitten in dit gesprek dus twee aspecten: de manier waarop je als christen de ander benadert en de openingen die dit biedt om de boodschap over te dragen.

Nadat het Pinksteren is geweest –de tijd waarin ook wij nu mogen leven- zien we opnieuw een verschuiving in het werk van God. De Heilige Geest is uitgestort en heeft opening gemaakt voor het Evangelie aan de heidenvolken. Het heil is niet alleen meer voor het volk Israël, maar wordt voorgesteld aan alle volken.⁶⁶ En God vraagt ons daarin mee te doen. Hij geeft ons de opdracht om te getuigen. Hij vraagt ons om over Hem te vertellen. Te spreken over Jezus als Verlosser en Heer. We moeten van Hem getuigen en de mensen Hem laten zien. In Mattheüs 28 geeft Jezus Zijn discipelen een opdracht mee: *"(..)18- Mij is alle macht gegeven in de hemel en op de aarde. 19 - Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn discipelen, door hen te dopen in de Naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, 20- en hun te leren dat ze zich moeten houden aan alles wat ik jullie opgedragen heb. En houd dit voor ogen: Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld"*. Op een eerder moment heeft Hij hen geroepen om Hem te volgen, en nadat Hij hen veel heeft geleerd, stuurt Hij hen uit om andere mensen ook over Hem te vertellen. Jezus wil dus dat christenen andere mensen vertellen wie Hij is. Hij wil niet anoniem blijven. Jezus wil dat de Naam van Zijn Vader bekend wordt gemaakt onder de mensen.⁶⁷ En Hij zendt Zijn kinderen uit als getuigen in deze wereld (Johannes 15): *"(..)22 – Ze zouden niet schuldig zijn als Ik niet was gekomen en tegen hen had gesproken. Maar nu hebben ze geen excuus meer. (...) 24- En ze zouden niet schuldig zijn als Ik niet bij hen had gedaan wat niemand anders ooit heeft gedaan. Maar ze hebben het gezien en toch Mij en Mijn Vader gehaat. (...) 27- Ook jullie moeten Mijn getuigen zijn, want jullie zijn vanaf het begin in Mij geweest"*. En in Handelingen 1 spreekt Jezus: *"(..) 8-Maar wanneer de Heilige Geest over jullie komt, zullen jullie kracht ontvangen en van Mij getuigen in Jeruzalem, in heel Judea en Samaria, tot aan de uiteinden van de aarde"*.⁶⁸

Deze oproep van de Heere Jezus is heel duidelijk. Als christen getuigen zijn in de wereld. Maar wat betekent het concreet om getuigen te zijn? In het woordenboek staan verschillende betekenissen⁶⁹: *"Iemand die aanwezig is bij een handeling of gebeurtenis en die deze later bevestigt; een verklaring afleggen betreffende te bewijzen feiten; laten blijken, tonen om een bepaald feit te bevestigen"*. Getuigen is dus enerzijds een mondelinge verklaring, een verbaal getuigenis van een bepaald feit of een bepaalde gebeurtenis. Daarnaast is getuigen een handeling, of gedrag dat een bepaald feit bevestigt. Deze tweedeling zien we ook terug in de Bijbel. Zo zijn er voorbeelden waarin mensen worden opgeroepen om verbaal te getuigen:

☞ Markus 5:19 – *"Ga naar huis, naar uw eigen mensen, en vertel hen wat de Heer allemaal voor u heeft gedaan en hoe Hij zich over u heeft ontfermd"*

⁶⁶ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 3. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 732

⁶⁷ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 3. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 106

⁶⁸ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 3. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 724

⁶⁹ Boer, W. Th. De, et al. (1999). *Koenen Woordenboek Nederlands. Koenen Woordenboeken, Antwerpen – Utrecht.*

- Handelingen 2:40 – “Ook op nog andere wijze legde hij getuigenis af, waarbij hij een dringend beroep op zijn toehoorders deed met de woorden: ‘Laat u redden uit dit verdorven mensengeslacht’.
- Handelingen 4:20 – “Wij kunnen het niet nalaten te spreken van wat wij gehoord en gezien hebben”.

En op andere plaatsen in de Bijbel vinden we voorbeelden van non-verbale getuigenis:

- 2 Korinthe 3:1-3 – “(..) U bent zelf onze aanbevelingsbrief, in ons hart geschreven, maar voor iedereen te zien en te lezen: u bent zelf een brief van Christus, door ons opgesteld, niet met inkt geschreven maar met de Geest van de levende God, niet in stenen platen gegrift maar in het hart van mensen”.
- 1 Petrus 3: 15-16 – “(..)Doe dat dan vooral zachtmoedig en met respect, houd uw geweten zuiver; dan zullen de mensen die zich honend over uw goede, christelijke levenswandel uitlaten, zich schamen over hun laster”.
- Johannes 10:2 – “De werken, die Ik doe in de Naam van Mijn Vader, die getuigen van Mij”.

We kunnen dus op verbale en non-verbale wijze getuigen van Christus. We mogen laten zien wie Hij is door te vertellen wat Hij heeft gedaan en hoe goed Hij is. We hoeven mensen niet te overtuigen, maar we moeten hen wel bekend maken met God. We moeten vertellen dat Jezus leeft en dat Hij gestorven is voor zondaren. God werkt dan in harten van mensen! En naast het praten over God moeten we ook in onze levenshouding laten zien Wie Hij is. Door dicht bij Jezus te leven, zullen we steeds meer ontvangen van Zijn Geest. Dat zal niet onopgemerkt blijven in onze levenswandel. De vruchten van de Geest zijn immers: liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing (Galaten 5:22-23). Dat wordt dan steeds meer zichtbaar in ons leven. Samen met de opdracht om onze naasten lief te hebben als onszelf, zijn dit aspecten die van onze levenswandel –door de Heilige Geest- een getuigenis voor God kunnen maken. Dan zal Gods genade door ons zichtbaar zijn.⁷⁰

Getuigen zijn vraagt van christenen altijd bereid te zijn om verantwoording af te leggen over het geloof. Petrus schrijft in zijn eerste brief aan de christenen (1 Petrus 3): “15 – U moet Christus erkennen als uw Heer en Hem eren met heel uw hart. Vraagt iemand u waarop de hoop die in u leeft gebaseerd is, wees dan steeds bereid om u te verantwoorden. 16- Doe dat dan vooral zachtmoedig en met respect, houd uw geweten zuiver; dan zullen de mensen die zich honend over uw goede, christelijke levenswandel uitlaten, zich schamen over hun laster”. Petrus laat ons hier zien dat getuigen-zijn betekent dat we altijd klaar moeten staan om verantwoording af te leggen aan anderen, als zij naar onze levenswandel en geloof vragen. Daarbij hoeven we ze niet te overtuigen, maar mogen we vertellen hoe we het geloof persoonlijk ervaren. Aansluiten bij de vragen van mensen en daarnaast Gods heerlijkheid weergeven.⁷¹ Maar dit staat niet op zichzelf. Petrus staat in zijn brief stil bij het persoonlijke accent. Getuigen zijn betekent dat je op de een of andere manier betrokken bent bij het gebeuren waarvan je getuigenis moet geven. Dat is de opdracht die meteen vragen aan onszelf stelt. Zijn wij (innerlijk en uiterlijk) betrokken bij de dingen van Gods koninkrijk? Zijn wij betrokken bij de christelijke identiteit en visie van onze werkplek? Dat is nodig om werkelijk te kunnen getuigen.

Een mooi voorbeeld van een dergelijk getuigenis vinden we in Handelingen 17. Dit hoofdstuk beschrijft het verhaal van Paulus die preekt in Athene.⁷² Na allerlei verwickelingen en gebeurtenissen ziet Paulus dat de inwoners van Athene een beeld voor ‘de onbekende god’ hebben opgericht. Hij gaat met mensen in debat en spreekt met hen. Sommige van zijn toehoorders vinden hem maar een praatjesmaker, maar anderen vragen Paulus uit te leggen wat de nieuwe leer is die hij verteld. Ze vinden het maar vreemd in de oren klinken en willen graag weten hoe het zit. Paulus begint dan met praten en het eerste dat opvalt, is dat Paulus de mensen in Athene vertelt dat hij heeft gezien hoe buitengewoon godsdienstig zij zijn. Hij heeft zelfs een altaar ontwaard voor de ‘onbekende god’. En daar haakt hij bij aan: “23- (..)Wat u vereert zonder het te kennen, dat kom ik u vertellen”. Paulus zoekt aansluiting bij het godsdienstige leven en van de mensen tegen wie hij spreekt. Hij pakt elementen uit

⁷⁰ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 382

⁷¹ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 860

⁷² Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen* p. 858

de Griekse cultuur. Hij citeert zelfs één van hun filosofen.⁷³ Kortom, hij neemt hen in hun religie voluit serieus. En vanuit daar slaat hij een brug naar het Evangelie dat hij wil verkondigen. Hij stelt dat de onbekende god die zij niet kennende dienen, uitgerekend de God is Die hij hen verkondigd. De mensen vroegen hem ernaar, en Paulus vertelt het hen! Hij haalt niet onderuit wat de mensen daar doen en zegt niet dat het onwaar is. Maar hij haakt erbij aan en gaat er op door.

Wat we Paulus zien doen, is hetzelfde als we bij Jezus zagen. Mensen opzoeken, hen vragen laten stellen, aansluiten bij dingen die voor hen bekend zijn en hen eerlijk vertellen hoe het in de Bijbel wordt weergegeven. Dat spreekt mensen aan. Het zorgt ervoor dat ze zich niet aangevallen voelen. Het voorbeeld van Paulus' rede en de ontmoeting met de Samaritaanse vrouw laten ons zien dat we de ander serieus moeten nemen. Juist in zijn anders denken. Maak de godsdienst van de ander niet belachelijk. Verdiep je in zijn religie. Haal eruit wat je kunt gebruiken om hem te laten zien dat wat hij zoekt in zijn religie, uiteindelijk te vinden is bij Jezus. Daarbij moeten we het persoonlijke zien te overstijgen; het gaat niet om *mijn* religie, maar het gaat om Jezus. Bij Hem moet het gesprek uitkomen. Het is een praktisch handvat wat ook wij kunnen (moeten) gebruiken in ons getuigen-zijn. We mogen dat vaak heel dichtbij onszelf houden. Gods werk omvat veel aspecten en Zijn Wezen wordt op veel verschillende wijzen geopenbaard. Zo noemt Johannes (Joh.1:36) Jezus het Lam van God, spreekt Andreas (Joh.1:41) over Jezus als Messias en legt Natanaël (Joh. 1:49) de nadruk op Jezus als Koning van Israël. Jezus is het allemaal. Zijn Wezen omvat alle verschillende aspecten: Profeet, Koning en Hogepriester. Elk getuigenis is uniek en Jezus wil dat we dit uniek getuigenis met anderen delen.

4.3 Getuigen voor de klas

Hoe kunnen al deze aspecten nu worden doorgetrokken naar de dagelijkse praktijk in de klas? Het is goed om als leerkracht te beseffen dat het doel van een school is dat leerlingen onderwijs krijgen. Ze moeten leren rekenen, schrijven en lezen. Het is als leerkrachten niet onze primaire missie om kinderen te bekeren. Maar de dagelijkse omgang met kinderen is wel een situatie waarin je klaar mag staan om getuigen te zijn. In Efeze 4 schrijft Paulus dat Jezus allerlei verschillende functies heeft aangesteld onder mensen. Zo zijn er apostelen, profeten, evangelieverkondigers, herders en leraren. Zij zijn er allen om de heiligen toe te rusten voor het werk in Zijn dienst.⁷⁴ Een ieder heeft zijn eigen opdracht op zijn eigen plaats gekregen. We mogen getuigen zijn in onze eigen omgeving. En als de gelegenheid zich voordoet om met leerlingen te spreken over godsdienst en identiteit, mag je vertellen wat je gelooft. Jezus roept ons op om ons niet te verstoppen in de wereld, maar om Zijn licht te laten schijnen. In Mattheüs 5 zegt Hij: *“14- Jullie zijn het licht in de wereld. Een stad die boven op een berg ligt, kan niet verborgen blijven. 15- Men steekt ook geen lamp aan om hem vervolgens onder een korenmaat weg te zetten, nee, men zet hem op een standaard, zodat hij licht geeft voor ieder die in huis is. 16- Zo moet jullie licht schijnen voor de mensen, opdat ze jullie goede daden zien en eer bewijzen aan jullie Vader in de hemel”*. Dat hoeft in de klas niet van 's morgens vroeg tot aan de middagbel, maar het betekent wel dat je als leerkracht bereid moet zijn om te vertellen over God. Klaar moet staan voor de kinderen. Dat is geen passieve houding, maar een zoeken naar mogelijkheden en een herkennen van momenten waarop Gods Woord gesproken mag worden. Dan kunnen we Jezus laten zien als Heer en Verlosser, maar ook een koppeling maken naar de dagelijkse normen en waarden in de klas. Dat is iets wat Jezus ook deed. Hij gaf mensen het hart van het Evangelie weer, maar liet ook zien op welke manier mensen met elkaar om moesten gaan. En door dan net als Jezus - en alle andere voorbeelden in de Bijbel - aansluiting te zoeken bij de leefwereld, cultuur en godsdienst van de leerlingen, kan het Evangelie heel dicht bij hen gebracht worden.⁷⁵

⁷³ Alexander, P. en D. (2002). *Handboek bij de Bijbel*. Uitgeverij Kok, Kampen P. 658

⁷⁴ Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen p. 420*

⁷⁵ Vergunst, P.J. (publicatiedatum onbekend). *Leerkracht als getuige*. Gepubliceerd in De Waarheidsvriend, wekelijkse uitgave van de Gereformeerde Bond.

1 – Inhoud van het onderzoek

Na –of eigenlijk al tijdens- mijn literatuuronderzoek heb ik een praktijkonderzoek opgesteld. Ik was erg benieuwd hoe onderwijsprofessionals denken over de omgang met multireligiositeit in de protestants-christelijke klas. Zijn visies van mensen verschillend of zijn er aardig wat overeenkomsten te vinden? Op welke manier zijn mensen gevormd in hun mening? Wat komt er in de dagelijkse praktijk van de klas terug van de thema?

Het liefst wilde ik tientallen mensen interviewen en spreken over dit thema. Maar helaas was dat niet mogelijk. Ik merkte dat het thema zo persoonlijk is, en dat betekende dat ook de gesprekken intens waren en mensen spraken vanuit hun eigen identiteit. Niemand was hetzelfde. Ik heb er daarom voor gekozen om tien gesprekken te voeren. Binnen deze gesprekken heb ik geprobeerd enige verscheidenheid aan te brengen onder onderwijsprofessionals in het werkveld.

Mijn praktijkonderzoek bestaat uit tien interviews van ongestructureerde aard. Ik had een leidraad voor het gesprek, maar ben die eigenlijk steeds vergeten. De geïnterviewden vertelden veel, en ik ben steeds ingegaan op wat er werd gezegd. Op die manier raakten we de diepte in van het thema, en ben ik veel te weten gekomen over de manier waarop deze mensen de omgang met andersdenkenden bezien.

Ik heb de interviews gehouden met:

- ≈ een docent supervisiekunde en coaching aan de Christelijke Hogeschool Ede
- ≈ een docent godsdienst aan de pabo op de Christelijke Hogeschool Ede
- ≈ een directeur van een protestants-christelijke basisschool met een open identiteit
- ≈ een leraar godsdienst op het middelbaar onderwijs
- ≈ zes leerkrachten die werken op een protestants-christelijke school met een open beleid

Deelvragen die mij stuurden bij mijn praktijkonderzoek zijn:

- ≈ Wat is de visie van protestants-christelijke leerkrachten op de omgang met multireligiositeit in de klas?
- ≈ Op welke manier wordt dit in de praktijk gebracht?
- ≈ Hoe vormt een schoolteam levenbeschouwelijk dezelfde visie?
- ≈ Op welke manier verhoudt men zich vanuit de eigen grondhouding tot de beroepshouding betreffende het levensbeschouwelijk onderwijs?

Uiteindelijk probeer ik hiermee antwoord te geven op mijn hoofdvraag: *“Hoe kan de protestants-christelijke leerkracht met behoud van zijn eigen christelijke identiteit omgaan met multireligiositeit in zijn klas?”*.

2 - Onderzoeksverantwoording

Aangezien mijn onderwerp mensen in hun persoonlijke visie aanspreekt, heb ik ervoor gekozen om de interviews ongestructureerd te houden. Ik had een vijftiental vragen (zie bijlage) als leidraad en inspiratie voor het gesprek opgeschreven, maar vaak wees het vanzelf. Mensen vertelden hun beleving en ik vroeg daarop door. Gesprekken ontspannen zich zo rond het thema en de individuele beleving van de geïnterviewde. Ik heb ervoor gekozen de directeur en leerkrachten binnen het basisonderwijs uit hetzelfde team te interviewen. Zo kon ik ook onderlinge verschillen horen en er achter komen op welke wijze het team daar mee om gaat.

Het praktijkonderzoek heeft een kwalitatief karakter. Kwalitatief onderzoek geeft inzicht in hoe mensen denken over een bepaald onderwerp⁷⁶. Het wil geen antwoord geven op de vraag 'hoeveel mensen' er zo over denken, maar kwalitatief onderzoek is zoeken naar ideeën, achtergronden, motieven, weerstanden en beweegredenen. Het is bij uitstek geschikt voor 'waarom-vragen'.

Voordelen van kwalitatief onderzoek zijn onder meer dat er kan worden doorgevraagd naar motieven en dat de geïnterviewde veel gelegenheid krijgt om zijn verhaal te vertellen. Door de interviews ongestructureerd en vrij te houden, is het mogelijk om mee te gaan in onverwachte richtingen⁷⁷. De resultaten die het oplevert zijn echter hooguit indicatief en niet altijd representatief, omdat het verhaal van mensen gekleurd is door hun eigen visie.

Dit kwalitatieve onderzoek hangt aan de kapstok van het interpretatieve onderzoek⁷⁸. Deze term staat voor een aantal onderzoeksmethoden die de menselijke zingeving centraal stellen. Het gaat de onderzoeker niet primair om wat hij waarneemt. Het gaat om de betekenissen die deze waarneming voor betrokkenen hebben, om de impliciete en expliciete regels die zij voor geldig houden en die hun handelen leiden. Regels en betekenissen die zij zelf construeren, al dan niet bewust. Deze regels zijn niet statisch: ze veranderen in de loop van de tijd; door bijvoorbeeld maatschappelijke processen. Het interpretatieve onderzoek gaat er vanuit dat het gedrag van mensen bepaald wordt door de betekenissen en regels die zij aan hun situatie geven. Daar ligt de link tussen gedrag en betekenisgeving. Regels en betekenissen zijn niet gemakkelijk te onderzoeken omdat ze moeilijk direct waar te nemen zijn, terwijl betrokkenen zich niet altijd bewust zijn van de regels die hun handelen leiden.

Op deze manier heb ik mijn onderzoek vormgegeven. Een wat 'vrijblijvendere' manier van onderzoek, omdat de geïnterviewden alle kans kregen om hun visie weer te geven. Door uiteindelijk deze verschillende visies aan mijn deelvragen te koppelen, kan ik voorzichtige conclusies trekken en aanbevelingen schrijven. De interviews zijn uitgebreid, en lang niet alles zal in de analyse terecht komen. De gesprekken hebben een beeld gegeven van de visie van onderwijsprofessionals, en een groot percentage van het gesprek diende als raamwerk om meer te weten te komen over de achterliggende gedachten van de geïnterviewde. Vanuit daar zijn overtuigingen te begrijpen en de antwoorden op de deelvragen in hun context te plaatsen.

⁷⁶ Geraadpleegd 12 augustus 2012 - <http://www.rijksoverheid.nl/overheidscommunicatie/informatie-voor-professionals/kwalitatief-onderzoek>

⁷⁷ Harinck, F. (2011). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Garant Uitgevers, n.v., Apeldoorn. Pp. 94

⁷⁸ Harinck, F. (2011). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Garant Uitgevers, n.v., Apeldoorn. Pp. 60

3 – Onderzoeksresultaten

In elk interview heeft iemand zijn of haar persoonlijke visie en mening op de omgang met andersdenkenden weergegeven. Het zijn lange gesprekken geworden over zingeving en godsdienst in het onderwijs. Voor mijzelf vond ik het ontzettend boeiend en heb ik veel kunnen leren van de kijk die anderen hebben op dit onderwerp. Soms waren er verrassende uitspraken die mij aan het denken hebben gezet. Een uitspraak als: “Nee, ik vind dat de school absoluut geen evangeliserende taak heeft” zet ik tegenover een ander interview waarin wordt gezegd: “Ik spreek met kinderen over het geloof en zie de klas als zendingssituatie”. Twee mensen die met kinderen werken over levensbeschouwelijk onderwijs en twee visies daarop. Dit maakte het voor mij erg interessant om de gesprekken te houden. Mensen waren open en vertelden veel. Juist misschien vooral omdat het onderwerpen zijn die mensen raken. Godsdienstonderwijs geef je niet simpel vanuit een boek, maar dit doe je mijns inziens met je hart. Je eigen visie en levensovertuiging komen er– op welke manier dan ook– onherroepelijk in mee.

Maar hoe interessant de gesprekken ook waren, ze zijn veel te uitgebreid om tot in detail te kunnen analyseren. Het is onmogelijk om al deze bevindingen weer te geven en met elkaar te vergelijken. Er zijn geen verhoudingstabellen te maken of percentages te berekenen. Om een volledig beeld te krijgen van de gehouden gesprekken, doet u er goed aan de bijlagen bij dit onderzoek te lezen. Toch wil ik wel het één en ander opschrijven. Daarom heb ik de deelvragen die ik had voor mijn praktijkonderzoek hieronder gezet, en geef ik bij elke deelvraag kort een aantal aspecten weer. Zo ontstaat er een eerste beeld van wat er in de gesprekken is gezegd en hoe de geïnterviewden aankijken tegen wat hen is gevraagd. Her en der ondersteun ik de samenvatting met verwijzing naar een interview. Dan geef ik tussen haakjes het nummer weer van het interview waarin een dergelijke opvatting werd uitgesproken.

Wat is de visie van protestants-christelijke leerkrachten op de omgang met multireligiositeit in de klas? In veel gesprekken komt naar voren dat de onderwijsprofessionals zich bewust zijn van het feit dat ze lesgeven in een klas met leerlingen die een andere religie aanhangen dan binnen de identiteit van de school is vastgesteld. Enkel christelijk georiënteerd godsdienstonderwijs, waarbij weinig aandacht is voor de beleving van de kinderen, lijkt gedateerd. In ieder geval wel op protestants-christelijke scholen waar gewerkt wordt met een open beleid. Het levensbeschouwelijk onderwijs gaat uit van de Bijbel als onbetwistbare bron, maar laat ook ruimte om leerlingen die iets anders te geloven hun verhaal te vertellen. Hier is geen verschil te vinden in opvatting met de basisschool en de hogeschool. Deze ondervinding brengt een paar aspecten met zich mee die genoemd worden in de interviews:

- ≈ Vast blijft staan dat dit een vorm van godsdienstonderwijs is waarbij de Bijbel de onbetwistbare bron is. Daarbinnen is wel veel ruimte voor gesprek, uitwisseling van visie of gedachten en discussie. De geïnterviewden geven hiermee weer voornamelijk monoreligieus onderwijs te hanteren, waarbinnen ruimte is voor interreligieuze ontmoeting (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10)
- ≈ De open manier van benadering van het godsdienstonderwijs, is een reden voor de geïnterviewden om te zoeken naar een houding van respect en ontmoeting. De vraag staat centraal of je kunt luisteren naar de ander. Echt luisteren? Komen tot een ontmoeting? Kunnen we dialogiseren? (1 en 2). Tegelijk wordt hier ook gezien dat onderwijsprofessionals het belangrijk vinden dat de identiteit van de school weerklank kan vinden in de alledaagse praktijk van de lessen. En dat geeft het spanningsveld weer wat het merendeel ondervindt. Het blijft voor velen een lastige vraag hoe ze enerzijds kunnen omgaan met de identiteit van de school en anderzijds de niet-christelijke leerlingen in hun klas niet tekort doen. Dat blijkt een zoektocht te zijn waar niemand een pasklaar antwoord op heeft.

- Het merendeel van de geïnterviewden geeft weer dat het belangrijk is om de levensovertuiging van de ander te respecteren. De houding van de leerkracht moet open, transparant, aanwezig, respectvol, betrouwbaar, eerlijk en objectief zijn (1, 3, 4, 5, 8, 9). Niet alleen naar de kinderen toe, maar ook naar collega's en ouders (6, 7, 10). Je moet als leerkracht bereid zijn om te vertellen over je geloof en dat heel dichtbij jezelf houden; praten vanuit de ik- boodschap (1, 5, 9, 10). Het is echter wel zo dat een houding van alleen maar respect teveel kan doorslaan. Dan wordt respect het doel, en verlies je de mogelijkheid tot ontmoeting. Je kunt je dan gemakkelijk verschuilen achter respect, zonder verder te hoeven praten. De docent wordt dan neutraal (2) Het is echter veel meer nodig om respect als middel te gebruiken om de dialoog aan te kunnen gaan: (1) *"Roept mijn leven, mijn attitude, iets op bij de ander? Misschien is dat de uitdaging van deze tijd wel"*.
- Een volgend aspect dat dit standpunt lijkt te beïnvloeden, is de vraag of de school een evangeliserend karakter zou moeten hebben. Een deel van de geïnterviewden (2, 5, 6) geeft aan dit niet als het primaire doel van de school te zien, maar wel gebruik te maken van de situatie. Verhalen worden dan verteld en men hoopt dat de boodschap van Jezus als Zoon van God bij hen blijft hangen. De kinderen zijn immers op school en de protestants-christelijke identiteit maakt het legitiem om te spreken over het christelijke Evangelie (1, 5, 9). *"Je bent een christelijke school, dan mag je daar ook voor uitkomen"*(5). Een ander deel van de onderwijsprofessionals (4, 8, 9) zegt echter te vinden dat de school helemaal niet bezig moet zijn met evangelisatie: (9) *"Nee, absoluut niet. Verre van. De kerk heeft een evangeliserende taak. De school heeft de taak om te leren"*. Wel vinden zij het mooi om met de kinderen te praten over geloof en identiteit, maar dat kan dan op een beschouwende manier. Geloof kan dan besproken worden, maar kinderen hoeven niet te worden overtuigd (2, 4). Geloofsopvoeding is iets van thuis of van de kerk (7 en 9). Een derde opvatting hierin is dat de school wel een evangeliserende taak kan hebben naar niet-religieuze kinderen (6), maar niet naar moslim kinderen. Als islamitische kinderen zich bekeren tot het christendom, worden ze hun familie uitgezet. Voor twee geïnterviewden weegt dat argument zwaarder om het niet te willen, dan de eventuele evangeliserende taak van de school (4 en 6). Wel merken ze op zo nu en dan een loyaliteitsconflict te zien bij islamitische kinderen. Dan vertellen ze deze leerlingen dat de tweestrijd niet nodig is; wat zij thuis leren is geen onzin, maar er is wel een beter alternatief. Zonder bekeringsdrang worden deze twee visies dan naast elkaar gezet (3, 4).
- Een aantal geïnterviewden geeft aan een innerlijke discussie te weten over dit thema. Is God er niet voor ieder mens? God is toch overal? Is Hij er dan niet voor heidenen en christen? Hoe kan iemand claimen de waarheid in pacht te hebben? (1, 2, 4). Een andere vraag is daarbij of God en Allah niet gewoon dezelfde zijn en het niet uitmaakt tot wie je bidt? (4, 9). En maakt het eigenlijk wel uit wat waarheid is? (7) Dit beïnvloedt deels hun tolerantie naar andersdenkenden. De ontmoeting met anderen weegt daardoor zwaarder dan een eventuele zendingsopdracht.
- Zijdelings aan dit subthema loopt de vraag of bijzonder onderwijs nog wel gehandhaafd moet blijven. Christelijke scholen blijken wenselijk te zijn, maar is het nog wel zo nodig om vanuit een bepaalde levenshouding te werken? De echte samenleving is ook niet zo. (4 en 7).

Al met al wordt door veel onderwijsprofessionals weergegeven dat zij de school bezien als een mooie speelplaats om de kinderen te laten oefenen in te omgang met elkaar. Kinderen met een andere of geen levensbeschouwelijke visie van de school zijn welkom, mits ze wel de visie van de school respecteren en zich daaraan willen houden. Met een dergelijke houding kunnen kinderen genieten van alle verschillende ontmoetingen. De klas dient daarom heel veilig zijn en kinderen moeten zich gerespecteerd weten. Ze moeten weten dat gedachten vrij zijn en dat ze positief worden gewaardeerd en benaderd. Pas dan durven ze zicht te uiten en kunnen ze oefenen in de omgang met andersdenkenden (2). Elk kind is deel van de groep, dus ook elke achtergrond. Het gaat erom dat leerlingen respect voor elkaar kunnen opbrengen en leren dat er mensen zijn die anders denken. In de

maatschappij leven we immers ook met alle nationaliteiten en religies naast elkaar. Op het moment dat deze leerlingen op een school met een specifieke identiteit zitten, dan vinden de geïnterviewden dat deze identiteit in de praktijk genoemd en uitgedragen moet worden. Maar dan wel op een dergelijke manier die openheid voor andere opvattingen en overtuigingen toelaat.

Op welke manier wordt dit in de praktijk gebracht? Het blijkt dat leerkrachten met name Bijbelverhalen vertellen en vanuit daar gesprekken aangaan met kinderen. Daarin is alle ruimte voor leerlingen met een andere religie. De Bijbel blijft centraal staan, maar kinderen met een andere achtergrond mogen ook vertellen hoe zij het beleven. Enkele leerkrachten zouden bijvoorbeeld de Koran wel willen laten zien in de les en een bladzijde vergelijken met de Bijbel (interview 3, 4, 8, 10) maar er wordt niet enkel uit de Koran gelezen. De identiteit van de school bepaalt de inhoud van het godsdienstonderwijs.

Er wordt veel verwezen naar de term ‘Woord en Daad’. Het gaat volgens de geïnterviewden niet alleen om het vertellen van een Bijbelverhaal en het praten daarover, maar zeer zeker ook over het laten zien in je daden. Wat laat je als leerkracht zien naar de kinderen en ouders toe? Op welke manier leer je de kinderen met elkaar om te gaan? Opvallend hierin vind ik dat veel leerkrachten neigen om de boodschap van waarden en normen centraal te stellen boven het werk van Jezus. Zeker op een school waar veel leerlingen uit sociaal lagere klasse komen. Het lijkt er ook mee te maken te hebben dat er een verschuiving wordt gezien in de plaats van de school als onderwijsinstituut naar opvoedingsinstituut. Hoewel de onderwijsprofessionals allemaal weergeven dat het primaire doel op school het onderwijs is, benoemen ze tegelijk dat dit in de praktijk niet altijd zo is. Kinderen leren thuis niet meer om met elkaar te spelen (8) en ouders lijken het soms vanzelfsprekend te vinden dat de school de opvoedende taak op zich neemt (6). Leerkrachten doen dit wel en zien het niet als een negatieve ontwikkeling, maar het is wel opvallende tendens die van leerkrachten verlangt om een houding daarin te zoeken. Opvoeding is prima als verlengstuk van thuis (5 en 7), maar het mag niet ten koste gaan van de efficiënte lestijd (interview 8). En aan de andere kant heb je de morele opvoeding soms nodig om je identiteit als school uit te kunnen stralen op het plein en binnen de school (interview 6). Deze zorg voor moreel besef en pedagogische opvoeding brengt dus wel mee zich mee dat het merendeel van de geïnterviewden de nadruk legt op normen en waarden tijdens de godsdienstlessen.

Verdere opmerkingen behorend bij de praktische invulling van het godsdienstonderwijs:

- Het doel van het godsdienstonderwijs –en daarmee ook de praktische invulling ervan- lijkt meerdere aspecten te omvatten:
 - Door middel van Bijbelverhalen en eventueel persoonlijke beleving het werk van Jezus centraal stellen (1, 3, 8)
 - Universele waarden en normen meegeven vanuit het christelijk karakter –respect, zorg voor elkaar, naastenliefde (2, 3, 4, 8)
 - Ontmoeting tussen verschillende culturen, religies en personen (3, 4, 7, 9)
 - Elkaars godsdienst leren kennen en leren accepteren (4, 6, 9, 10)
 - Het kunnen inleven in elkaar en zelf (leerlingen) groeien in identiteit (4, 9)
- Hiermee lijkt ook het verschil in godsdienstonderwijs op middelbaar-/hbo-niveau en het basisonderwijs te zijn verklaard. Binnen het basisonderwijs nemen kinderen nog veel van de leerkracht aan. Het is daarom goed een vaste basis te leggen –van in dit geval Bijbelverhalen- waaraan ze later mogen twijfelen (4). Nu hebben ze de competenties nog niet om te reflecteren op levensbeschouwelijke zaken. Het godsdienstonderwijs op de hogere niveaus lijkt voornamelijk te gaan over het aangaan van de dialoog, het bewust maken van eigen gedachten, door ontmoeting het vormen van je eigen identiteit en het kritisch leren kijken naar je eigen gedachten en visies. Leerlingen worden hierin vrijgelaten, maar leren het wel om hun keuzes en identiteit te beargumenteren en te verantwoorden (1, 2, 9).

- ≈ Leerkrachten stelden de volgende godsbeelden aan de kinderen mee te willen geven:
 - God als liefdevolle God waarvoor je ook eerbied en ontzag moet hebben (1, 8, 6)
 - God zorgt voor iedereen en je kunt altijd naar Hem toe (3, 4, 5)
 - God als Vader op wie je kunt en mag vertrouwen (8, 9, 10)
- ≈ Enkele praktische werkwijzen voor de godsdienstles: met elkaar zingen (8); Koran en Bijbel met elkaar vergelijken (3, 6); verschillen opzoeken tussen culture en religies (1); discussiëren (3, 4, 5); in kleinere groepen vertellen over geloofsbeleving (3); kaars aansteken als teken van godsdienstonderwijs (8).

Hoe vormt een schoolteam levenbeschouwelijk dezelfde visie? Het bleek dat men het belangrijk vindt dat leerkrachten kunnen staan achter de visie van de school waar ze werken. Dit kwam in bijna elk interview naar voren en varieerde van leerkrachten die dezelfde visie als de school moesten hebben (3, 5, 6, 7, 8, 10), tot leerkrachten die geen identieke identiteit aan hoefden te hangen, zolang ze maar respect hadden voor de visie van de school (9). Maar hoewel men aangaf dit een belangrijk aspect te vinden, hoorde ik ook dat in de praktijk niet altijd gebeurd. Men gaf aan het soms niet eens te zijn met aspecten binnen de identiteit van de school en zelf een aantal zaken anders te geloven. En dat terwijl het wenselijk blijkt om als team dezelfde identiteit uit te stralen. Noodzakelijk zelfs, wil je niet dat de school zichzelf vanbinnen uitholt (6). Men zei hier verder nog over:

- ≈ Als je als leerkracht niet helemaal kunt staan achter wat de school wil uitdragen, moet je jezelf toch aan deze visie conformeren. Op sommige dagen zul je dan voor de klas een rol spelen omdat je iets vertelt wat je zelf misschien anders geloofd. Maar dan lijkt het belangrijker om duidelijk te zijn in de identiteit van de school dan de persoonlijke visie van de leerkracht uit te dragen. (4 en 5).
- ≈ Om als team hetzelfde uit te stralen, is het nodig om voortdurend in gesprek te blijven met elkaar. Onderling moet gepraat worden over de identiteit en de invulling daarvan. De school heeft een formeel beleid, en leerkrachten kunnen opvattingen uitwisselen over de manier waarop zij dit in praktijk brengen. Er wordt vrijwel in alle gesprekken weergegeven dat mensen met collega's praten over dit onderwerp. Door rondom dit onderwerp workshops te regelen of zingevingdagen te organiseren, kan een team steeds meer op dezelfde lijn komen te staan. Met elkaar uitdragen wat de school als visie heeft.

Op welke manier verhoudt men zich vanuit de eigen grondhouding tot de beroepshouding betreffende het levensbeschouwelijk onderwijs? Deze vraag is in de meeste gesprekken niet specifiek gesteld. Maar de geïnterviewden geven wel weer dat zij regelmatig nadenken over de manier waarop ze moeten omgaan met multireligiositeit in de klas. Door zich bewust te zijn van de eigen visie en hier over te praten met anderen, lukt het leerkrachten om een beroepshouding aan te nemen conform de identiteit van de school. En soms lijkt het ook vanzelf te gaan. Men heeft een eigen visie en opvatting, maar kan ook zeggen dat het soms nodig is om de eigen gedachten aan de kant te schuiven om de identiteit van de school uit te kunnen dragen. Verdere gedachten hierover:

- ≈ Leerkrachten (zie alle interviews) hebben hun visie op omgang met multireligiositeit op diverse momenten en plaatsen gevormd: in de eigen opvoeding, op de opleiding, in gesprekken met collega's, door ervaring, door de kinderen in de klas en door een relatie of door de kerk.
- ≈ Leerkrachten ervaren soms wel eens een discussie tussen hun persoonlijke opvatting en de beroepshouding conform het schoolbeleid. Leerkrachten krijgen inhoudelijke kennis over diverse godsdiensten en raken zich bewust van hun eigen verhouding tot andersdenkenden. De eigen identiteit hoeft niet te worden losgelaten, maar er moet wel een extra antenne bijgeplaatst worden (2).
- ≈ Leerkrachten willen graag nog meer leren over: inhoudelijke kennis en beleving islam, filosoferen met kinderen, verhalen vertellen, omgang andere christenen met multireligiositeit.

Conclusie

“Hoe kan de protestants-christelijke leerkracht met behoud van zijn eigen christelijke identiteit omgaan met multireligiositeit in zijn klas?”.

Met deze vraag begon ik mijn onderzoek. Door mijn eigen ervaringen en vragen was ik benieuwd geworden naar de belevingen en visies van andere onderwijsprofessionals op het thema. Op welke manier zouden zij omgaan met andersdenkenden in de christelijke klas? En wat zou de literatuur erover schrijven? Zouden er duidelijke meningen worden gegeven of zou men op de veilige middenweg blijven? Hoe zouden anderen hun eigen identiteit integreren met hun beroepshouding?

Vooraf had ik de volgende hypothese opgesteld: *De omgang met andersdenkende leerlingen in de klas is voor iedere protestants-christelijke leerkracht een persoonlijke zoektocht naar integratie van grond- en beroepshouding. Er is daardoor geen eenduidig juiste wijze waarop deze leerkrachten om kunnen gaan met multireligiositeit binnen hun klas”.*

Het onderzoek heeft me zeker niet teleurgesteld, en ik denk dat ik met mijn hypothese dicht bij de conclusie zit. Vanuit de literatuur is beschreven dat scholen en leerkrachten zich steeds weer opnieuw moeten bezinnen op hun identiteit. Er zijn geen vaste regels waarmee een school moet omgaan met andere levensbeschouwingen. Een schoolbestuur kan zelf de invulling van haar identiteit vastleggen in het schoolplan. Het is echter wel nodig dat deze formele identiteit samenhangt met de beleefde identiteit. Dit kan door als team achter de visie van de school te staan en deze te willen uitdragen. Maar dat gaat niet vanzelf. Elke leerkracht is anders. Door bewust te zijn van de visie van de school, kan een schoolteam afspraken maken om deze identiteit in de beroepshouding als eenheid naar buiten te dragen. Pas dan is duidelijk waar de school voor staat en neemt zij een vaste plaats in. Daarvoor is het echter wel nodig dat leerkrachten weten welke eigen achtergrond en bagage zij meenemen. Leerkrachten staan niet blanco voor de klas, maar hebben een hele ijsberg met schatten en ervaringen onder het oppervlak. Die zijn (onbewust) van invloed op het gedrag en interpretatie. Om tot een beroepshouding te komen, is het nodig dat persoon, school en dagelijkse praktijk met elkaar samenhangen. Door zelfreflectie en in het contact met andere teamleden, kunnen leerkrachten zich bewust worden van hun eigen grondhouding. Dan is de stap naar integratie met beroepshouding niet groot meer. Het is een persoonlijke zoektocht die er hopelijk uiteindelijk toe leidt dat de leerkracht op een bevredigende professionele manier om kan gaan met andere levensbeschouwingen in de klas, maar daarnaast ook zijn eigen persoonlijke identiteit kan behouden.

In de praktijk blijkt dat het inderdaad zo gaat. Het thema gaat mensen na aan het hart en raakt hen in hun existentie. Daardoor heeft iedereen zijn eigen, persoonlijke visie op het thema, maar geeft iedereen ook weer afspraken te hebben gemaakt met het team. Men vindt dat de identiteit van een school van binnenuit uitgehold wordt als teamleden zich niet meer kunnen conformeren naar de afspraken. Dat neemt overigens niet weg dat er genoeg discussie en denkstof is tussen de diverse teamleden. Juist doordat iedereen zijn persoonlijke kijk hierop heeft en leeft vanuit zijn eigen levensbeschouwelijke kader, zorgt dat bij het vormen van de beroepshouding voor levendige, leerzame –en soms pijnlijke- gesprekken.

Opvallend vind ik altijd nog wel dat het woord ‘respect’ zo vaak klinkt. Vaak lijkt daarmee de kous afgedaan en hoeft er niet verder nagedacht te worden over resolute omgang met andersdenkenden. Ik merk dat ik daar zelf nog niet zo over uit ben. Ik ben het wat dat betreft met dhr. Kwekel (p. 26) en dhr. de Graaf (p. 59): respect is nooit het doel, maar wel een middel om met elkaar tot een ontmoeting te komen. Dan ontstaat er ruimte voor elkaars visies, zonder dat er gelijk overtuigd hoeft te worden. De Bijbelse visie van omgang met andersdenkenden krijgt dan plaats: er zijn voor de ander, contact hebben met betrokkenen, als het kan getuigen over God en de ander dienen en liefhebben.

Aanbevelingen

Na het onderzoek resten mij nog enkele opmerkingen ter aanbeveling voor:

∞ leerkrachten in het basisonderwijs:

- Neem jezelf in het onderwijs serieus.
- Neem de school waar je werkt serieus.
- Neem de leerlingen in de klas serieus.
- Vanuit deze drie standpunten kan er gewerkt worden aan integratie van persoonlijke (levensbeschouwelijk) visie en beroepshouding.
- Ga met leerlingen in de klas in gesprek over de formele en beleefde identiteit. Wat merken zij ervan en hoe bezien zij het? Wat denken zij over de omgang met andere religies en culturen?

∞ schooldirecteuren:

- Organiseer als team gemeenschappelijke activiteiten waarbij nagedacht kan worden over de persoonlijke visie van iedereen en de praktische invulling van de collectieve houding inzake de identiteit van de school. Maak met het team eens een studiereis of ga een aantal dagen in retraite. Een gedeelde herinnering op het gebied van levensbeschouwing brengt vaak toenadering, waardering en begrip voor elkaar.
- Beleg studiemiddagen of cursussen over de verhouding van grondvisie en beroepsvisie of formele en geleefde identiteit. Nodig externen uit en ga aan de slag met creatieve werkvormen zoals een mindmap of filosofische wandeling. Neem eens een kijkje op <http://www.besturenraad.nl/content/identiteit> voor studiedagen of trainingen.
- Vraag elke leerkracht een POP te schrijven. In dit persoonlijk ontwikkelingsplan kunnen leerkrachten schrijven waar ze tevreden over zijn bij zichzelf en wat nog verbetering behoeft. Zo worden leerkrachten blijvend gedwongen te reflecteren op zichzelf en de situatie. Hier kan dan bijvoorbeeld een speciaal gedeelte over levensbeschouwing of omgang met andere religies en culturen in worden opgenomen. Dit plan kunt u stelselmatig eens in de zoveel tijd met uw leerkrachten individueel bespreken, waardoor u op de hoogte blijft van ieders gedachtegang en ontwikkeling.
- Bespreek in het team de mogelijkheid tot collegiale visitatie Niet om te controleren, maar uit belangstelling en om van te leren.
- Wees open naar ouders. Weten niet-christelijke ouders wat de visie van de school is? Of is hen niet duidelijk dat hun kinderen iedere dag de naam van Jezus in de klas horen? Wees eerlijk en transparant. Misschien is het veilig als ze niet alles weten, maar juist door duidelijk en open te zijn, is de school betrouwbaar voor ouders. Ze weten wat ze mogen verwachten en zullen zich hier wellicht voor willen inzetten.

∞ aankomende leerkrachten:

- Wees ervan bewust dat reflecteren niet is afgelopen als je de pabo verlaat. Dan begint het pas! Elke dag opnieuw bewust zijn van je eigen visie en mening en de beroepspraktijk. Blijf investeren in jezelf, de school, de kinderen en het team. Pak de competenties erbij en voeg naar wens zaken toe. Reflecteren brengt je verder is er om je verder te helpen. Een handzaam, interessant en uitdagend boek dat je kan helpen, is 'Een klas vol kleur. Omgaan met culturele diversiteit' van Robert Teune (2011).
- Schrik niet terug van de confrontatie met andere culturen en religies dan die van jezelf. Herinner je de PIN-formule (zie hoofdstuk 2) en maak het niet te zwaar voor jezelf. Je zult de tijd nodig hebben om te groeien in je rol als leerkracht en in het zoeken naar een balans tussen persoon en beroep. Misschien vind je het moeilijk om

te zien dat niet iedereen hetzelfde gelooft, of weet je niet hoe je kinderen onderling echt tot ontmoeting en gesprek kunt laten komen. Neem de tijd ervoor. Praat met collega's, lees boeken en volg eventueel een cursus. Je houding moet groeien en ontwikkelen.

≈ de pabo:

- Maak studenten bewust van het geleerde binnen de opleiding tegenover de ervaringen in de praktijk. Dat gebeurt op sommige opleidingen al heel veel, andere kunnen daar nog wat van leren.
- Geef meer mogelijkheid tot kennisopname over diverse levensbeschouwingen. In de interviews kwam te vaak terug dat de opleiding hier weinig aan deed en dat dit werd gemist. Nu zal het tegenwoordig misschien wat vaker zijn, maar het is goed om er bewust van te blijven dat dit gewenst is in het curriculum.

≈ verder onderzoek:

- Interessant zou zijn om uitgebreider onderzoek te doen naar de vorming van een schoolteam inzake de levensbeschouwelijke identiteit. Nu is het kort aangestipt, maar op welke manier kan een team hecht worden en blijven? Juist ook als het gaat over zulke gevoelige onderwerpen?
- Wat is identificerend leiderschap en op welke manier kan de directeur leiding geven aan zijn team als het gaat om levensbeschouwelijke visie?

-

Slotwoord

Als me iets duidelijk is geworden tijdens mijn onderzoek voor deze scriptie, is het wel dat ik nog lang niet uitgedacht ben over de vraag hoe ik in de dagelijkse praktijk om kan gaan met andersdenkenden. Met enige spijt in mijn hart lever ik mijn scriptie in. Er is nog zoveel meer dat ik wel vertellen. Nog zoveel te ontdekken, te benoemen of juist in te kaderen. Het is een geweldig omvangrijk thema, en ik heb het nog lang niet uitgediept. In gesprekken met anderen bemerkte ik dat dit onderwerp mensen raakt in hun ziel en hart. Het gaat niet om een rekenkundige uitleg, maar het gaat over de omgang van mensen onderling. Een omgang gebaseerd op religieuze overtuigingen en persoonlijke opvattingen. Dat is iets wat individueel is en vanuit persoonlijke vorming tot uiting wordt gebracht. Dat blijft stof tot nadenken geven. Dat is maar goed ook, want Jezus leert ons zelf dat het een levenslange les is om steeds meer en meer op Hem te gaan lijken. En dat is wel de boodschap die ik uit alle gedachten mee neem: *“We have simply to surrender in silent awareness to the God who surrounds and fills us. In that embrace we find love. Not a theology of love, but love itself, for God is love”*. Dicht bij God willen zijn, leven vanuit Zijn vrijheid, en Hem Zijn werk laten doen. Elke dag weer zal ik me dat moeten herinneren, en elke dag weer zal ik vanuit gebed en de relatie met God mijn leerlingen moeten benaderen. Alleen dan kan er ruimte zijn voor liefde en voor wederzijdse ontmoeting. Ik zie ernaar uit om elke dag met God te mogen leven en vanuit Hem mijn leerlingen te mogen zien. Ik geloof dat het een proces is dat moeilijk is, maar waarbinnen ontzettend veel mooie parels te vinden zullen zijn. Ik ben heel benieuwd naar al het moois dat God geeft en ga zeker heel erg proberen te genieten van mijn, maar bovenal Zijn werk.

Mijn hart gaat uit naar allen die mij in mijn leven –met name in de achterliggende jaren- hebben omringd. Alle kaarten, wijntjes, gebeden, liefde, momenten van aandacht, zorg, ontspanning en relativering zijn goud geweest. De ruimte en tijd die ik van docenten heb gekregen, zijn eveneens van grote waarde geweest. Het heeft mij geholpen om door te zetten en mijn opleiding af te maken. En tegelijk wist ik mij veilig om te investeren in dromen en zodoende nieuwe stappen te nemen. Mijn dank aan een ieder die mij verder heeft geholpen in mijn ontwikkeling en mij op –soms ongenueanceerde wijze- liet ontdekken wie de mens is in het licht van de Eeuwige God. Hij draagt mijn leven en heeft mijn hart in Zijn handen. Glorie aan Hem!

Literatuurlijst

Geraadpleegde boeken

- Alexander, P. en D. (2002). *Handboek bij de Bijbel*. Uitgeverij Kok, Kampen
- Bakker, C. et al. (2012). *Identiteit in beweging*. CPS, Amersfoort
- Bakker, C. en Rigg, E. (2004). *De persoon van de leerkracht. Tussen christelijke schoolidentiteit en leerlingendiversiteit*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer.
- Berding, J. en Pols, W. (2006). *Schoolpedagogiek. Opvoeding en onderwijs in de basisschool*. Wolters Noordhoff, Groningen/Houten.
- Boer, W. Th. De, et al. (1999). *Koenen Woordenboek Nederlands*. Koenen Woordenboeken, Antwerpen – Utrecht.
- Boersma, P. et al. (2012). *Kerdoelen Godsdienstige/Levensbeschouwelijke vorming (GL). Uitgewerkt voor protestants-christelijk basisonderwijs*. Publicatie van de Besturenraad, centrum voor christelijk onderwijs
- Borst, J.C. (2008). *Tussen hoed en hoofddoek. Wereldgodsdiensten in de klas*. Uitgeverij Groen, Heerenveen
- Brakkee, S. (2011). *Effectief en motiverend leidinggeven*. Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Houten
- Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 3*. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen
- Cammeraat, P. (2006). *Leren en leven. Handboek voor Bijbelonderwijs. Deel 4*. Uitgeverij de Groot, Goudriaan/Kampen
- Groen, M. (2006). *Reflecteren: de basis. Op weg naar bewust en bekwaam handelen*. Wolters-Noordhoff bv, Groningen/Houten.
- Harinck, F. (2011). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Garant Uitgevers, n.v., Apeldoorn
- Kole, I.A. en Proos, J.P. (1998). *Bijbelonderwijs in reformatisch perspectief*. Uitgeverij De Groen, Goudriaan/Kampen.
- Miedema, S. en Betram-Troost, G. (2006). *Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, identiteit en ontmoeting*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer.
- Rijnbende, R.J. *Iedereen welkom. Christelijk onderwijs en multiculturaliteit*. Unie voor christelijk onderwijs, Amersfoort.
- Ruyter, D. de & Miedema, S. (1997). *Tussen traditie en vernieuwing. Over de ideale protestants-christelijke basisschool*. Uitgeverij Kok, Kampen.
- Stolk, H. (1984). *Werkboek schoolwerkplan*. CPS, Amersfoort.
- Weber, K. en Glynn, M.A. (2006). *Making Sense with Institutions: Context, Thought and Action in Karl Weick's Theory*. Publicatie November 2006 in Organization Studies
- Wolff, A. de (2002). *Identiteit in uitvoering. De christelijke school in discussie*. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer.

Geraadpleegde artikelen en overige publicaties

- *De positie van moslims in Nederland. Feiten en cijfers*. (2010). Uitgave van Forum – Instituut voor Multiculturele Vraagstukken, Utrecht
- Faber, M. (2012). *Identity Dynamics at play*. Proefschrift, Universiteit Utrecht
- Klatter, E. (2008). *Competentieontwikkeling als Multi-level-learning*. Gepubliceerd in Journaal voor Onderwijsvernieuwing. Een magazine-uitgave van Consortium Beroepsonderwijs
- Vergunst, P.J. (publicatiedatum onbekend). *Leerkracht als getuige*. Gepubliceerd in De Waarheidsvriend, wekelijkse uitgave van de Gereformeerde Bond.

Geraadpleegde internetsites

- Geraadpleegd op 11 april 2012. Hybels, L. (1997). *This very moment*, http://www.lynnhybels.com/article_this1.asp

- Geraadpleegd 11 augustus 2012 - <http://www.gerarddummer.nl/blog/2012/04/opleidingsprincipes-volgens-korthagen-en-buitink.html>
- Geraadpleegd op 11 augustus 2012 - <http://www.samaraleno.nl/2012/02/03/leren-is-verborgen/>
- Geraadpleegd 12 augustus 2012 - <http://www.rijksoverheid.nl/overheidscommunicatie/informatie-voor-professionals/kwalitatief-onderzoek>
- Geraadpleegd op 2 september 2012 - <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-zijn-het-schoolplan-de-schoolgids-en-het-klachtrecht-in-het-onderwijs.html>
- Geraadpleegd op 2 september 2012 – Publicatie presentatie Dick den Bakker op de CHE, mei 2007. Besturenraad, de organisatie van het christelijk onderwijs.
http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAA&url=http%3A%2F%2Ftopshare.che.nl%2Fdownloadattachment%2F222047%2F159568%2Fdiversiteit.ppt&ei=ngxDULXhGqb80QXpo4GYAg&usq=AFQjCNE5eTeNgrngQkG933KQjS7pvT9oNg&sig2=vQ_xOOYEsgZo3Z1Qnop95g
- Geraadpleegd op 2 september 2012 – Dijkhuizen, E. van. (2012) . *Identiteit school vraagt doorgaand* gesprek. Publicatie 26-01-2012, Reformatorisch Dagblad.
http://www.refdag.nl/achtergrond/onderwijs-samenleving/identiteit_school_vraagt_
- Geraadpleegd 2 september 2012 - <http://www.multicultureelopleiden.nl/samenleving/diversiteit/allochtonen-en-nationaliteiten/>
- Geraadpleegd 2 september 2012. Weseman, P. *Boeddhisten rekenen zich te rijk met te hoge cijfers*. Publicatiedatum 1/10/2008 op Trouw.nl - <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1200595/2008/10/01/Boeddhisten-rekenen-zich-rijk-met-te-hoge-cijfers.dhtml>
- Geraadpleegd op 2 september 2012 - http://www.indiawijzer.nl/indian_diaspora/surinami_diaspora_nl/hindostanen_in_nederland_020909.pdf
- Geraadpleegd op 2 september 2012 - Shakespeare geciteerd in: M. van Amerongen, 'Heeft een jood geen ogen?' in: De Groene Amsterdammer, 2002, http://www.groene.nl/2002/0207/mva_shylock.html

Bijlagen

≈ Vragen als richtlijn voor de interviews

≈ Verkorte weergave van gehouden interviews:

1. Interview met dhr. A. Pals
2. Interview met dhr. R.P. de Graaf
3. Interview met de leerkracht van groep 6
4. Interview met de leerkracht van groep 6
5. Interview met de leerkracht van groep 3
6. Interview met de directeur van CNS Basisschool Groen van Prinsterer te Ede
7. Interview met de leerkracht van groep 4
8. Interview met de leerkracht van groep 1/2
9. Interview met Gertjan Kant
10. Interview met de leerkracht van groep 7/8

Vragen als richtlijn voor de interviews

“Hoe doen we dat met God?” Over de omgang van de protestants-christelijke leerkracht met multireligiositeit in de klas.

Jaar van afstuderen:

Aan welke hogeschool gestudeerd:

1. Vanuit welke levensbeschouwing leeft u?
2. Is het belangrijk voor u om persoonlijk volledig achter de levensbeschouwelijke visie van de school waar u werkt te kunnen staan?
3. Is de christelijke school voor u in de eerste plaats opvoedingsinstituut of onderwijsinstituut? Gaat het hier om christelijke godsdienstige opvoeding (verkondigend) of gaat het vooral om het cognitieve?
4. Hoe kijkt u persoonlijk naar mensen/kinderen met een andere levensvisie?
5. Hoe ziet u de aspecten ‘respecteren’ en ‘accepteren’ van andere religies in verhouding tot de zendingsopdracht die Jezus christenen meegeeft als Hij zegt: *“(..) ga dan heen en maak alle volken tot Mijn discipelen”*?
6. Wat neemt u van bovenstaande antwoorden mee in uw (pedagogische) visie op uw onderwijs aan uw leerlingen?
7. Hoe is de verhouding van christelijke leerlingen en kinderen met een andere levensbeschouwing bij u in de klas?
8. Welke houding verwacht u van uw leerlingen ten aanzien van het godsdienstonderwijs?
9. Welke van de volgende uitgangspunten hanteert u in uw godsdienstonderwijs en waarom:
 - a. Multireligieus onderwijs: De verschillende religies staan naast elkaar en worden apart van elkaar gezien; de leerlingen en leerkracht kijken vanuit ‘toeschouwerperspectief’ naar elkaars levensovertuiging. bv.: *“Dit verhaal staat zo in de Bijbel en wordt op deze manier in de Koran verteld”*.
 - b. Interreligieus onderwijs: Leerlingen en leerkracht ontmoeten elkaar vanuit hun eigen traditie in dialogen en gesprekken die niet alleen gaan over praktische aspecten van de religies, maar ook over beleving en eigen geloof.
 - c. Monoreligieus onderwijs: De levensovertuiging van de school/leerkracht zijn absoluut in het onderwijs.
10. Hoe is uw visie op multireligiositeit binnen het christelijk onderwijs gevormd?
11. Kunt u aan de hand van onderstaande vragen vertellen hoe de levensbeschouwing van de school/uw eigen levensbeschouwing *praktisch* tot uiting komt bij u in de multireligieuze klas?
 - a. Wat is uw boodschap in de Bijbelles?
 - b. Welk Godsbeeld en zelfbeeld zou u uw leerlingen bij willen brengen?
 - c. Welke waarden en normen zou u uw leerlingen bij willen brengen?
 - d. Welke activiteiten gebruikt u binnen uw godsdienstonderwijs?
 - e. Kunt u hierbij een/enkele situatie(s) uit uw eigen lespraktijk beschrijven? Denk bijvoorbeeld aan het lezen uit de Bijbel/Koran/.., gebed, houding tijdens het bidden, inhoud van de gesprekken, vertellingen, etc.
12. Over welke vaardigheden moet een leerkracht volgens u beschikken om met multireligiositeit in een klas om te gaan?
13. Welke activiteiten zouden volgens u samenhang tussen leerlingen met diverse/geen religie(s) bevorderen?
14. Zou u eventueel de ouders van leerlingen willen betrekken bij het godsdienstonderwijs?
15. Zijn er aspecten waar u nog meer kennis over zou willen hebben (omdat ze voor u lastig zijn of omdat ze uw interesse hebben) m.b.t. tot het onderwijs binnen een multireligieuze klas?

Verkorte weergave van gehouden interviews

In deze bijlage vindt u een verkorte weergave van de belangrijkste fragmenten uit de gehouden interviews. Om de betrouwbaarheid van dit praktijkonderzoek te kunnen waarborgen, zijn de interviews zoveel mogelijk letterlijk uitgeschreven. De interviews zijn dan ook in spreektaal weergegeven. Hierdoor kan het voorkomen dat enkele zinnen grammaticaal onjuist zijn of woordgebruik verkeerd gehanteerd is. De oorspronkelijke gesprekken kunt u terugluisteren via de bijgevoegde Cd-rom. Bij de naamvermelding van enkele geïnterviewden zijn om persoonlijke redenen alleen initialen weergegeven.

1. Interview met dhr. A. Pals – 14 juni 2012, 11.00u – 11.55u

Dhr. A. Pals is begeleidingskundige, coach, supervisor, docent supervisiekunde en coaching en trainer; onder andere werkzaam aan de Christelijke Hogeschool Ede. Daarnaast heeft dhr. Pals meegewerkt aan diverse theologische boeken en een catechisatiemethode⁷⁹.

Wat zijn uw eerste gedachten bij het thema ‘omgaan met multireligiositeit in de christelijke klas’?

“Voor mijzelf merk ik dat ik ben verschoven in mijn omgang met andersdenkenden. Kijk, ik heb natuurlijk mijn visie op het christen-zijn. Die presenteer ik het meest in mijn gezin, omdat ik mijn kinderen wil vormen en hen wil meegeven wat ik belangrijk vind. Daarin denk ik dat ik soms wel eens wat meer zou moeten luisteren. In mijn beroepssituatie is dat heel anders. In mijn klassen heb ik mensen die nergens aan doen, maar ik heb wel een dagopening. Dat vind ik heel belangrijk. Maar ik verweef dat heel sterk met mijn lessen. Zodat het relevant is en voor deze tijd. Ik merk dat het spannend gaat worden als ik iets van universele waarden neerzet. Dat vind ik zelf steeds spannender worden. Want als ik iets neerzet dat ‘zo is’, sluit ik daarmee anderen uit. En dat uitsluitende willen we natuurlijk niet – wil ik niet, maar aan de andere kant zijn er wel waarden die uitsluitend zijn. Ik merk dat ik daar heel voorzichtig in ben geworden. Als het gaat over belangrijke waarden houd ik het nu eerder bij mezelf dan dat ik het als een universele waarde neerzet. Ik geef bij studenten wel eens les over diversiteit; een erg boeiend onderwerp! Kun je luisteren naar iemand? Ben je echt benieuwd naar iemand, ook al ben je het niet eens met wat diegene zegt? Durf je jezelf toe te wijden aan het gesprek in plaats van dat steeds jouw eigen verhaal en vragen in je hoofd zitten en je van daaruit het gesprek filtert? Er is echter wel een moment dat ik zeg: ‘Joh, ik merk als christen dat ik dit heel belangrijk vind, dat ik dit een waarde vind die voor mij heel fundamenteel is’. Ik houd het dan vooral bij mezelf, maar wel zo dat ik in contact blijf met de ander. Ik merk wel dat sommigen dan denken: “Ja, dat is dan jouw verhaal, maar ik denk daar wat anders over”. Maar toch, als ik het bij mijzelf houd, dan is dat makkelijker te accepteren voor een ander. Ik zet deze houding, dit contact met andersdenkenden en de zendingsopdracht naast elkaar: ik merk dat je als christen op een bepaalde manier kunt denken, dat heeft te maken met je Schriftgezag. Iemand anders heeft weer een andere waarde die voor hem waarheid kan zijn. Ik heb ervaren dat als je waarden bij iemand op het spoor komt, dan kun je daar vol respect over in gesprek gaan. En dan hoeft het niet te zijn: “Jij jouw waarheid, ik die van mij; einde gesprek”. Maar als het gaat over een missionaire waarde.. ik vind dat lastig! En ik heb eerlijk gezegd soms wel het idee dat ik daarin verschoven ben. Ik vraag me zelfs wel eens af of ik daar niet te ver in ben verschoven. Ga ik niet te gemakkelijk met diversiteiten om? Maak ik me dan niet te weinig zorgen over dat ik een ander iets onthoud wat tot zijn behoud kan dienen. Ik zat daar vroeger veel steviger in dan nu; en ik heb ook wel eens mijn twijfels of die beweging daarin goed is. In onze kerk ontvang ik op zaterdag mensen en laat ik ze de kerk zien.. ik vertel ze dan iets over wat ze zien en geef daar Bijbelteksten aan mee. Daarna denk ik: “Heere God, ik heb deze mensen Bijbelteksten gegeven, nu moet U er maar iets mee doen”. Dat is voor mij heel fundamenteel, dat is voor mij evangelisatie wat ik doe. Dat doe ik op zo’n manier dat ik iets laat klinken waarvan ik denk: ik kan dat niet aan het hart

⁷⁹ Kraan, P. van der, Herik, A.J. van den, Pals, A. (2006). *Leren om te leven*. Uitgeverij Groen, Heerenveen.

brengen, dat moet God doen. Ik zet wel iets neer, maar doe dat op een beschouwende manier. Want ik denk ook dat het in deze tijd heel veel weerstand oplevert als je iets opdringt. En dat het niet goed is om iets heel duidelijk als waarheid neer te zetten met daarbij een klemmend beroep op de mensen om zich eraan te conformeren. Als ik kijk naar de eerste christenen zie ik dat zij onderscheid maakten met hun manier van leven; ik geloof dat dit echt evangelisatie was. Niet een hele preek of het mes op de keel, maar door hun manier van leven laten zien wat ze geloven. Dus het hele klimaat in de samenleving verandert, en ik merk dat ik daarin mee verschuif. Ik ben minder stellig naar andere mensen toe. Aan de andere kant geloof ik heel erg sterk in de kracht van de Bijbel. Als er iets uit de Bijbel klinkt, dan wil ik God de gelegenheid geven om iets met Zijn eigen woorden te doen. Dus daarom gaat de Bijbel bij mij open tijdens een dagopening, en gebruik ik niet een gedicht of iets anders. Ook gewoon in een klas waarin mensen zitten die niet gelovig zijn”.

U spreekt over een verschuiving die u bij uzelf bemerkt. Kunt u benoemen welke visie u eerst had en op welke manier deze eerste visie is ontstaan? “Dat had meer te maken met het feit dat ik toen wat meer missionaire drang had. Hier zitten we op een school met mensen van verschillende christelijke achtergronden. En als je dan doorvraagt, blijk je meer raakvlakken te hebben dan je ooit gedacht had. In de eerste instantie kijk ik ook naar de taal. Vroeger had ik een taal die bepaalde andere opvattingen uitsloot. Maar nu kijk ik daar veel meer onder. Als je maar doorvraagt, blijk je het vaak toch over hetzelfde te hebben. Hoewel ik wel een grote verschuiving zie – een soort paradigma- in de manier waarop mensen naar God kijken. Eerst was het meer –zo zijn jij en ik ook opgevoed- de overtuiging dat mensen met God verzoend moeten worden, maar tegenwoordig zie ik steeds meer de gedachte: “als jij je lekker voelt, jezelf mag zijn en je kruipt bij God op schoot, omdat je jezelf daarmee geaccepteerd voelt..dan is dat goed”. Dat lijkt steeds meer in de plaats van verzoening te komen, en daar maak ik mij wel zorgen over. Ik heb het daar regelmatig over hier op school. Daar probeer ik ook een beetje mee te ‘porren’, om ons bewust te maken van waar we het nu eigenlijk over hebben. Aan de andere kant: mijn vak heeft alles te maken met of mensen goed in hun vel zitten, met zelfbeeld en met functioneren. Dat zijn twee werelden die ik echt met elkaar moet verbinden. En dat is soms erg lastig! Ik geloof dat je er als mens mag zijn en je talenten mag ontplooien, maar het is niet een grond om behouden te worden. Volgens mij is het nodig dat je gelooft in Jezus Christus, dus daarom zie ik dat nog steeds als de kern van mijn geloof. Dat wil ik ook nog regelmatig laten horen. Maar de manier waarop, is voor mij veranderd. Ik sta meer open om respectvol naar de ander te luisteren, en de boodschap iets meer vanuit mijzelf te communiceren. En die verschuiving heb ik bij mijzelf waargenomen. Ik vind omgang met diversiteit wel echt heel boeiend. Hoewel ik het soms nog ontzettend lastig vind om werkelijk naar de ander te kunnen luisteren. Je zult dan dingen van jezelf opzij moeten zetten. Dat is moeilijk! Maar het moet wel, want anders hoor je dingen niet meer en doe je de ander geen recht. Op basis van de gedachte of je de ander recht doet, vind ik dat je soms je eigen waarheid even opzij moet zetten om je toe te kunnen wijden aan de ander, in plaats van het verhaal van de ander meteen te kaderen in een bepaalde norm. Dus eigenlijk vind ik het ook wel een plezierige ontwikkeling, omdat je anders zozeer je eigen waarheid en jezelf centraal stelt. Dan ben je zo normerend naar de buitenwereld. En dat werkt niet, zeker niet in mijn vak”.

Als u zo weergeeft dat u regelmatig de discussie ter tafel brengt over ‘verzoening’ t.o. ‘je goed voelen’ bij Jezus, wat merkt u daarbij als reactie?

“Ik hoor vaak terug dat het toch wel weer goed is om daarover na te denken. En ik merk dat ik daarbij snel terug verwijs naar de geschiedenis. Wat is de geschiedenis geweest? Wat was vroeger belangrijk en in welke tijd leven we nu? Wat is nu belangrijk? Dat roept bewustzijn bij mensen op. Men denkt daar eigenlijk niet meer over na en wil het wiel opnieuw uitvinden. Maar het is belangrijk om de geschiedenis te kennen. Eveneens als de Bijbel en de theologie. Waar gaat het nu over? Hoe kunnen we die twee werelden met elkaar verbinden? De mens als schepsel en de mens als zondaar? En hoe zet je die naast elkaar? Dat bewustzijn probeer ik ook wel aan christelijke studenten duidelijk te maken. Met thema’s als ‘zonde’ komt er ook ruimte voor schuld, belijdenis en vergeving. En dan zie je mensen

opknappen en zoveel beter functioneren! Maar ik merk ook wel dat de kloof tussen het gereformeerd belijden en het kunnen overdragen naar 'de wereld' steeds groter gaat worden. Ik verbaas me erover hoe daar toch weinig verbinding gemaakt wordt met de realiteit van de samenleving, waardoor je ook weinig invloed kan hebben. Eerst dacht ik verbondsmatiger, maar als Paulus het in de Bijbel nooit heeft over het 'toe-eigenen van het heil', waarom moet dat in de gereformeerde belijdenis dan zo'n groot thema zijn? Dat zijn vraagstukken waar ik me nu wel mee bezig kan houden. Waar komt dat vandaan en hoe is dat ontstaan? Bij mezelf merk ik dat ik het geloof in God erg sterk vast hou, maar wel op een andere manier. Nu zie ik soms dingen gebeuren en kan ik denken: God werkt! God ervaren in plaats van dat hele innerlijke proces. Maar die verschuiving knaagt ook wel eens. En tussendoor heb ik op zoveel plaatsten gewerkt, gemeenten zien omvallen door toedoen van mensen en zoveel andere dingen gezien, dat het soms nog wel een wonder is dat ik nog geloof. Dat is wel echt een wonder van God!"

Dat zijn misschien ook wel aspecten die uw visie op omgang met andersdenkenden hebben beïnvloed? "Jazeker! Dat komt daar ook echt wel door. Ik heb ook een aantal identificatiefiguren waardoor mijn visie weer verder wordt gevormd. Mensen die het gereformeerde vasthouden maar dat wel naar deze tijd weten te zetten. Daar heb ik veel aan gehad! Ik merk toch dat er soms helemaal geen zicht is op de innerlijke processen en vragen van mensen. Een vraag als: "In de psalmen staat soms dat God er ook is voor alle heidenen; zou het dan toch uiteindelijk niet goed komen? Alverzoening? Het is toch onverdraaglijk dat sommige mensen in de hel gegooid worden die er amper iets van weten, bijvoorbeeld in een ander gezin groot zijn gebracht?". Over die vraag wordt in gereformeerde tradities gevallen en er komt een protest waarbij iedereen weet hoe het zit, maar wordt de vraag gehoord? Het is er wel één die bij veel mensen in het hart leeft. Wordt dat nog opgemerkt? Hier wordt daar soms gelukkig wel open over gepraat. Ik ben zelf helemaal niet van het zwart-wit denken, en dat wil ik ook niet, maar ik hoor de vragen wel. En ik lees dingen in de Bijbel ook. Vaak hebben wij meteen onze dogmatische uitspraken daarover, terwijl ik ook nog wel eerst wil luisteren naar de Bijbel".

Wat zou u christelijke leerkrachten mee willen geven in hun omgang met multireligiositeit in de klas? "Ik zou op safe spelen en het werk van Jezus Christus centraal stellen. Dat zou ik wel als een belangrijk aspect neerzetten. Want hoe zullen ze in Hem geloven als ze niet van Hem gehoord hebben? Maar dat is wat anders dan een bekeringsstructuur neer te zetten of de last van de eeuwigheid bij hen neer te leggen. Het werk van Christus moet wat mij betreft wel echt centraal staan. Ik denk dat dit op een plezierige manier steeds aan de orde moet komen en aan de andere kant ook wel op een manier die niet vanzelfsprekend is. Iets van die spanning en van het ontzag mag er van mij ook wel inzitten. En soms zal taal op elkaar afgestemd moeten worden. Iemand die bij mij in de kerk zegt: "Ik ga helemaal uit mijn dak voor God", daar zal een afstemming plaats moeten vinden van zijn taal naar de taal van de kerk. Samen over de brug komen. Wat bedoelt iemand daarmee? Iets van eerbied, ontzag en iets van liefde dat zijn wel thema's die ik belangrijk vind rond het werk van Christus. Dus daar zou ik het wel over hebben als ik leerkracht zou zijn. Hier bij studenten is dat toch wel anders. Dan komen deze thema's ook aan de orde, maar hier gaan we veel meer de dialoog aan. Terwijl kinderen vaker dingen van je aannemen. In ontmoetingen is wel de vraag: zet je het verhaal van de ander wel of niet vast?"

Hoe kijkt u tegen dit laatste aan als je werkt vanuit een school met een christelijke levensvisie? "Een christelijke levensvisie legitimeert het wel om te praten over het christelijk geloof. Als je dat niet hebt, is dat lastiger. Dan kun je het wel hebben over zingeving, maar studenten willen ook van mij weten hoe ik erover denk. En als ze dat eenmaal willen, dan kan ik er in alle bescheidenheid iets over vertellen. Op het moment dat je dan de dialoog aangaat en de dialoog is goed, zullen zij ook benieuwd zijn naar jouw visie. Als je echt een dialoog aan kunt gaan, dan heb je de mogelijkheid om missionair te zijn. Maar dialogiseren is ontzettend moeilijk. En bijna niemand kan het. Dr. Frans Meijers is een

lector aan de Haagse Hogeschool en hij heeft onderzoek gedaan naar dialogiseren. Daaruit bleek dat drie procent van de hbo-docenten het echt kan. De moeilijkheid van dialogiseren ligt erin dat het erg lastig is om dat wat jijzelf denkt niet te laten doorschemeren in de vragen die je stelt. En als het gaat over 'waarheid' is dat een onderwerp wat zo verbonden is aan je persoon, waardoor het zo lastig is om daarin neutraal te zijn. Maar ik geloof wel dat als je het écht kunt en de ander ervaart dat je echt benieuwd naar hem bent, dat dit ook een wederzijdse benieuwdheid oproept. Ik denk wel eens dat een echte dialoog heel zinvol is. Maar vaak heb ik het idee dat christenen snel denken dat ze teveel meegeven met de Islam als ze de dialoog aangaan met moslims. En de vraag is of dat idee aan de grondslag van een dialoog zou moeten liggen. Vroeger werd gezegd, door Pinto geloof ik: "Luister wat de ander vindt en naar wat je zelf denkt, maak daar een vergelijking mee.. en waar ga je dan verder mee en met wat niet?" Dat is inmiddels natuurlijk een ouderwetse visie. Nu is het veel meer of je naar elkaar blijft luisteren, door blijft vragen en of je bij elkaar peilt wat de waarden van een ander zijn. Kom je er achter wat een ander bedoeld in plaats van daar een oordeel over te hebben? Misschien is dat ook wel de uitdaging voor de christenheid. Om eens serieus genomen te worden. En toch zit daar soms nog het stemmetje: wat nu als ik de ander niet gewaarschuwd heb? Maar ik vind dat eigenlijk een te grimmig stemmetje; zo komt de mens niet tot bekering. Jezus keek naar wat nodig was bij de mensen. Hij liet de Samaritaanse vrouw zelf ontdekken wat goed was, en bij de Emmaüsgangers zei Hij dat ze onverstandig en traag van hart waren. Maar goed, Hij kende iemands hart dus dat maakt het misschien wat gemakkelijker. Ik geloof niet dat Hij alleen dialogiseerde. Hij bracht wel mensen tot inzicht. In onze situatie denk ik dat dialogiseren heel belangrijk is. Als je echt kunt luisteren, roept dat wat op bij anderen. Daarmee krijg je ruimte om iets te zeggen. Dialogiseren op een biddende manier. En ervoor open staan. Als een vader in Israël met zijn zoontje langs de twaalf stenen liep en het kind vroeg wat dat was, dan kon de vader het mooie verhaal vertellen. Als iemand niet benieuwd is naar wat je te vertellen hebt, dan kun je beter je mond houden. Dus roept jouw leven, jouw houding, jouw attitude ook goede vragen op bij de ander? Dat zou mooi zijn! Misschien is dat de uitdaging van deze tijd wel.."

2. Interview met dhr. R.P. de Graaf - 18 juni 2012, 10.00u – 10.35u

Dhr. de Graaf is onder meer werkzaam als godsdienstdocent bij de opleiding pabo aan de Christelijke Hogeschool Ede. Onder zijn redactie is het boek "Bijzonder onderwijs"⁸⁰ verschenen.

Kunt u iets meer vertellen over uw eigen achtergrond? "Ik heb voornamelijk in het voortgezet onderwijs gewerkt. Dat waren eigenlijk bijna allemaal witte scholen, dus ik ben weinig allochtonen tegen gekomen. Het is meer dat ik ze in mijn eigen woonplaats op straat zie en tegenkom. Daar spreek ik ze ook wel. Op de CHE geef ik godsdienstles aan de pabo. Binnen de Minor Multi-Culti doe ik ook veel. Gesprekken over multireligieus onderwijs gaan dan over wat een goede didactiek is. Die zijn er wel, bijvoorbeeld de CLIM-methode⁸¹".

Wat zijn uw eerste gedachten over multireligiositeit in de christelijke klas? "Nu ja, ik denk dat je verschil moet maken tussen multiculturaliteit en multireligiositeit. Bij multiculturaliteit kun je denken dat je wel zeggen dat bij Marokkaanse en Turkse mensen 90% van de dingen cultureel bepaald is. Daar heb je ook secularisatie. En bij multireligiositeit kun je al snel gaan denken dat alles wel een beetje goed is. Dan wordt het wat pantheïstisch: God is overal en in elke godsdienst; evengoed in de Islam als in het christendom. Daar vind ik trouwens persoonlijk van dat je dat nooit helemaal zeker kunt weten. Ken je het soefisme vanuit India? Dat is wel interessant, want de soefieleer gaat ervan uit dat niet alle godsdiensten één zijn, maar dat alles wel 'een pot nat is'. Bij soefie-bruiloften heb je ook één grote kaarsenstandaard met drie kaarsen aan de ene kant en drie kaarsen aan de andere kant. Die staan symbool voor de zes grote godsdiensten van de wereld. Kijk, als het christendom exclusief het enige goede zou zijn, dan is een volgende vraag direct op welke manier het christendom dan bedoeld wordt? Er zijn zoveel varianten binnen het christendom.. en zo wordt het steeds exclusiever, en voordat je het weet ben je een sekte. Nu kan ik me God niet als een God van een sekte voorstellen.. en daar kan je natuurlijk ook weer van zeggen dat je dan weer eindeloos door kunt gaan naar de andere kant. En zo kun je bezig blijven en door rationaliseren. Ik had vroeger in mijn studietijd een vriend die van het soefiegeloof was. Hij zei wel eens tegen mij: "Joh, het zou best eens kunnen dat jij achteraf gelijk hebt, maar toch vind ik het niet goed als christen om soefie te worden". Dan zou je ook allerlei Bijbelteksten aan de kant moeten doen, zoals de tekst waarin Jezus zegt dat Hij de weg, de waarheid en het leven is.. je gaat dan toch allerlei dingen uit andere geloven doen. En dat rijmt ook niet helemaal. Dus voor ons wel de taak –wij, christelijk opgevoed zijnde- om dat te gaan doen. Maar het zal me niets verbazen als we later in de hemel komen.. "het huis van Mijn Vader heeft vele woningen".. er zijn zelfs verschillende hemelen. Iemand werd opgetrokken tot in de zevende hemel.. dus het zou best kunnen zijn dat eentje boeddhistisch is en eentje voor moslims. En dat is een beetje gissen. Zo denken is een beetje soefistisch.. dat is meer voor intellectuelen.. soms vind ik het wel leuk om daar wat over na te denken. Ik weet alleen niet of dit voor ons echt een optie is".

Als we dit doortrekken naar de klassenpraktijk, wat kunt u daar dan over zeggen? "Ja, dat zie ik natuurlijk wel in de visiestukken van veel studenten.. dat ze eigenlijk wel eens gematigd zijn. Soms ook wel te gematigd. Weet je wat je dan krijgt? Dan komen de kinderen in de klas in Rotterdam Zuid en dan is de docent een beetje te neutraal geworden; erg ver op de achtergrond. En de kinderen die in de klas komen, weten precies hoe het zit. Die horen dat thuis van een broer of van hun oom hoe het zit. En dat vind ik dan wel weer bedenkelijk. Dat vind ik niet goed. Want de docent heeft wel de taak om, wat hij dan ook vindt, dat onderbouwd weer te geven. Juist dan kun je tot een gesprek komen. Het woordje 'respect' kom ik vaak tegen in de visiestukken.. maar dat kun je ook teveel hebben. Respect moet de basis zijn, want anders kun je wel ophouden. Maar je kunt doorslaan in het hebben van respect. Het gesprek valt dan stil als jij niet kunt zeggen: "Ik vind dit en dat om die en die reden". Respect is niet het doel, maar het middel om iets te bereiken. Om te bereiken dat je in dialoog kunt

⁸⁰ Graaf, R.P. de (2006). *Bijzonder onderwijs. Christelijke geloof in de dagelijkse praktijk van basis- en voortgezet onderwijs*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.

⁸¹ Meer informatie te vinden op http://hoger.deboeck.com/resource/extra/9789045516578/CLIM_leaflet_2006__2_.pdf

gaan. Maar veel verder dan de dialoog kun je denk ik niet gaan. Je kunt een beetje het goede voorbeeld geven en je kunt laten zien dat jij er iets aan hebt. Maar elkaar overtuigen heeft denk ik weinig zin. Dat moet je ook niet proberen. Je kunt wel laten zien dat je toekomst hebt. Wat dat betreft zit ik wel op dezelfde lijn als Wim ter Horst. Hij stelt dat er een aantal basisaspecten in de klas moeten zijn. Zo moet het in de klas veilig moeten zijn en moeten kinderen zich gerespecteerd weten. Maar daarbij kun je in gesprek gaan en kinderen laat zien dat jij toekomst hebt met Jezus”.

Als u hier met studenten van de pabo over praat, wat merkt u dan aan reacties of visie? “Zelfs binnen de Minor die hierover gaat soms maar weinig. Een aantal studenten komt niet eens in aanraking met allochtonen. Maar ik zie het toch wel in de visiestukken en hoor het ook wel in de les, dat veel studenten toch wel snel achter ‘respect’ wegduiken. Je kunt daar ook achter wegduiken hè? Dat het een soort van bescherming wordt. Misschien komt dat door de leeftijd.. maar misschien ook wel met een bescheidenheid van christenen. Als je eens kijkt naar de onrust in Egypte, dan zie je daar de Kopten die bereid zijn om te knokken voor wat ze geloven. En dat is wel goed dat je het vraagt, want het heeft natuurlijk alles te maken met cultuur. Je hebt natuurlijk te maken met hele verschillende culturen. Marokkanen komen uit een cultuur die draait om ‘eer’ terwijl wij veel meer zijn van ‘schuld en bloed’.. wat is de waarheid en wie heeft het gedaan? Dat heeft ook invloed op je manier van omgang met andere culturen”.

Wat vindt u de plaats van de school in het godsdienstvraagstuk? “Van groot belang! Kinderen zitten daar een groot aantal uur per dag”.

Is het de taak van de school om te evangeliseren? “Ha, dat is een goede! Ja, wat is evangeliseren? Kijk, wat ik net schetste is een vorm van evangelisatie. Als je als leerkracht vertelt wat je geloof voor jou betekent, is dat een vorm van evangeliseren. Het hangt ook een beetje van de definitie af. Misschien heb je nog wel het vak ‘godsdienstfilosofie’ van mij gehad. Kijk, de gedachten zijn vrij. Dat vind ik heel belangrijk! Een kind moet meteen weten dat wat het ook denkt dat het goed is. Dat vind ik wel! En dan kun je over verschillen praten. Ik zie wel eens op stagebezoek dat de leerkracht een Bijbelverhaal verteld en dat een kind roept dat het dat verhaal uit de Koran kent. Dan kun je als leerkracht zeggen dat je het de volgende dag eens over beide verhalen gaat hebben. Al benoem je maar verschillen, dan gaat iemand ontdekken. Het kan veel meer indirecte. Je zou daar de ‘indirect approach’ moeten gebruiken”.

Binnen de CHE wordt veel gedaan aan visieontwikkeling onder studenten. Wat denkt u dat nodig is om als beginnende leerkracht een visie te ontwikkelen op de omgang met andersdenkenden in de klas? “Je kunt niet om de Islam heen hè? Er liggen nu plannen om een Studium Generale op te zetten over de Islam.. daar zou bijna ‘Islamkunde’ in moeten. Kijk dit is natuurlijk een hele veilige en mooie omgeving waarin iedereen de vriend is van iedereen. Dat moet je denk ik ook wel zo houden.. maar je zou je wel eens moeten afvragen hoe jij je verhoudt tot anderen. En wij hebben op de pabo best wel eens momenten dat we de grote stad ingaan om anderen te ontmoeten. Eigenlijk zou iedere opleiding daar wel op moeten focussen. We zijn een eiland, maar we moeten ons niet ‘eilandachtig’ gaan gedragen. Dat is heel moeilijk, want hoe doe je dat? Maar die uitwisselingen schept wel een stukje bewustwording bij studenten en andere mensen”.

Als we nu eens kijken naar de dagelijkse praktijk van de klas, wat zijn voor een leerkracht dan echt speerpunten om kinderen onderling in gesprek te laten gaan? “Die didactiek denk ik. Wij oefenen daarin binnen de Minor, waarin we lessen maken waarbij we op een positieve manier aansluiting zoeken bij het taalveld en de traditie van de leerlingen. Dan herkennen leerlingen dat en verkrijgt je respect. Het vraagt dus meer didactische vaardigheden van een docent om het op een goede manier te doen. Je hoeft daarin niets van je eigen opvatting los te laten, maar je moet een antenne erbij plaatsen op je dak”.

3. Interview met de leerkracht van groep 6 – 21 juni 2012, 16.00u – 16.45u

Mevrouw T. is in 2003 afgestudeerd aan de pabo op de Hogeschool Arnhem Nijmegen in Arnhem. Op dit moment is ze werkzaam als groepsleerkracht van groep 6 en remedial teacher aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. In haar groep zitten 15 leerlingen waarvan zeven leerlingen moslim zijn. De andere leerlingen hangen geen religie aan of gaan sporadisch naar de kerk.

Kunt u iets vertellen over uw eigen levensovertuiging? “Ja, ik ben Nederlands Hervormd opgegroeid en we gingen elke zondag naar de kerk. Op een gegeven moment kreeg ik een hersenbloeding en ben ik steeds minder naar de kerk gegaan. Maar ik geloof wel. Ik heb voor mijzelf mijn eigen levensovertuiging”.

Vindt u het belangrijk om te werken op een school met een christelijke identiteit? “Absoluut. Ik vind het erg belangrijk. Ik sta zeker achter de protestants-christelijke overtuiging. Ik vind het belangrijk dat leerlingen de waarden en normen kennen die in de Bijbel staan, zoals het hebben van respect voor elkaar en zorgen voor een ander. Dat zijn grote waarden in het algemeen, maar ik vind het ook wel belangrijk dat er een Bijbels karakter aan zit”.

Hoe belangrijk vindt u het dat leerkrachten kunnen staan achter de visie van de school waar ze werken? “Heel belangrijk. Het is wel een christelijke school en daar moeten leerkrachten respect voor hebben. Ik zou zelf ook niet op een Islamitische school kunnen werken. Je moet denk ik wel achter de visie van de school kunnen staan want je moet er elke dag werken”.

Is de school voor u een onderwijs- of opvoedingsinstituut? “Eerst vond ik het een onderwijsinstituut, maar langzamerhand begint dat een beetje te vervagen. Omdat heel veel ouders thuis niet meer opvoeden zoals vroeger gebeurde. Ze laten de opvoeding ook best wel los, en dan komt het weer op het bordje van de school. Ten diepste vind ik dat de school een onderwijsinstituut is. Natuurlijk voeden wij de kinderen op, maar de verantwoordelijkheid daarvan ligt eigenlijk bij de ouders. Misschien komt het ook wel doordat hier een groot deel van de leerlingen uit een wat lagere sociale klasse komen”.

Hoe kijkt u aan tegen leerlingen met een andere levensvisie dan uzelf? “Ik kijk daar heel open tegenaan. Het is natuurlijk niet de bedoeling dat ze al scheldend door de klas lopen; dan maak ik ze er wel van bewust dat we een christelijke school zijn en vloeken niet accepteren. Ik vind dat leerlingen dat moeten respecteren als ze hier op school zitten. Over het algemeen reageren kinderen daar wel positief op. Maar sommige kinderen zeggen dan bijvoorbeeld: “Ja, maar dat geloof ik toch niet”. Dan zeg ik: “Ik respecteer je keuze, maar hoe zou jij het vinden als ik zoiets andersom zou doen?”.

Wat roept multireligiositeit in de klas bij u op? “Weinig spanning. Over het algemeen vind ik dat als we het over religie hebben, dat leerlingen geïnteresseerd luisteren en vragen stellen.. bijvoorbeeld over het Suikerfeest of andere feestdagen”.

Hoe kijkt u persoonlijk aan tegen mensen met een andere levensvisie? “Soms vind ik dat wel moeilijk. Ik probeer me bijvoorbeeld wel eens te verplaatsen in bijvoorbeeld Jehovagetuigen, maar ik vind dat lastig.. ik vind dat je niet zo streng moet zijn. Ik denk dat je meer zelf moet weten op welke manier je het geloof uiting geeft”.

Op welke manier vindt u dat het godsdienstonderwijs ingericht moet worden? “Ik vind zeker dat er Bijbelverhalen verteld moeten worden, maar ik sta ook open voor wat de leerlingen denken en hoe hun gedachten lopen. Ook als die anders zijn dan de visie van de school. Ik vind dat ik leerlingen wel moet laten spreken, alleen zet ik daar wel naast dat het op onze school iets anders gaat. In mijn lessen zou ik soms ook best wel de Koran willen betrekken..vergelijkingen maken met Bijbelverhalen en

verschillen laten zien. Ik zou de Koran dan wel altijd naast de Bijbel houden, want we zijn natuurlijk wel een christelijke school. Soms vind ik het wel lastig om bepaalde aspecten of verhalen te vertellen in de klas omdat ik sommige dingen niet vind passen bij de leeftijd van de leerlingen. Dan zou ik er bijvoorbeeld een spiegelverhaal of een ander Bijbelverhaal bij pakken. Of een lied of een toneelstukje. Maar je hebt als school een visie, je bent niet neutraal. Ik vind dat we andere godsdiensten moeten benoemen, maar het hoofddoel is God. Ik denk dat de school ook wel een bepaalde evangeliserende taak heeft. We doen daar veel aan en hebben ook wel eens studiedagen erover gehad voor het team”.

Wat zijn voor u activiteiten waarmee u kinderen onderling in contact laat komen over godsdienstige zaken? “De kinderen in kleine groepjes laten vertellen hoe ze thuis het geloof beleven.. sommige kinderen vinden het lastig dat er hier een andere godsdienst wordt verteld dan zij thuis aangereikt krijgen. Dat vind ik zelf ook best moeilijk. Die kinderen hebben eigenlijk gewetensnood en een loyaliteitsconflict. Ik heb daarom echt wel respect voor deze kinderen, zolang ze ook maar respectvol zijn naar anderen”.

Welke houding verwacht u van uw leerlingen bij godsdienstlessen? “Ik heb wel gezegd dat leerlingen hun eigen gebedshouding mogen aannemen. Als ze vanuit huis leren om met de handen in de lucht te bidden, dan mag dat. Anders doen ze gewoon de handen samen”.

Wat is uw boodschap in de Bijbelles? “Meestal probeer ik de Bijbelse boodschap eruit te lichten, en dat vertel ik op een zo mooi mogelijke manier zodat ze ook echt aandachtig luisteren en het opnemen.. misschien zelfs wel thuis vertellen. Of ze dat echt doen weet ik niet.. maar misschien onthouden de kinderen de verhalen wel. Daarnaast wil ik ze ook waarden en normen meegeven.. dat ze respect voor elkaar moeten hebben”.

Welk godsbeeld zou u de kinderen mee willen geven? “Dat God voor alle mensen zorgt.. groot en klein en dat Hij ons niet vergeet. Dat je altijd naar Hem toe kan gaan wanneer je maar wilt”. **Als kinderen dan bijvoorbeeld tegen u zeggen: “Juf, zo is Allah toch ook?”** “Tja..ik zou het wel even aanstippen, maar ik zou wel zeggen dat het voor ons God is”.

Merkt u verschil tussen leerlingen die vanuit huis een religie hebben meegekregen en leerlingen die geen godsdienst aanhangen? “Ik merk wel verschil in hun houding. Sommigen zitten heel ongeïnteresseerd onderuit gezakt. Ik probeer te communiceren met hen en vragen te stellen om hen zo te stimuleren. Af en toe komt er dan een kleine discussie op gang en dat vind ik wel leuk”.

Kunt u vertellen op welke manier uw eigen visie op omgang met andersdenkenden is gevormd? “Op verschillende plaatsten. Uit mijn eigen achtergrond, mijn opleiding en gewoon mijn ervaring. Op mijn opleiding trouwens erg weinig. Dat had ik meer gewild. Ik heb natuurlijk vroeger van alles gehoord in de kerk en op school. En wat ik zelf geloof vormt dat natuurlijk ook wel. Maar er is ook wel een stukje vorming vanuit het werken op een school met open beleid gekomen.

Zou u de ouders van kinderen willen betrekken bij het godsdienstonderwijs? “Jawel. Ik denk wel dat het belangrijk is om de ouders te laten weten wat hun kinderen te horen krijgen.. welke Bijbelverhalen enzo. Ik vind het wel belangrijk dat ze dat weten en daar ook vragen over gaan stellen aan hun kinderen”.

Heeft u een idee waarom ouders die niet christelijk zijn hun kinderen toch naar een christelijke school laten gaan? “Ik denk met name om de waarden en normen. En daarbij zijn wij een wijschool, dus dat is lekker dichtbij voor de mensen. Ik ben toch wel eens benieuwd hoe niet-christelijke kinderen aan de buitenwereld vertellen dat ze op een christelijke school zitten. Dat vind ik interessant om over te denken en met hen over te praten”.

4. Interview met de leerkracht van groep 5 – 26 juni 2012, 15.30u – 16.15u

Meneer T. is groepsleerkracht van groep 5, vertrouwenspersoon en bovenbouwcoördinator aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. Hij heeft in 1990 zijn pabo-diploma behaald aan de Felua in Ede.

Zou u iets willen vertellen over de achtergrond van uw werk in het onderwijs? “In 1990 ben ik afgestudeerd, daarna ben ik eerst een jaar in dienst gegaan. In 1991 ben ik daar afgezwaaid en ben ik via via in Amsterdam terecht gekomen. Daar ben ik eigenlijk zeven jaar blijven hangen. Dat was echt een multiculturele zwarte volksbuurt in Amsterdam Noord. Het eerste jaar had ik ook wel zo iets van: dit is mijn vak niet, dit ga ik niet redden.. ik werd er helemaal afgemaakt. Daar heb ik wel echt heel erg veel geleerd! Maar goed, na zeven jaar werd het reizen me iets te veel en heb ik gesolliciteerd hier in Ede”.

Wilt u iets weergeven van uw levensovertuiging? “Ik ben protestants-christelijk gedoopt; Nederlands Hervormd. Verder niet kerkelijk opgevoed. Zelf heb ik wel op een christelijke basisschool gezeten, en ik heb natuurlijk ook gekozen voor een christelijke pabo. Vanuit mijn eigen gedachten ben ik wel gelovig. Ik ben niet kerkelijk, ik heb dat nooit nodig gehad voor mezelf. Het zit ook niet in mijn opvoeding, dus ik heb er verder ook niet zoveel mee. Maar ik geloof absoluut in God en niet in ‘iets’. Ik geloof wel echt dat God er is”.

Wat roept het thema ‘multireligiositeit in de klas’ bij u op? “Wat een mooie term! Ja, wij openen hier in de school, in de klas. Dat is niet multireligieus. Dat is protestants-christelijk. En zo hoort dat denk ik ook op een school met een dergelijke visie. Alle ouders waarvan de kinderen hier op school zitten hebben bewust –of misschien iets minder bewust- hiervoor gekozen, en ervoor getekend”.

Hoe denkt u dat het komt dat niet-christelijke ouders hun kinderen naar een christelijke school laten gaan? “Nou, voor heel veel moslimouders is ‘iets’ beter dan ‘niets’. En het christelijke geloof en de islam komen toch wel dicht bij elkaar.. er zijn veel raakvlakken. Veel moslimsouders kiezen dan toch voor een christelijke school”.

Hoe belangrijk vindt u het dat leerkrachten persoonlijk staan achter de visie van de school waar ze op werken? “Ja, ik denk dat het belangrijk is. Je staat als leerkracht op een school met een identiteit. Ik vind dat je die identiteit moet uitdragen. Van mij hoeft je niet allemaal hetzelfde te zeggen. Ik denk dat het juist goed is als er ook juist binnen een team diversiteit is. Maar wel vanuit één gedachte. En dat kan niet zijn ‘een beetje Bijbel’ of ‘een beetje Jezus’. Maar dat ieder zijn eigen kijk heeft op dingen, dat vind ik prima. Daar ontkom je ook niet aan. Ik heb zelf ook regelmatig mooie discussies met collega’s. Ik zie bijvoorbeeld bepaalde Bijbelverhalen niet letterlijk.. ik denk niet dat Adam en Eva hier letterlijk op aarde rondgewandeld hebben. Dat vind ik ook niet nodig. Ik heb ook altijd erg veel moeite met het verhaal dat Jezus wandelt over het water. Ik denk niet dat je het zo letterlijk moet nemen”.

Hoe brengt u zulke verhalen over op de kinderen? “Tja, wel letterlijk. Het verhaal van Adam en Eva vertel ik wel zoals het in de Bijbel staat en dan zeg ik echt niet achteraf dat het niet waar is. De kinderen zijn nog in hun groei en hebben een vaste basis nodig. Als die basis is opgebouwd, kunnen kinderen gaan twifelen. En dat mag ook wel denk ik. Maar daar is een stevige basis voor nodig”.

U geeft weer zelf over sommige verhalen anders te denken. Hoe is het dan voor u om deze verhalen toch aan de leerlingen te vertellen zoals ze in de Bijbel staan? “Dan stap ik in een rol. Het is niet zo dat ik altijd een rol speel als ik Bijbelverhalen vertel. Alleen bij sommige verhalen zet ik zelf mijn vraagtekens. Wij gebruiken de methode ‘Kind op Maandag’, en zij vertellen ook vanuit hun visie. Die visie deel ik niet altijd. Dan ga ik op zoek naar mijn eigen invulling van het verhaal. Maar ik probeer wel bij de kern van de boodschap te blijven. De visie van school is: “Wij willen kinderen opvoeden in het licht van God en de Bijbel..”. Terwijl ik denk dat het in principe gewoon gaat om de vraag hoe je

met elkaar omgaat.. waarden en normen. En dat volgens de Bijbel. Niet alle waarden en normen volgens de Bijbel, want dat gaat ook niet helemaal goed komen. Een verhaal als Hagar en Abraham is dan wat lastiger.. Maar zoals Jezus ons leert: heb je naasten lief als je zelf..en ook je vijanden; dat raakt ook heel erg aan de Kanjertraining de wij hier op school aan de leerlingen geven. Het zijn eigenlijk universele waarden en normen. Alleen wij –ik heb eigenlijk een hekel aan de term ‘wij’- leggen dan heel erg de nadruk op het aspect dat Jezus daarin reddend en leidend is geweest”.

Hoe is de verhouding van religieuze en niet-religieuze kinderen bij u in de klas? “Ik heb redelijk wat islamitische kinderen in de klas? Volgens mij een stuk of vijf, zes. Het merendeel is niet kerkelijk. Er zijn er misschien twee die wel eens kerk van binnen hebben gezien. Heel veel kinderen hebben er ook eigenlijk helemaal niets mee en krijgen dat vanuit huis ook niet mee. Of krijgen juist iets heel anders mee dan de christelijke boodschap. Vooral bij de kinderen die islamitisch zijn probeer ik heel erg duidelijk te maken dat er geen tweestrijd hoeft te zijn. Kijk, het is niet mijn taak –en ik wil dat niet eens- om hen te gaan bekeren”.

Vindt u dat de school een evangeliserende taak heeft? “Nee. Ik denk dat we als school aan kinderen kunnen laten zien dat de christelijke levensvisie er ook is en wat het inhoudt. Maar bekeren, nee. Als een moslimkind zich wil bekeren tot het christendom, wordt hij zijn familie uitgegoid. Is dat dan wat je wilt? Ik in ieder geval niet. Wat ik heel veel probeer te doen is juist de overeenkomsten dicht bij elkaar brengen. Het is niet voor niets dat er zoveel ruzie is. Want het lijkt zoveel op elkaar! Alle verhalen die ze te horen krijgen, kennen ze al want die staan ook in de Koran. Kijk, kom je bij Jezus, ja dan krijg je de grote verschillen. Maar de verhalen van Jezus staan ook in de Koran. Dat is bij hen ook een belangrijke profeet. Alleen ja, het paasverhaal en Pinksteren en het hemelvaartsverhaal is natuurlijk een groot verschil.. plus de rol van Jezus daarin. Ik vertel hen die verhalen wel gewoon, maar niet op een manier die zegt dat kinderen die iets anders geloven niet naar de hemel gaan. Ik leg het ze voor. In die zin vertel ik hen dat dit voor mij waarheid is. Maar ik snap wel wat je net zegt over die tweestrijd... in groep 5 is dat denk ik wat minder maar ik heb ook ervaring in groep 8... daar krijg je inderdaad wel kritische vragen van de islamitische kinderen. En op veel punten hebben ze ook gelijk. Als het gaat over het maken van beelden van God... wij doen dat nog wel eens, maar islamitische kinderen nemen dat veel strakker. En waag het ook niet om dat wel te doen. Toen ik een geschiedenisles aan het voorbereiden was over het ontstaan van de islam, had ik ook wat afbeeldingen van Mohammed. Maar opeens bedacht ik me dat dit misschien wel niet kon. Ik ben toen even naar een islamitische leerling toegelopen en heb gevraagd of ik dit mocht doen van zijn geloof. Hij zei dat hij het liever niet had. Dat vind ik eerlijk! Dat is denk ik ook wel respect hebben. Ik verwacht van hen dat zij respect hebben voor wat wij hier doen. Ik vind dat ze mee moeten bidden. Hun ouders hebben daarvoor gekozen.. zij misschien niet zelf, maar hun ouders wel. Hetzelfde geldt voor het meevieren van Kerst. Dat respect verwacht ik van ze. Als ze dan intussen stiekem tot Allah zitten te bidden, vind ik dat prima. Eveneens over de gebedshouding van kinderen. Als zij de biddende houding willen aannemen die zij zelf kennen, is dat prima. Ik denk dat het niet zoveel uitmaakt of ze dan tot God of tot Allah bidden. Voor God en voor Allah geeft dat denk ik niet zoveel”.

Wat is voor u het uitgangspunt van uw godsdienstonderwijs? “Ik vind het belangrijk dat ze elkaars godsdienst leren accepteren en respecteren. Ik besteed hier ook niet zoveel aandacht aan godsdiensten waar ze niet zoveel mee te maken hebben. Op een gegeven moment vind ik wel dat bijvoorbeeld het boeddhisme en hindoeïsme ook genoemd moeten worden. Maar daar zijn ze nu nog te klein voor. Ik denk dat ze eerst een bepaalde basis moeten krijgen en Bijbelverhalen moeten leren begrijpen. En omdat ze hier op een multiculturele school zitten, zullen ze ook elkaars godsdienst moeten kennen. Dat vind ik eigenlijk het allermooiste van deze school. En dat vind ik het slechtst van scholen die een gesloten beleid hebben. Die kinderen schrikken zich helemaal lam als ze straks op de middelbare school komen want ze zien opeens iemand met een hoofddoek. Deze kinderen hebben dat veel minder want ze hebben gezien dat een moeder met hoofddoek helemaal niet anders is. Ze kennen

elkaar en hopelijk hebben ze bij elkaar thuis gespeeld en samen falafel of boerenkool gegeten. Ik ben dan ook fel tegenstander van Islamitische scholen, maar eigenlijk dus ook van scholen die een gesloten beleid hanteren vanuit een christelijke visie. Ik vind het een beetje eng als ze zeggen dat zij de waarheid hebben. Geloof je nu echt dat er zoveel miljard mensen naast de waarheid zitten? En dat zo'n klein groepje het wel goed heeft? Ik vind het dapper als je dat durft te zeggen. En dan nog, je leeft met elkaar in één land en je zult toch met elkaar moeten samenleven".

Wat zijn voor u de belangrijkste waarden en normen die u de kinderen mee wilt geven? "Heb je naasten lief als jezelf, en daar bedoelen we dus echt iedereen mee. Vooral de mensen die je niet zo graag mag.. dat is moeilijk. En heb ook vertrouwen. Heb vertrouwen in God en weet dat er altijd iemand is die naar de luistert. Hoe slecht je het ook doet. Dan komen we toch weer even terug bij de Kanjertraining. Een onderdeel daarvan is dat kinderen leren dat ze met iemand moeten praten. En het leuke – fijne ook- daarvan vind ik dat zelfs in die lessen wordt genoemd dat ze kunnen praten met God of met Allah. Ze leren dat hun ouders, familie en vrienden de belangrijkste personen zijn, maar kinderen hebben ook de behoefte om te weten dat als ze alleen zijn, ze altijd nog tegen God kunnen praten".

Hoe is uw visie op dit alles gevormd? "Mijn opleiding vond plaats op een hele afgeschermd omgeving. Er zaten veel mensen uit boerendorpjes die een strikte opvoeding hadden gehad. Daar heb ik veel gepraat met diverse mensen. Ik heb zelf een redelijk sterke eigen mening, en het is grappig om dan met anderen te praten en erachter te komen dat sommigen denken dat ze echt gelijk hebben. Daar heb ik ook gezien wat het is om van anderen te leren. Soms hoorde ik wel eens iets en zag ik dat het iets was wat ik nog nooit op die manier had bekeken. Ik heb wel moeten leren om met anderen te kunnen praten en naar hen te kunnen luisteren, zonder direct hen te willen overtuigen. Ik ben daarin wat genuanceerder geworden. Als de ander gelukkig is met wat hij gelooft, vind ik dat prima. Maar laat mij ook mijn geloof hebben. Verder praat ik af en toe ook met enkele collega's hierover. Dat zijn soms goede gesprekken. En waar ik ook veel van leer, is van de kinderen. Ik ben altijd heel open naar de kinderen toe. Eén van de eerste vragen die ik stel na het Bijbelverhaal is hoe ze het vonden. Wat ze bijvoorbeeld raar vinden. Kinderen hebben soms een hele andere manier van denken, en dat zorgt ervoor dat ik ook wel weer eens nieuwe inzichten krijg".

U deed net de uitspraak: "Als de ander gelukkig is met wat hij gelooft, vind ik dat prima". Hoe verhoudt zich voor u deze uitspraak met de zendingsopdracht die Jezus geeft in de Bijbel? "Ik geloof dat Jezus het zo ook heeft bedoeld. Ik geloof dat Jezus nooit bedoeld heeft dat ik ten koste van alles iemand helemaal moet draaien zodat hij mijn visie gaat geloven. Wie je ook voor je hebt, het blijft altijd een visie. De Bijbel is zo complex in zijn uitleg. Er is niemand hier op de wereld die precies kan vertellen hoe het wordt bedoeld. Iedereen praat naar zijn eigen visie. Ik ben wel heel nieuwsgierig hoe iemand in z'n hoofd haalt dat hij het enige juiste en ware idee heeft en waarom alle anderen dan fout zitten. Ik denk dat je raar op staat te kijken als je dood gaat en Allah staat voor je neus. Ik denk dat dat het probleem is. Ik denk dat als jij doet wat jij juist acht vanuit je eigen geloof en je eigen innerlijke.. nee, laat ik het anders zeggen: Adolf Hitler was een overtuigd christen en het zal me zeer verbazen als hij in de hemel rondloopt. Maar ik denk wel dat hij er loopt. Ghandi was overtuigd niet christen, maar het zal me zeer verbazen als hij in de hel zit.. wie ben ik om dat te regelen? Dat wordt allemaal geregeld. En dat wordt allemaal goed geregeld. Dat is prima zo".

Zijn er dingen die niet bij het christelijk geloof horen en die u toch zou willen gebruiken in uw godsdienstonderwijs? "Nee, niet echt. Als ik op een openbare basisschool zou werken, zou ik het anders vinden. Dan praat je vanuit een andere visie. Dit is een christelijke basisschool en ik wil best eens laten zien hoe de Koran eruit ziet door middel van bijvoorbeeld een bladzijde op het digibord.. dat doen we trouwens ook bij geschiedenis in groep 8. Dan krijgen de kinderen het 'technische', informatieve verhaal te horen met allerlei weetjes. Dat vind ik wel belangrijk. Maar het is niet zo dat

we twee verhalen naast elkaar leggen, één met een stuk uit de Bijbel en één met een stuk uit de Koran. Ik ga het dan ook verkeerd doen, want er zijn allerlei gebruiken voor. De Koran mag niet op de grond, niet in de buurt van de Bijbel..en volgens mij zit het zo strikt in elkaar dat ik de Koran niet eens mag aanraken omdat ik een heiden ben”.

Welk godsbeeld wilt u de kinderen meegeven? “Ja, dat is een leuke vraag. Niet van hoe Hij eruit ziet hè? Dan de God van het Nieuwe Testament. En dat is de liefdevolle God. Niet de wraakzuchtige God uit het Oude Testament. Dat vind ik wel een lastige hoor, als ik dan een verhaal over Jericho moet vertellen waarin God beveelt om iedereen te doden.. dan vind ik dat lastig! Intussen moet ik dan aan de kinderen gaan vertellen: “Die God, Die heeft het beste met jou voor!”. Ik wil met name de liefdevolle God aan hen laten zien”.

Kunt u uitleggen waarom juist dit beeld aan de kinderen mee wil geven? “Omdat ik zelf ook niet geloof in een God die mensen in de hel gooit. Omdat ik niet geloof in een God die zo oordeelt dat je eigenlijk niet links of rechts kunt en dat er eigenlijk maar één dun pad is waar je over moet balanceren..en als je één keer fout gaat, is het eigenlijk al met je gedaan. Ik geloof dat God er altijd voor je is en dat kinderen dat ook mogen weten. Ook al ben je Islamitisch of ga je nooit naar de kerk.. ook al geloof je het eigenlijk niet; je zult Hem toch een keer nodig hebben. En dan is Hij er wel voor je. En dat vind ik een mooie gedachte. Als je die gedachte vasthoudt, dan ben je er denk ik eerder toe geneigd om je te keren tot die God dan wanneer je niet weet of Hij je wel ‘moet’”.

Wat vindt u belangrijke competenties voor een christelijke leerkracht in een multireligieuze klas? “Open staan en respect hebben. Hij moet niet gaan lopen evangeliseren of denken dat je dat moet doen. Dan moet je naar de kindertjes in Afrika. En dan nog denk ik dat je heel verkeerd bezig bent”.

Zou u ouders willen betrekken bij het godsdienstonderwijs? “Ja en nee. Geloof en God is zoiets persoonlijks. Ik denk dat als ik dit bovenstaande vertel op een overtuigd evangelische school, er veel ouders wegrennen. Aan de andere kant denk ik dat het heel veel ouders hier niet echt interesseert. Het zou mooi zijn, maar dan nog blijft het mijn visie die ik bij kinderen neerleg.. en bij volwassenen is dat toch lastig denk ik. Ik denk niet dat het veel zin heeft. Islamitische ouders krijg je toch niet mee, misschien krijg je ze zelfs tegen je als ze dan eindelijk horen wat er hier nu eigenlijk wordt verteld. Ik vind het heel mooi als hier met Kerst een heleboel moeders met hoofddoekjes in de school zitten. Dat vind ik mooi evangeliserend werk Dat vind ik prachtig! Het is mooi respect hebben voor. En dan gaan ze naar huis en zeggen ze misschien drie keer extra hun gebeden omdat het eigenlijk niet mag wat ze doen.. maar ze zitten er wel en ze doen het wel! Ze doen het wel voor hun kind. Dat vind ik mooi ouderparticipatie. En daar moet ik het bij laten. Ik wil ze ook niet in mijn klas hebben. Het is ook gewoon onderdeel van het onderwijs”.

Ziet u de school als onderwijs- of opvoedingsinstituut? “Onderwijs. Ze leren hier rekenen en taal en ik zou ze eigenlijk niet moeten vertellen dat ze hun vinger opsteken als ze iets willen vragen. Ik weet het wel, we zijn steeds meer een opvoedingsinstituut, maar de basis ligt bij het onderwijs. Zoiets als Kanjertraining was veertig jaar geleden niet nodig. Dan leerde je dat van je ouders. Respect hebben voor de leerkracht, dat werd thuis wel bijgebracht”.

Zijn er aspecten binnen het godsdienstonderwijs waar u nog wat meer van zou willen weten? “Elk Bijbelverhaal bereid ik nog steeds voor. Ik lees de verhalen niet maar vertel ze echt. Als ik voorlees, ga ik toch weer de visie van iemand anders voorleggen. Vanuit de vertelling probeer ik met de kinderen te praten, dus dat betekent dat ik me ook goed moet voorbereiden op het verhaal. Maar ik zou nog wel eens wat meer willen leren over het vertellen van verhalen en de mogelijkheden voor verwerking/verdieping. Of hoe je over zulke zaken kunt filosoferen met kinderen..”.

5. Interview met de leerkracht van groep 3 – 26 juni 2012, 16.15u – 17.00u

Mevrouw V. is groepsleerkracht van groep 3 aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. In 2003 is zij aan de pabo afgestudeerd op de Felua in Ede.

Kunt u iets weergeven over uw eigen levensbeschouwing? “Ik kom zelf uit een evangelisch nest. Nu ga ik nog steeds ’s zondags naar de kerkdienst. We zijn als gezin actief en betrokken bij de gemeente, met bijvoorbeeld groepen.. praktisch of Bijbelstudie. Vooral het praktisch bezig zijn vind ik wel erg leuk. Vragen als hoe je getuigen kunt zijn spelen daarbij een rol. We hebben ook wel veel projecten gehad met Athletes in Action, waarbij je op een sportieve manier met kinderen in contact komt. Nu ligt er wat meer de nadruk op de zorg voor weduwen en wezen.. zoals het in de Bijbel staat dat dit de ware godsdienst is. De school waar mijn zoontje op zit, lijkt een beetje op deze school, waardoor ik veel ouders zie die niet christelijk zijn. Zodoende heb ik ook contact met een moslimmoeder voor wie ik er probeer te zijn. Op zo’n manier probeer ik toch wat praktisch bezig te zijn”.

Wat roept het thema ‘multireligiositeit in de klas’ bij u op? “Een beetje dit groepje. Verschillende religies, verschillende achtergronden van kinderen in de groep. En dan denk ik: “Leuk, daar kan ik wat voor betekenen”. Dat vind ik wel echt een uitdaging. Ik mis het bij de jongere kinderen om gesprekken te kunnen voeren waarin je heel duidelijk kon laten merken wat ik dan zelf geloof. Dat was wel meer bij de oudere kinderen. Gesprekken waarin zij weergeven dat zij niet snappen hoe iets kan. Dan kan je ze ook een beetje uitdagen en zelf aan het denken zetten. Dat vind ik wel superleuk aan het werken op zo’n school, dat je een geluid kan laten horen. Je bent een christelijke school dus je mag er ook voor uit komen. Dat is lekker veilig natuurlijk. Maar je hebt bijna geen christelijke kinderen in de klas. Hier in de groep (11 kinderen) zitten vijf moslim kinderen, een meisje dat meer richting Boeddhisme zit, en verder heb ik niet het idee dat ouders overtuigd christen zijn. Misschien gaan ze met Kerst eens naar de kerk en vinden ze het prima dat hun kinderen de verhalen hier horen, maar verder heb ik niet het idee dat er veel aan godsdienst wordt gedaan”.

Wat is naar uw idee een reden waarom niet-christelijke ouders hun kinderen hier naar school laten gaan? “Bij moslimouders speelt misschien wel mee dat Bijbelverhalen en verhalen uit de Koran veel raakvlakken hebben, waardoor er toch een stukje herkenning is. Misschien geeft dat een stukje veiligheid. En verder vraag ik me af of er heel erg over na wordt gedacht. Het kan ook zijn dat ouders het wel prima vinden dat hun kinderen de Bijbelverhalen te horen krijgen. De school is ook een echte wijkschool, dus het is ook lekker dichtbij. Het geloven doen we wel in de moskee of zo. Ik denk dat dit het verhaal wel is. Ik heb één keer een kind gehad dat zei dat het niet mee mocht bidden van zijn moeder. Toen heb ik gezegd dat hij maar op de gang moest staan omdat ik wel gewoon ging bidden. Hij heeft uiteindelijk wel meegebeden. Daar zijn later wel gesprekken over geweest. Ouders kiezen hier wel voor dus doen de kinderen gewoon mee met wat er in de klas gebeurt. Prima als ze thuis niet bidden, maar hier op school wordt dat wel gedaan. Kerstviering etc. is ook verplicht om bij te zijn. Dat vinden ouders prima. En volgens mij is het een aantal jaar geleden zo geweest dat ouders er echt voor moesten tekenen; dat ze hiermee instemmen. Maar daarna heb ik dat eigenlijk nooit meer gehoord. Wel eens een kind dat niet met z’n handen samen wil bidden maar op de islamitische manier, dat vind ik prima. Dat is dan ook maar een houding. Volgens mij vinden ze het allemaal wel prima. Ik denk dat wij misschien wel niet christelijke genoeg zijn, en dat we daarom toegankelijk zijn voor deze ouders”.

Kunt u dit laatste verder uitleggen? “We hebben wel Bijbelverhalen en liedjes en dat soort dingen, maar het zal mij niet verbazen als er bij andere collega’s dingen worden geroepen waar ik het bijvoorbeeld niet mee eens zou kunnen zijn. Ik sprak een collega en die had het verhaal over Pasen verteld, waarna hij in zijn handen klapte en vroeg: “Zo, en wie gelooft dit?” Dan zet je kinderen ook wel behoorlijke voor het blok en dan moet je wel lef hebben om te zeggen dat je het wel geloofd. Maar ik weet ook dat hij wel met kinderen praat erover. En dat vind ik ook wel goed hoor. Het is ook wel

prima dat – stel dat ik christelijke kinderen in de klas had gehad- zij dan horen hoe anderen over iets denken. Volgens mij kan je dan het beste je eigen mening vormen. Dat is ook wel de reden waarom wij onze kinderen ook op een CNS-school hebben gezet. Ik denk dat onze zoon één van de weinige kinderen is die op zondag naar de kerk gaat en er ook iets aan doet thuis. Daar zullen we later nog wel gesprekken mee krijgen. Misschien durft hij later ook zijn vinger niet op te steken in de klas. Ik weet nog dat ik dat vroeger zelf ook had. Ik zat ook op een school waar een beetje van alles en nog wat kwam. Mijn man heeft eerst op een christelijke basisschool gezeten en later zijn bijna alle kinderen om bepaalde redenen naar een openbare school gegaan. Ik vind geloofsopvoeding wel echt iets voor thuis, voor de ouders. En als leerkracht denk ik: “Nou, leuk. Ik kan echt wel wat betekenen voor die kinderen”.

Hoe ziet u de plek van de school? Als opvoeding- of onderwijsinstituut? “Ik vind dat de school wel echt een onderwijsinstituut moet zijn. Maar ik denk dat het ons niet ontgaat dat het ook opvoeding is. Ik merk dat hier wel in de groep. Soms verbaas ik me echt over omgangsvormen van bepaalde kinderen. Sommige hebben helemaal geen drempel naar de directeur toe en vliegen hem gewoon half om de nek. Maar ik maak me niet zo druk om die verschuiving. Hoe het in de klas gaat dat is hoe ik het wil, klaar. Dan mogen ouders best komen en dan wil ik het erover hebben, maar het is wel hoe het gaat. Al zeg ik het vaak harder dan dat ik in werkelijkheid doe. Maar ik vind het soms wel lastig dat ik ouders moet aanspreken en hen moet vertellen dat wat er is gebeurd echt niet kan. Dat vind ik moeilijk. Want hoe ik het zelf ben gewend is ook maar hoe ik ben opgevoed en wat ik zelf goed vind. Dat wil niet gelijk zeggen dat de ander het fout doet”.

Vindt u het belangrijk dat personeel achter de visie van de school staat? “Dat vind ik wel erg belangrijk. Ik weet dat het niet altijd zo is, maar ik hecht er wel echt waarde aan. Ik vind dat als je een christelijke school bent, je ook echt een christelijke school bent. Dan moet je niet vaag gaan doen over dat alle godsdiensten gelijk zijn en er niet zoveel verschil is. In het beleid staat dat we de Bijbel zien als betrouwbare bron en dat staat er wel mooi, maar dat zie ik niet terug. En dat vind ik dan eigenlijk wel jammer. Ik kom natuurlijk niet veel in de klas bij collega’s, maar soms hebben we ook wel wat gesprekken en discussies hierover. Voor mezelf vind ik dat interessant, maar ouders kiezen wel ergens voor. Nu is het een beetje grijs. Volgens mij is dat nooit goed, maar moet je zwart of wit zijn. Ik denk – weet wel zeker- dat je daar ook kinderen mee verliest. Het is eigenlijk gewoon vaag. Er zijn andere scholen die hun identiteit duidelijker naar buiten brengen, daar brengen ouders hun kinderen dan naar toe. Ouders willen hun kinderen echt wel op een school doen waar andersdenkende kinderen en ouders zijn, maar ze willen dan wel van de leerkracht weten dat hij ook echt christen is. En dat vind ik ook eigenlijk niet meer dan redelijk. Ik vind het wel jammer dat ik dit dan zie. Ik weet ook een ‘zwarte school’ midden in een multiculturele wijk, die overtuigend christelijk is. Dus het kan prima. Maar wij weten volgens mij met z’n allen niet precies waar we voor staan wat identiteit betreft”.

Zou u daar graag verandering in willen zien? “Jawel. Je kunt niet mensen gaan ontslaan op grond van.., maar ik denk wel dat het goed is om bij het aannemen van personeel naar zulke dingen te vragen. Daar zou ik wel voor zijn. Ik vind het ook altijd leuk om het er met collega’s over te hebben, maar ik weet inmiddels ook dat we altijd op hetzelfde punt stranden. Je hebt natuurlijk allemaal je eigen visie erop. Die van mij is ook anders dan een collega die qua visie dicht bij mij staat. Met mijn opvoeding heb ik ook weer wat anders meegekregen dan iemand uit een wat traditionelere kerk. Maar ik denk wel dat je als team afspraken kunt maken over wat je in de klas laat zien. Of je er dan voor bent of niet, maar ik denk wel dat je hier meer eenduidig in kunt zijn. Daar heb ik eigenlijk niet echt zicht op hoe het bij andere collega’s is..volgens mij vertelt iedereen braaf een Bijbelverhaal en zingt iedereen liedjes. We hebben ook al wel enige discussie gehad over Pasen en Kerst.. Het raakt ook zo ieders eigen waarden en visie. Die discussies gingen ook best wel ver. Er werd bijvoorbeeld gepraat over een paashaas, maar ik vind dan dat je als christelijke school je gewoon bij het paasverhaal moet

houden. Daar was niet iedereen het mee eens. Maar goed, uiteindelijk kom je daar ook wel weer uit. Als mijn zoontje thuiskomt met een kleurplaat van een paashaas, vind ik dat helemaal niet erg. Maar als school vind ik wel dat je daar over na moet denken. Wat doen we met een kerstman? Ik vind dat niet zo nodig. Daar waren we het ook wel weer snel over eens, want iedereen vond dat kinderen al genoeg worden verwend in de maand december. Het zijn allemaal wel dingen waar ik leuk vind om over te discussiëren. Omdat de visie van de school toch redelijk grijs is, neem ik vaak wel een standpunt in vanuit mijn eigen identiteit. Ik denk dat je dat ook niet kunt loskoppelen”.

Vindt u dat de school een evangeliserende taak heeft? “Het zou mooi zijn als je als school je zo neer kunt zetten en het dan toch voor elkaar krijgt in Ede – in een grote stad lukt dat makkelijker denk ik- om andersdenkende kinderen op school te krijgen. Ik denk dat er toch veel ouders kiezen voor iets gemakkelijks als de nabijheid van de school. Ik zou het erg leuk vinden als het lukt om de huidige leerlingen te hebben en dan als school een duidelijk standpunt in te nemen. Ik ben dat zelf wel, maar dan ook juist als school. Maar ik denk dat de meningen binnen christelijk Nederland al zo verdeeld zijn op sommige punten, dat het al moeilijk zal worden om dan hetzelfde uit te dragen. En aan de andere kant, hoe ik het beleef daar zitten natuurlijk ook wel weer haken en ogen aan. Daarom loop ik ook niet persé warm voor een Evangelische basisschool. Wat je dan eigenlijk doet –als je geen open beleid hebt- is dat je dan teveel hetzelfde bij elkaar hebt. Als daar ook een Islamitische en openbare school bij staan, is er geen enkel andersdenkend kind dat naar de christelijke school gaat. Je krijgt dan teveel hetzelfde bij elkaar, met als gevaar dat er wordt gepraat over zaken die misschien helemaal niet essentieel zijn. Zeker scholen die een gesloten beleid hebben. Je bent dan wel heel erg bezig om kinderen niet in de samenleving op te laten groeien. En dat vind ik niet goed. Wij wonen zelf ook nog eens in een wijk met veel allochtonen. We hebben aan de ene kant Turkse en andere kant Marokkaanse burens en mijn kinderen spelen met een Somalisch jongetje in de straat. Kinderen komen elkaar al zo tegen. Ik vind het bijna niet meer kunnen dat je er zo strikt op bent. Ik vind het wel heel goed als je heel duidelijk bent in je identiteit, maar wel met een open beleid. Zo’n gesloten beleid vind ik echt niets”.

Wat is uw houding in uw godsdienstonderwijs naar uw kinderen toe? Wat wilt u ermee bereiken? “Ik wil dat ze weten dat God liefde is en dat het niet een God waar het een beetje van zijn humeur afhangt hoe Hij oordeelt (zoals ze volgens mij Allah zien). Ik wil ze meegeven hoe het in de Bijbel staat dat God over hen denkt. En ik hoop dat ze gaan geloven dat Jezus de Zoon van God is en dat het niet alleen maar een belangrijk iemand was die goede dingen heeft gedaan of die profeet is geweest. Ik hoop echt dat verhalen blijven hangen en ook de strekking ervan; de boodschap erin. Misschien gaat het op latere leeftijd wel meer voor hen betekenen.. meer dan alleen een sprookje. Ik hoop dat het een stukje waarheid mag worden”.

Als u spreekt over het godsbeeld dat u de kinderen mee wil geven, maakt het voor u dan verschil of kinderen de God waarover u spreekt als Allah zien of als de God van de Bijbel? “Als kinderen aan mij vragen hoe het zit met Allah en God, ben ik nog altijd wel geneigd om te zeggen dat deze twee niet hetzelfde zijn. We geloven echt wat anders. En misschien is dat alleen godsbeeld – ik moet zeggen dat ik daar zelf ook nog niet helemaal over uit ben wat dat dan precies is-, maar ik vind het niet te vergelijken. In gesprekken gooi ik het daarom ook altijd op Jezus als de Zoon van God, want dan weet ik in ieder geval dat het anders is. We hadden pas een gesprek ergens over in de klas waarbij een moslimjongetje op een gegeven moment riep: “Ja, want dan brand je in het vuur!”. Daar werd ik echt een beetje naar van, want dat is dus wat ze mee krijgen. Ik heb toen wel heel duidelijk gezegd dat het niet is wat God wil omdat God onwijs veel van mensen houdt. Hij wil alle goeds geven en wil niet dat je zult branden in het vuur. Ik heb toen ook gelijk verteld over Jezus en dat Hij al is gestorven voor de dingen die wij verkeerd hebben gedaan. Daar schrok ik wel van; dat vond ik wel heftig. Maar dan denk ik ook wel gelijk dat daar een schone taak voor ons is weggelegd. Ik vind dat wel heftig. Je kunt dan ook niet zeggen dat het onzin is, want dat is wel wat het kind van huis uit meekrijgt als waarheid.

Dat kan ik niet als onzin afdoen. Dus zet ik er in ieder geval iets beters tegenover. Voor kinderen is het ook niet altijd even makkelijk om twee verschillende dingen te horen op een dag. Maar ik vraag me ook altijd wel af hoe dat dan gaat bij kinderen. Ik heb namelijk het idee dat christenen nog wel beter weten wat er in de Bijbel staat dan dat moslims weten wat er nu precies in de Koran staat. In hoeverre leeft het dan? Volgens mij is veel traditie. Maar dat heb je volgens mij ook nog steeds wel onder christenen”.

Welke houding verwacht u van de leerlingen tijdens godsdienstlessen? “Ik verwacht in ieder geval dat ze meedoen. Eigenlijk niet meer dan met een andere les, want daar verwacht ik ook dat ze goed opletten en het verhaal kunnen nakijken. In die zin is het ook onderdeel van het onderwijs. Dat is wat ik mag verwachten, maar ik hoop natuurlijk meer”.

Neigt u met uw godsdienstonderwijs naar de kant van monoreligieus, interreligieus of multireligieus onderwijs? “Ik vertel eigenlijk altijd gewoon wat er in de Bijbel staat. Als ze dan met vragen komen vind ik het wel leuk om erop in te gaan. Maar dat is wel meer in de bovenbouw. Soms is het wel met een Bijbelverhaal dat islamitische kinderen aangeven dat ze dat verhaal ook uit de Koran kennen. Maar verder hoor je niet echt veel”.

Wat is de boodschap die u kinderen mee wilt geven binnen het godsdienstonderwijs? “Die waarden en normen zijn ook eigenlijk wel de standaard dingen. Dat zijn niet persé de christelijke waarden en normen. Ik denk wel dat je eerst als kind goed voor jezelf moet kunnen opkomen voordat je bijvoorbeeld je andere wang toe kan keren. Anders sneeuw je zelf helemaal onder en dat is ook niet de bedoeling. In deze klas –waar veel kinderen met gedragsproblemen zijn- zingen we veel liedjes waarin wordt weergegeven hoe God over hen denkt. Daar heb ik het dan ook wel met ze over. Er is hier een jongetje die denkt dat niemand hem graag mag en dat hij niets kan. Als hij ‘s morgens boos de klas in komt na een ruzie, dan zingen we vaak ook wel een liedje dat daar op in speelt; bijvoorbeeld ‘weet je dat je een parel bent’. De regel dat je niet moet doen wat je zelf ook niet wilt, daar zijn we wel veel mee bezig. Maar het is een beetje allebei. Wel Bijbels, maar ook eigenlijk heel normaal”.

Hoe is uw visie op dit alles gevormd? “Ik denk in ieder geval door mijn eigen opvoeding en schooltijd. Op de pabo heb ik eigenlijk helemaal niet zoveel christelijke gesprekken gehad. Wat dat betreft was het ook echt wel een beschermd wereldje. Dat heeft daardoor niet echt meegespeeld. Ik denk dat ik in mij relatie daarin wel ben gegroeid door discussies en gesprekken. We kwamen uit verschillende kerken dus dan moet je wel in elkaar verdiepen. Bij hem in de kerk kreeg ik weer heel veel Bijbelkennis mee. En dat miste ik wat in mijn eigen gemeente. Projecten die ik daarna hebben gedaan hebben me ook erg gevormd. Mijn man is ook wel erg zendingsgericht en wil graag iets doen. Ik heb dat wel iets minder en kan wat meer genieten van zondagse diensten. Zo vorm je elkaar dan natuurlijk ook wel weer. En gesprekken hier op school vormen me ook absoluut. Ook al hebben we soms een hele andere visie, maar ik leer er dan wel van hoe mensen denken. Ik spreek wel eens collega’s die zelf twijfels hebben bij een Bijbelverhaal en het dan wat raar vinden dat ik het wel geloof. Pas nog zei een collega dat het ook wel makkelijk is omdat in groep 3 de kinderen alles van me aannemen. Maar in de bovenbouw zou ik het verhaal dat Jezus over het water loopt op dezelfde manier vertellen. Het is toch een wonder. Daarom staat het in de Bijbel. En ik zou weergeven dat ik het zelf geloof en dat het voor mij een wonder is. Ik geloof wel dat het kan. Want als God alles heeft gemaakt, dan kan Hij er ook wel overheen lopen. Als ik het bij mezelf hou, is dat ook wel anders. Dan mogen ze me best uitleggen, dat vind ik prima. Maar ik geloof het wel. En ik denk dat dit sterker is dan wanneer je er een beetje omheen gaat draaien. Eventueel zou je nog wel kunnen aangeven dat er mensen zijn die er op een andere manier tegenaan kijken en er bepaalde symboliek in zien”.

Wat ziet u als belangrijke basiselementen die een leerkracht moet hebben in zijn basishouding ten opzichte van deze thematiek? “Als je als school duidelijk weergeeft dat je de Bijbel ziet als een

betrouwbare bron, denk ik wel dat je dat als leerkracht moet kunnen geloven. Als je daar niet (meer) achter staat, denk ik dat je op een openbare school moet gaan werken. Voor mezelf wil ik transparant zijn in wat ik geloof. Naar leerlingen en ouders toe. Het zou natuurlijk mooi zijn als je steeds meer leert om te zijn als Jezus. Dat is een lange leerweg, maar het is wel mijn streven. En ik hoop wel dat mensen dat af en toe aan mij zien. Het is iets waar je nooit helemaal gaat komen, maar ik hoop daar wel iets mee te kunnen laten zien. Al is het maar in kleine dingen”.

Zou u ouders willen betrekken bij het godsdienstonderwijs? “Als ouders met vragen komen dan wil ik zeggen wat ik vind en waar de school voor staat, maar ik hoef ze er niet echt in te betrekken. Een school is in de eerste plaats natuurlijk om de kinderen te leren rekenen, lezen en schrijven en in dit geval dan ook om ze Bijbelverhalen te leren. Dus als er vragen over zijn dan wil ik daar prima voor gaan zitten, maar het is niet expliciet één of andere evangelisatie actie. Ik weet ook niet zo goed hoe ik dat voor me zou moeten zien”.

Zijn er nog aspecten rondom dit thema waar u meer over zou willen weten of die voor u lastig zijn? “Wat ik altijd erg interessant vind is de vraag hoe het geloof van moslims eruit ziet. Ik heb er wel wat over gelezen, maar ik hoor er zoveel verschillende verhalen over. Ik weet het eigenlijk niet zo goed. Daar zou ik wel meer informatie over willen hebben.. inhoudelijk en hoe mensen het beleven. Soms vraag ik me ook af of mensen het zelf wel weten; volgens mij hangt de radicaliteit ook erg af van het land waarin je woont. En verder wil ik me nog meer verdiepen in wat andere christenen hierover zeggen. Met name dan over hoe het zit met Allah en God.. of dat godsbeeld of God is. Ik denk dat het met name godsbeeld is, maar is het zo anders omdat wij Jezus kennen. Volgens mij is dat het grote verschil wat echt wel essentieel is. Maar dat zijn nog wel lastige dingen. Zeker als je het dan hebt over hel en verdoemenis. Daar heb ik het niet vaak over in de klas, maar dat zijn lastige dingen. In gesprekken met ouders kunnen we wel zeggen wat we geloven, maar als het gaat over waar mensen hierna komen, vind ik dat wel lastig. Gelukkig ga ik daar niet over, maar het is wel hard. Informatie die meer moslimgerelateerd is, vind ik wel echt interessant. Maar ik denk niet dat je daar zomaar iemand voor aan z’n jasje moet trekken. Daar vind ik het dan weer te belangrijk voor. Aan de andere kant is dat ook wel weer een mooie gelegenheid om eens flink wat vragen terug te stellen. Ik vind dat interessante dingen. Maar je ziet wat wij het als christenen onderling ook niet altijd eens zijn. Ik denk dat je dat blijft houden, en dat is op zich ook wel prima. Het zou mooi zijn als we echt naar elkaar leren luisteren. En op een gegeven moment moet je ook zo professioneel zijn om afspraken te zien in het licht van het schoolteam en van het werk”.

6. Interview met dhr. B. Hardeman – 27 juni 2012, 8.30u – 9.15u

Dhr. Hardeman is directeur van CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. Hij is in 1989 afgestudeerd aan de pabo op de Felua in Ede.

Kunt u iets vertellen over uw levensbeschouwelijke achtergrond? “Ik ben een geboren en getogen Edenaar. Wij gingen altijd naar de Protestantse Kerk, Nederlands Gereformeerde Bond. Vanuit de wijkindeling behoorden wij bij de Oude Kerk in het centrum. Die is jaren geleden verbouwd, en toen zijn de gemeenteleden verspreid over andere gemeentes van deze kerk. Mijn ouders zijn bij de Bethelkerk terecht gekomen en daar zijn ze jarenlang blijven hangen. Mijn vader is inmiddels overleden, mijn moeder kerkt daar nog. Toen ik mijn vrouw tegenkwam, zijn we samen overgegaan naar een andere kerk”.

Wat roept multireligieus onderwijs binnen een protestants-christelijke school bij u op? “Dat roept twee dingen bij mij op. Vanuit onze duidelijke protestants-christelijke visie willen we aandacht geven aan andere religies. Boven alles blijft daar onze eigen identiteit heel duidelijk staan. En daarnaast roept het bij mij op dat wij aandacht moeten hebben voor andere geloven. Ook omdat dit in de kerndoelen voor het godsdienstonderwijs staat. Daarin wordt weergegeven dat scholen in ieder geval de vier grote wereldgodsdiensten behandelen. Als mensen hier komen voor een kennismakingsgesprek, dan zetten wij heel duidelijk neer dat we een protestants-christelijke school zijn: “dit is wat wij doen en belangrijk vinden, wilt u daar zijn dan bent u welkom. Wilt u dat absoluut niet, dan wensen we u succes met het zoeken naar een andere school”.

Wat is de visie van uw school en wat wilt u uitdragen? “De school wil de liefde van God voor mensen uitdragen, maar ook dat er een verplichting aan hangt om zo goed mogelijk je best te doen en om op een juiste wijze met mensen om te gaan. Maar dat doen wij niet door bijvoorbeeld met de Bijbel in de hand te lopen. Jij hebt hier zelf een aantal maanden gelopen en je hebt ervaring hoe wij het hier doen. Je weet hoe wij het Woord doorgeven. Maar er zitten ook kinderen tussen die thuis een heel ander verhaal te horen krijgen. En wij zien het ook niet om onze opdracht om die kinderen “om te turnen”. Dat klinkt misschien een beetje vreemd voor een protestants-christelijke school. Het liefst zouden we zien dat alle kinderen christelijk worden, maar we begrijpen ook dat dit niet echt mogelijk is bij kinderen met een andere godsdienst”.

De school heeft zodoende dus geen evangeliserende taak? “Nou dat wel. Naast die kinderen zitten er ook kinderen op school die niet-kerkelijk of randkerkelijk zijn. Voor hen vind ik dat we wel een evangeliserende functie hebben. En ook bij de allochtone kinderen wil je duidelijk laten horen en zien wie God en Jezus zijn en wat dit kan betekenen. Maar wij zijn ons er wel van bewust dat wij niet van die kinderen moeten verwachten dat ze zich zullen bekeren. Het is niet reëel om te verwachten dat zij thuis vertellen dat ze niet meer in Allah geloven, maar dat ze Jezus als hun Redder zien. Misschien dat ze dit later doen als ze er wat meer over hebben nagedacht. En dan is het nog maar de vraag of ze het doen. Ze zullen dan in ieder geval wel de overeenkomsten tussen diverse geloven zien, en als wij daar in bij kunnen dragen, dan is dat goed. Het is al een heel stuk winst met deze kinderen als ze meer begrip voor elkaar kunnen krijgen”.

Wat is het beleid van de school bij het aannemen van niet-christelijke kinderen? “Het beleid van CNS als stichting is dat iedereen welkom is, mits ze ieders identiteit respecteren of onderschrijven. Dat wordt ook altijd weergegeven in de kennismakingsgesprekken”.

Kunt u beschrijven hoe een dergelijk gesprek gaat? “Dan geef ik aan dat iedereen welkom is, maar dat ik daarbij verwacht dat men onze identiteit respecteert of misschien zelfs kan onderschrijven. Dat betekent dus dat wij verwachten dat kinderen mee doen aan alle activiteiten die met het geloof te maken hebben”.

Hoe reageren ouders daarop? “Ik heb in alle jaren dat ik in het onderwijs werk zo’n drie of vier keer meegemaakt dat ouders aangaven dit liever niet te willen. Dat is prima, maar dan zijn wij niet de juiste school voor hun kinderen. Ouders die hun kinderen wel hier naar school laten gaan, vinden het dus ook goed dat hun kinderen meedoen aan onze geloofsactiviteiten. Sterker nog, bij de vieringen in de kerk zijn de ouders er vaak bij. En dat is mooi. Dan zie je moslimmoeders met hoofddoekjes bij onze viering in de kerk”.

Waarom kiezen ouders die niet christelijk zijn toch wel voor een christelijke school? “Voor mensen die helemaal niet gelovig zijn, maakt het allemaal niet veel uit. Zij laten hun kinderen hier vaak naar school gaan onder het motto ‘baat het niet, dan schaadt het niet’. En daarnaast kiezen veel mensen toch wel voor de afstand. Onze school staat midden in de wijk, en dat is voor veel gezinnen goed te bereiken. Genoeg ouders kunnen kiezen voor openbaar onderwijs, maar als wij dan dichterbij zitten dan is dat voor hun prima. Het speelt ook mee dat wij niet zo’n hele zware school zijn voor wat betreft identiteit. Allochtone mensen willen niet allemaal dat hun kinderen naar de islamitische school gaan, omdat er vaak weinig integratie is. Diegenen die wat meer willen integreren in de maatschappij kiezen vaak voor PC-scholen. Misschien hebben wij voor hen wel een streepje voor omdat we de normen en waarden proberen uit te dragen”.

Ook al zijn het christelijke waarden en normen? “Ja, ze zien dan wel op een aantal onderdelen een link tussen hun geloof en ons geloof, en misschien dat ze dat wel prettig vinden”.

Wat is de verhouding hier op school tussen christelijke en niet-christelijke kinderen? “Dat vind ik een lastige inschatting. Als ik door de aanmeldingsformulieren blader, zie ik dat bij twintig leerlingen de ouders aangegeven bij een kerk aangesloten te zijn. Maar ik denk dat twintig in de praktijk teveel is”.

Hoe vindt u dat binnen een protestants-christelijke school? “Aan de ene kant vind ik dat jammer omdat je zo een deel van je doelgroep niet bereikt. Aan de andere kant hebben we nu wel meer mogelijkheid om te evangeliseren. Ik heb in het verleden in Woudenberg gewerkt. Daar ging 99% naar de wat zwaardere kerken. Als ik dan in een Bijbelverhaal een detail vergat, kreeg ik dat na het verhaal direct te horen. En dan zit er nog minder uitdaging in. Ik heb liever dit soort publiek waar je een stukje identiteit in kwijt kunt en waarvoor je iets kunt betekenen. Dat is wat wij willen: iets van onze identiteit uitdragen. De vraag hoe je met elkaar omgaat en zorgt voor medemensen. Toen wij vorig jaar met de school fruitbakjes uitdeelden tijdens dankdag, vond ik dat een heel mooi voorbeeld van naastenliefde”.

Wat verwacht u van uw personeel als het gaat om het persoonlijk kunnen onderschrijven van de visie van de school? “Ik vind het een voorwaarde, maar tegelijk weet ik ook dat er mensen zijn die er last mee hebben. Of die over bepaalde onderdelen anders denken. Je hebt vorige week met een leerkracht gesproken die ongetwijfeld wel verteld heeft dat hij het verhaal van Jezus die over het water liep, niet helemaal kan geloven. Hij denkt over een aantal dingen anders maar in de visie kan hij het onderschrijven”.

Op welke manier noemt u het een voorwaarde? “Ik vind het een voorwaarde dat mensen die met mij werken - maar ook binnen het CNS- minimaal een christelijke achtergrond hebben. Als ik een katholiek persoon voor de klas zet, kan er zomaar een discussie binnen het team ontstaan. Zo iemand moet een verhaal vertellen vanuit christelijk oogpunt, terwijl hij zelf iets anders geloofd. De eigen identiteit moet dan gedeeltelijk afgesloten worden en er moet iets worden neergezet waar hij zelf niet achter kan staan. Daarbij moet je jezelf afvragen of hij en de school daar beter van worden”.

En als u zegt dat u in de praktijk toch merkt dat leerkrachten soms anders tegen aspecten aankijken dan dat deze in de visie van de school verwoord staan? “Ik denk dat het niet zo verkeerd is. Binnen het team wordt er veel over visie en identiteit gepraat. Dan blijkt het een levendige discussie te zijn. Er zijn verschillende visies en geloofsbelevingen maar daar praten we wel over. Leerkrachten moeten daarin wel hun weg vinden van hun eigen visie naar hun beroepshouding. Daar ben ik heel duidelijk in. Dat is ook de verwachting van externen. Wij moeten aan ouders laten zien wat wij willen uitragen. En dat is wat ik wil dat de leerkrachten laten zien en vertellen”.

Hoe zou u omgaan met personeel dat toch persoonlijk anders denkt en deze persoonlijke visie gaat uitdragen in de les? “Daar zullen dan wel een aantal gesprekken over volgen en de conclusie aan het eind zou kunnen zijn dat diegene niet geschikt is voor deze school. Dat geldt overigens voor didactische kwaliteit net zo. Leerkrachten hier doen het nooit, maar stel dat op een dag iemand zou vertellen: “luister, ik geloof de helft van de Bijbel niet en het zijn onzinverhalen”, ja, dat kan je natuurlijk niet hebben als christelijke school. Dan ben jij jezelf als school van binnen aan het uithollen. En dan ben je niet geloofwaardig meer. Wat dat betreft is het godsdienstonderwijs een deel van het gehele onderwijs. Ik verwacht ook dat leerkrachten op dezelfde lijn zitten met vakken als rekenen en schrijven. Ik geloof wel dat ook in het godsdienstonderwijs iets van je eigen drive moet zitten. Want dat maakt het juist meer dan de verhalen die bij geschiedenis worden verteld”.

Dat kan misschien ook niet anders, juist omdat het over identiteitszaken gaat. Spreekt u met het team ook over identiteitsvorming? “Ja. Maar ik moet je wel zeggen dat is niet vier, vijf, zes keer per jaar. Vorig jaar zijn wij heel druk bezig geweest met inhoudelijke verbeteringen van de school en hebben we het wat minder gehad over identiteit. We hebben wel eens wat studiedagen gehouden. Maar het zijn meer momenten tussendoor waarin deze zaken ter sprake komen. Vaak komt dat aan de orde als we het hebben over paasvieringen en kerstfeest. Dan bezinnen we ons weer op de invulling hiervan, en hebben we wel regelmatig discussies. Over het inzetten van een kerstman of paashaas bijvoorbeeld. Maar ook vragen als: Vieren we het op de standaard manier en wordt de viering een routinematig truckje, of willen we een investering doen en het persoonlijker maken? Verder zijn op het gebied van identiteit de kerndoelen besproken en hebben we ons bezonnen op de vraag of dit ook doelen zijn waar wij achterstaan of dat we nog iets willen toevoegen”.

Hoe denkt het team over de kerndoelen? “Daar hebben wij niets van af gehaald. Over de kerndoelen is nagedacht in de commissie van de CNS. Scholen mogen verschillend zijn binnen het CNS, maar je hebt natuurlijk een aantal gemeenschappelijke uitgangspunten. Anders ben je geen gezamenlijke stichting. Maar er is geen gedetailleerde uitwerking van de kerndoelen binnen de vereniging. Binnen de scholen denken we dan na over de doorvertaling naar de praktijk. Hoe ga je met dingen om als biddag en dankdag? Hoe kunnen we laten zien wie we zijn?”

Op welke manier zou u het godsdienstonderwijs hier op school samenvatten? “Ik denk wel vanuit het structureel vertellen van verhalen. Met kinderen praten over de verhalen en dat doortrekken naar de betekenis voor ons nu. Dat is denk ik heel wezenlijk en daarin vind ik dat de lijn doorgetrokken kan worden naar de sociale poot die je hebt binnen de school. Hoe ga je met elkaar om en wat kan je voor elkaar betekenen? Zulk soort zaken vind ik de meest concrete doorvertaling van de Bijbelverhalen. Dus dat is ook wat ik aangeef binnen kennismakingsgesprekken. Ik schets de identiteit van de school en ik koppel daar aan dat wij het belangrijk vinden om te lezen uit de Bijbel maar ook dat kinderen leren hoe ze met elkaar om moeten gaan. Beide aspecten zijn belangrijk. De basis van de identiteit ligt bij de verhalen uit de Bijbel en de wetenschap wie Jezus voor ons is. En dat hangt voor mij samen met de sociale omgang met elkaar. En de waarden normen, die sociale poot is redelijk groot hier op school”.

Ziet u de school als onderwijsinstituut of als een opvoedingsinstituut? “Kerntaak is natuurlijk onderwijs. Maar in een school als deze ontkom je er niet aan dat die sociale poot ook gewoon heel sterk is. Kinderen komen met allerlei problemen en leven in gebroken gezinnen. Dat dwingt je om die kinderen in dat aspect verder te helpen. En of dat moet via schoolmaatschappelijk werk of jeugdzorg, dat is mij om het even. Maar je ontkomt er niet aan om daar extra aandacht aan te besteden”.

Hoe is dat voor u? “Ik denk dat hetgeen wat wij binnen het onderwijs doen, prima is, maar van datgene wat er allemaal aanhangt, denk ik soms dat het wel erg ver gaat. Dat gaat ook verder in situaties buiten de school. Als kinderen elkaar in het weekend de hersens inslaan, verwachten sommige ouders dat wij dat maandagmorgen op school oplossen. Dat komt wel vaker voor”.

En hoe gaat u daar mee om? “Ik wil best een gesprek aangaan met die kinderen, maar ik ga het niet oplossen. Wij zijn verantwoordelijk voor de kinderen onder schooltijd, en wat er in de wijk speelt dat moet men privé oplossen”.

Nog weer even terug naar het godsdienstonderwijs. Als we kijken naar de verschillende manieren van het uitdragen van de identiteit, vindt u het dan belangrijk dat verschillende geloven naast elkaar gezet worden, dat het christelijk geloof de grootste plaats krijgt of vindt u het belangrijk dat mensen met elkaar in gesprek gaan? “Alle drie. Wij dragen duidelijk de christelijke identiteit uit. Maar met name in de hogere groepen en middenbouw vertellen islamitische leerlingen meer over hun eigen achtergrond. Wat wij absoluut niet doen is daarin meegaan en bijvoorbeeld het Suikerfeest organiseren. Want dat past niet in onze identiteit. Daar trekken wij heel duidelijk een grens. Maar het vertellen en uitwisselen van ervaringen is prima. En zeker ook in de bovenbouw als je de wereldgodsdiensten moet behandelen, dan is het alleen maar een meerwaarde als kinderen vanuit hun eigen achtergrond informatie kunnen geven. Zij kunnen je vanuit de eerste hand vertellen hoe alles gaat. En daar krijg je leuke gesprekken door”.

Welke houding verwacht u van leerlingen tijdens het godsdienstonderwijs? “Ik verwacht dat ze in ieder geval respect hebben voor elkaar. Kinderen weten ook niet beter dan dat er allerlei verschillende culturen en godsdiensten in de klas aanwezig zijn. Het is eigenlijk de maatschappij in het klein. Het is niet voor niets dat het ministerie zegt dat actief burgerschap en sociale integratie vaak samen gaan. En daar moet je structureel aandacht aan geven. Ik denk dat de meeste kinderen geïnteresseerd zijn. Ik verwacht in ieder geval een houding waarbij leerlingen openstaan voor elkaars verhalen”.

Hoe denkt u over het gebruik van niet-christelijke religieuze objecten tijdens de godsdienstlessen? “Als het puur is om te vergelijken, heb ik er geen moeite mee. Maar niet structureel als uitgangspunt”.

Hoe is uw eigen visie op dit alles gevormd? “Ik denk voor een groot deel vanuit mijn persoonlijke leven. Toen ik nog thuis woonde, gingen wij structureel naar een bepaalde kerk. Toen was de boodschap dat alleen wat daar verteld werd de goede richting was, en dat de rest niet heel veel kon zijn. Dat ik later naar een andere kerk ging, is niet door iedereen even goed opgenomen. Mensen hadden hun mening klaar terwijl ze er nog nooit waren geweest. En dat soort dingen heb ik altijd wel vreemd gevonden. Vanuit die verbazing is het ook wel gemakkelijker om open te staan voor andersdenkenden en met hen in gesprek te gaan. Vanuit mijn opleiding heb ik er niets mee gedaan. Dat was toen nog helemaal geen actueel thema. Het ging veel meer over het geven van gedegen godsdienstonderwijs”.

Zou u ouders willen betrekken bij het godsdienstonderwijs? “Wij doen daar wel iets mee, maar niet heel veel. Een paar keer per jaar zit ik in een ouderpanel met ouders. Daar worden ook dingen besproken zoals identiteit. Er komt dan op tafel wat zij nog willen weten en hoe zij de PR en profilering zien –juist ook op het gebied van identiteit. En dan niet over de manier van

bijbelvertellingen, maar wel over gedrag dat zichtbaar is bij kinderen en dat niet strookt met de identiteit van de school”.

Kunt u een voorbeeld geven? “In het begin van het jaar was er een moeder die aangaf kinderen zich te zien gedragen op een wijze die niet helemaal passend is bij de identiteit. Kinderen die bijvoorbeeld al vloekend over het plein liepen. Dit wordt benoemd en we vinden het fijn dat we hier over kunnen praten. Wij bespreken dan waar wij mee bezig zijn, maar benoemen ook dat het gedrag is wat je niet in 10 minuten om kunt draaien. Het heeft echt wel een aantal weken geduurd voordat die groep verbaal minder provocerend was”.

Dat zijn dus ook dingen die bij de identiteitsvorming van de school horen? “Klopt. Wat ik wel belangrijk vind, is dat je op verschillende gelegenheden iets laat zien van je christelijke identiteit. Als ik een informatieavond heb dan open ik altijd met iets van identiteit. Toen ik eens als ouder van mijn kind naar een andere school ging, kwam ik 's avonds thuis en had ik het idee dat het net zo goed een openbare school geweest had kunnen zijn. Het hoeft geen zwaar wapenstuk te zijn maar het kan een gedicht of tekst zijn waar je iets mee hebt. Wij sluiten op een informatieavond ook altijd in alle groepen met hetzelfde stukje af. Zodat je daarin laat zien dat er over is nagedacht en dat er iets mee wordt gedaan”.

7. Interview met de leerkracht van groep 4 – 27 juni, 14.00u – 14.55u

Mevrouw B. is groepsleerkracht van groep 4 en intern begeleider aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. Zij behaalde in 1970 haar diploma aan de Kleuter Leidster Opleiding School, 1970. Haar hoofddiakte heeft zij in 1971 behaald.

Wilt u iets vertellen over uw eigen achtergrond voor wat betreft levensovertuiging en levensvisie?

“Ik heb een protestants-christelijke achtergrond. Thuis werd er veel nagedacht over allerlei zaken en praatten we ook over geloofszaken. Of het persoonlijk heel open was weet ik niet, maar er werd wel veel gepraat. Misschien werd er wat meer over politiek gepraat. Mijn vader zat bij de CHU. Hij was altijd heel kritisch, mijn moeder deed daar minder in mee, maar als kinderen discussieerden we wel graag. Ik ben daar wel door gevormd. Ik zat wel heel braaf in de kerk en ging netjes mee, maar eigenlijk boeide het me nooit zo. Later is dat wel veranderd. Ik kreeg catechisatie van een vrij ruimdenkende predikant, dus daar wat veel ruimte voor vragen en gesprek. Nu gaan we iets minder naar de kerk dan ik vroeger deed. Ik vind het soms lastig om ergens te komen en daar iets te horen waar ik het niet altijd mee eens ben. Eigenlijk zou ik wel meer bij de gemeente willen horen en meer willen doen. Het feit dat ik het noem, betekent ook wel dat ik ermee bezig ben. Behoren bij een gemeente betekent wat mij betreft ook dat je daar je steentje aan bijdraagt. En misschien doe ik dat nu wel iets te weinig.

Wat roept het thema ‘multireligiositeit in het christelijk onderwijs’ bij u op? “Binnen dit thema heb ik een heel traject afgelegd. Ik denk er best veel over na, maar ik denk dat ik inmiddels mijn eigen houding hierin wel heb bepaald. Veel religies hebben grote overeenkomsten. Ik denk dat elke religie erop gericht is om mensen op een juiste manier met elkaar te laten samenleven. Mensen denken na over het leven, over de dood en een eventueel hiernamaals. Daaruit zijn religies denk ik ontstaan. Maar wat nu waarheid is, dat boeit mij eigenlijk niet zoveel. Wat mij wel boeit is het Nieuwe Testament. Ik vind dat een mooi boek met prachtige verhalen. Maar om nu te zeggen dat Jezus ook voor mij gekomen is...ik weet niet of ik daar iets mee kan. Ik ben het helemaal eens met de manier waarop Jezus liet zien hoe je met anderen om kunt gaan en ik ben blij dat ik christen ben. Maar ik denk dat alle verschillende geloven zijn ontstaan vanuit een zoeken naar zingeving. Dat, en niet anders. Het gaat mij er om dat ik nu mij best wil doen. Wat er later is dat zie ik dan wel. Als ik dood ben en dat is het, dan is dat best. Is er wel meer en mag ik nog verder, dan is dat ook prima. Maar ik vermoed van niet. Snap je?”

Kunt u de visie van de school onderschrijven vanuit uw eigen persoonlijke grondhouding? “Ik wil het wel graag uitdragen, maar niet omdat het moet. De christelijke gedachte vanuit de Bijbel vind ik goed. Het spreekt van genade en je naaste liefhebben en daar ben ik voor. Dat vind ik prachtig. Dat kan je allemaal uitdragen door te vertellen, en tegelijk geeft het je ruimte om andersdenkenden te respecteren. Ik vind het heel boeiend om te kijken waar verschillen en overeenkomsten te vinden zijn. Zo zijn er nog meer godsdiensten waar ik lang niet alles over weet, maar waar ik wel goede dingen in zie. En daar wil ik ruimte aan geven. Nu kan dit gelukkig hier op school, maar als ik op een bepaalde richtingschool had gezeten, dan was ik met de school of met mijzelf in de problemen gekomen”.

Vindt u het belangrijk dat leerkrachten persoonlijk achter de visie van de school kunnen staan?

“Ja, dat vind ik zeker belangrijk. Er zijn genoeg godsdienstoorlogen geweest, en ik ben erg voor het leggen van verbindingen. Ik vind het soms wel lastig om te kunnen omgaan met diverse geloofsrichtingen waar ik het absoluut niet mee eens ben. Bijvoorbeeld orthodoxe christenen met hun hoedjes die niets mogen omdat de dominee zus of zo zegt. Maar eigenlijk doe ik precies hetzelfde als ik er zo over praat. Soms heb ik wel te weinig respect voor andere geloofsrichtingen. Ik ben kritisch op religies, maar eigenlijk kan je dat niet zijn. En dat vind ik wel moeilijk. Maar goed, bij kritisch kijken doe je dat nooit op de mens persoonlijk, maar op wat een geloof uitdraagt. En daar mag je misschien wel kritisch op zijn. Mits op een goede manier. Maar het is lastig om objectief kritisch te zijn omdat

iedereen een eigen achtergrond meeneemt. Je hebt zelf al een heel pakket in je rugzak. Daarom ben ik blij dat ik christen ben, want dat neem ik dan ook mee. Als ik ergens anders geboren was, dan was ik misschien wel moslim geweest. En dat het zo gemakkelijk anders had kunnen zijn, helpt mij ook in het kijken naar andersdenkenden”.

Wat brengt dat voor u mee in uw gedachtegoed naar anderen toe? “Ik probeer geen vooroordelen te hebben, te luisteren naar anderen, te kijken wat zij doen en hoe anderen hun geloof beleven. Vooral dat laatste vind ik erg interessant. Ik ben heel erg op het spoor gezet door de moeder van een islamitisch kind uit mijn klas. Zij vond dat wij allemaal zo lief waren. Ik snapte niet wat zij bedoelde, totdat ik bedacht dat er wat dat betreft een verschil in islam en christendom zit. Moslims zijn goed voor elkaar omdat het hun plicht is, maar bij christenen komt daar een stukje ‘houden van’ en liefde bij kijken. Liefde staat voorop in het christendom. Ik vond het heel mooi en knap dat ze dat zei. Dat geeft dus wel aan dat bij hun de haat of de veroordeling misschien wel veel heftiger is dan bij ons. Ik weet niet zeker of ze het zo bedoelde, maar het heeft mij wel nieuw inzicht gegeven. Er zit wat dat betreft een groot verschil in beide religies. En dan ben ik eigenlijk wel blij dat ik christen ben”.

Hoe is in uw klas de verhouding tussen christelijke en niet-christelijke leerlingen? “Er zijn heel weinig christelijke kinderen. Er zitten wel een flink aantal islamitische kinderen in de klas. Zij zijn best wel fanatiek in het overbrengen wat ze thuis horen en meekrijgen. Of dat echt al hun geloof is? Ja, wat is geloof? Ze gaan naar school en dreunen maar wat op en doen hun plichten. Ik zie niet echt meer aan die kinderen”.

Merkt u verschillen tussen religieuze en niet-religieuze kinderen tijdens de godsdienstlessen? “Eigenlijk niet. Ik denk dat ze daar nog te jong voor zijn en ik breng het zelf ook niet nadrukkelijk naar voren. Ik heb wel eens gehad dat er een jongetje uit de klas besneden was, en dan hebben we het daar wel over. Ik mocht voorlichting geven en uitleggen wat het was. Toen heb ik het zo gebracht dat ook andere kinderen besneden worden; niet alleen islamitische jongetjes. Ik had ook kunnen vertellen dat joodse jongens besneden worden, maar daar weten ze helemaal weinig van. Het jongetje zelf was nog niet op school, maar zijn zusje heeft er wel wat over verteld”.

Wat voor houding verwacht u van kinderen binnen de godsdienstlessen? “Ik verwacht dat ze meedoen met de dagopening en dat ze respect hebben. Eerst hoorde ik nog wel eens van islamitische kinderen dat ze niet mochten meebidden of naar de kerk mochten met de dankdagviering, maar dat is wel over. Misschien zijn de wat fanatiekere gelovigen naar andere scholen gegaan. Er is een islamitische school in Ede gekomen, en je ziet dat strenggelovige moslims hun kinderen daar naar school laten gaan. De islamitische ouders die hun kinderen bij ons brengen, zijn vaak wat vrijer in hun denken”.

Wat is de boodschap die u kinderen mee wilt geven in de dagopening? Zijn dat waarden en normen of een specifieke Bijbelse boodschap? “Ik vind het zeker belangrijk om hen waarden en normen mee te geven: liefde voor elkaar, liefde voor de wereld en respect. Maar ik wil hen ook vertellen dat ze altijd bij God terecht kunnen. Ik vind dat je rijk bent als je kunt bidden. Op zo’n moment kun je jezelf uiten. Als je het niet tegen iemand anders wil vertellen, kun je het toch bij Hem kwijt. De waarden en normen en Bijbelse boodschap zijn beide waardevol. Dat is ook belangrijk omdat Nederland voorlopig nog een christelijk land is, waar deze waarden en normen blijven zitten”.

Is de school voor u een onderwijsinstituut of een opvoedingsinstituut? “Natuurlijk onderwijs, maar je kunt het niet zonder opvoeding zien. Je bent het verlengstuk van thuis. Het kind is niet alleen maar een leerfabriek. Ze zullen ook moeten leren omgaan met anderen, en dat kan je eigenlijk alleen maar leren met een grote groep. Het zijn vaak maar kleine gezinnen tegenwoordig, dus als school heb je daar wel een belangrijke functie in wat mij betreft”.

Wat vindt u daarvan? “Het is jammer dat de sociale ontwikkeling niet altijd synchroon loopt met thuis. Dat vind ik vervelend, maar tegelijk is er weinig wat je daaraan kunt doen. Ik hoop zoveel mogelijk aan de kinderen mee te kunnen geven. Daarin ligt voor mij de uitdaging. Om kinderen iets meer mee te geven dan alleen kennis. Met alle verschillende culturen hier op school vormen we eigenlijk de samenleving in het klein. Kinderen leren van elkaar”.

Hoe kijkt u tegen scholen aan die vanuit een bepaalde identiteit een gesloten beleid hanteren? “Dat vind ik jammer. Oorspronkelijk begonnen we met openbaar onderwijs en eigenlijk sta ik daar in wezen wel achter. Iedereen naar dezelfde school met godsdienst als vak. Maar toch weet ik niet of ik me daar prettig zou voelen. Hier zitten we toch allemaal wat meer in dezelfde richting. Ik vind het naar om te zien dat er zulke gesloten scholen zijn. Er is toch meer in de wereld dan alleen je eigen kring”.

Op welke manier is uw visie op dit alles ontstaan? “Gegroeid natuurlijk. In de opleiding hebben wij het daar niet over gehad vroeger, dat was er toen nog niet. Het is echt ervaring. Ik heb zo nu en dan wat cursussen gehad, maar niet zo in die richting. Door schade en schande zullen we maar zeggen”.

Had u daar graag meer sturing in willen hebben? “Ik had graag meer informatieve kennis gehad. Wanneer je meer kennis hebt over een godsdienst, begrijp je dingen beter. Je kunt er dan beter over praten en dingen accepteren. Kennis is heel belangrijk”.

Wat merkt u verder in de praktijk over dit thema? “Ik vind het soms lastig dat we in het team ook niet allemaal hetzelfde denken. We zijn niet hetzelfde, maar het is wel goed om één lijn naar buiten te trekken. We moeten een eenheid vormen, en dus een beroepshouding aannemen. Er zijn ook teamleden die graag zouden zien dat we meer evangeliseren. Maar ik ben blij dat we dat niet zijn, want ik houd daar niet van. Ik denk niet dat dit de taak van een school is. Dat zou ik ook niet willen. Ik vind dat meer een taak voor de ouders”.

Zou u ouders willen betrekken bij het godsdienstonderwijs op school? “Nee, want dan heb je 23 verschillende meningen. Ik zie daar de meerwaarde niet van in”.

Hoe vindt u het dat er op een christelijke school als deze zo weinig christelijke leerlingen zitten? “Dat vind ik wel jammer. Het bestaansrecht van je school vind ik wel wankel. Hier kan je net zo goed het etiket van een openbare school opplakken. Wij doen er een Bijbelverhaal bij en wij zingen wat liedjes, dat is het dan. Dat vind ik niet erg, maar om te zeggen dat wij een echt christelijke school zijn; nou nee”.

8. Interview met de leerkracht van groep 1/2 – 28 juni, 20.30u – 21.45u

Mevrouw S. is groepsleerkracht van groep 1/2 aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. Zij behaalde haar pabo-diploma in 1991 aan de Felua in Ede.

Wilt u misschien iets vertellen over uw levensvisie en levensbeschouwelijke achtergrond? “Ik ben niet christelijk opgevoed, pas toen ik een jaar of 11 was ben ik op een christelijke school terecht gekomen. Als kind heb je er niet zo veel van, wel mooie liedjes, maar toen ik een jaar of 16 was toen ben ik via campingeangelisatie het diepe in gedoken. Uiteindelijk ben ik tot geloof gekomen. Ik ben begonnen in de Hervormde Kerk en uiteindelijk naar de Baptistengemeente gegaan. Zo is er een groei in mijn geloof geweest. Je staat er nu wel heel anders in, ook nu, waar je in een school waar de meeste kinderen niet naar de kerk gaan, je weet hoe het is om uit een ongelovig gezien te komen”.

Wat roept het thema multireligiositeit binnen het christelijk onderwijs bij u op? “Vooral dat wij te maken hebben met islamitische kinderen. Voor de rest hebben wij geen andere godsdienstige kinderen. Er zit één meisje uit Birma in de klas. Zij is volgens mij boeddhistisch, maar omdat er maar weinig contact mogelijk is, weet ik daar weinig van. De meeste mensen uit Birma die hier zijn, zijn van christelijke afkomst. Voor de rest zijn het vooral islamitische kinderen. Ik ben wel bekend met die culturen vanuit mijn vriendenkring uit Amsterdam vroeger. Ik had sowieso niet zo’n vooroordeel, in mijn werk in Amsterdam begon dat in de tijd best wel pittig te worden. Mijn opa en oma zeiden altijd wel dat ik moest leren dat niet iedereen hetzelfde is. Er zaten wel haaiabaaien tussen, maar die zitten overal. Ja, en toen ik hier ging werken, hadden wij hier ook niet zo heel veel buitenlandse kinderen. Na een tijd wat meer, en toen heb ik ook een cursus over de islam gedaan. Iets over de achtergrond, het ontstaan, de Koran, over de verschillende stromingen en over de ramadan. Zodoende weet ik er wel iets meer vanaf. In de klas leer ik van kinderen hoe ze erin staan en met de informatie van de cursus ben ik me meer bewust van de inhoud van hun geloof. Ik vind het fijn om betrokken te kunnen zijn bij ouders. Om te vragen of ze de ramadan vol kunnen houden bijvoorbeeld. De ouders stellen het wel op prijs, ze gaan dan ook wel wat vertellen. Pas had de schoonmaakster het er over dat ze naar Turkije ging. Ze is voor het eerst sinds 16 jaar in Turkije tijdens de ramadan, dus dat is best pittig. Ik heb ook wel eens periodes gehad dat ik vanuit de kerk een maand lang tijdens de ramadan ging bidden voor de moslims. Wat ik ook heel mooi vind is de herkenning als je praat over Jezus. Daar horen islamitische kinderen niet veel over, maar toch hebben ze daar wel feeling mee. Een jongetje bij ons in de klas uit Afghanistan zei pas: “Ja, Jezus is lief!”. Dat vind ik echt leuk. In dat gezin wordt er dus niet echt negatief over gedaan. Het handen vouwen gaat bij ons vanzelf in de klas. Zelf bid ik ook niet altijd met de handen gevouwen, maar op school hebben wij die afspraak gemaakt. Het laat een stukje eerbied zien. In de klas steken we een kaars aan als we beginnen met godsdienstige vorming. Dat is een herkenbaar teken voor de kinderen. Dat is bij ons een beetje zelf ontstaan. Ik zou graag willen zien dat dit doorgetrokken kan worden in de hele school. Het is ook een heel duidelijk moment om de kinderen te laten zien dat we met Heere God bezig zijn. Nu hebben wij het verhaal van Esther achter de rug, en de kinderen zijn er vol van. Kinderen komen met kinderbijbels op school en laten zien dat Esther ook in hun Bijbel staat. Kinderen hebben nog wel regelmatig kinderbijbels, dus dat is wel leuk.”

Hoe vindt u de verhouding van christelijke en niet-christelijke kinderen op school? “Ik vind het voor mijzelf niet zo’n probleem. Ik kan heel veel kwijt door veel te vertellen. En als je naar kinderen kijkt, is er niet zo’n verschil, het enige is de kennis.”

Wat is de verhouding bij u in de klas? “Bij mij in de klas zijn er twee kinderen die naar de kerk gaan. Twee à drie ouders hebben bewust gekozen voor een christelijke school en de rest heeft een andere godsdienst of is niet gelovig. Dit in een klas van 30. Ik vind het niet een heel groot probleem, ik heb altijd op deze school gewerkt. Daarvoor in Amsterdam waar ook veel buitenlandse kinderen zaten. Als ik kijk naar de school waar mijn kinderen op zitten, is dat een heel ander verhaal. Tachtig procent

van de leerlingen gaat naar de kerk. Maar zijn de kinderen daar zo anders? Op een bepaalde manier misschien wel. Misschien leren ze meer over waarden en normen. Maar ze kunnen evengoed ook vervelend of niet aardig zijn. Je ziet wel verschil, maar ook daar zitten kinderen die niet christelijk zijn. Die zijn alleen in de minderheid.”

Vindt u dat de school een evangeliserend karakter heeft of moet hebben? “Nee, niet in de eerste instantie. Niet met woorden in ieder geval. Ik denk dat ik het meer in mijn daden wil laten zien. Het is ook niet de bedoeling dat je moet evangeliseren op school. Dat staat ook niet in de uitgangspunten van het CNS. Je kunt wel met je houding en in je liefde voor God iets overbrengen naar kinderen en ouders. Door zo betrouwbaar mogelijk te zijn. En door ze ook te vertellen dat je altijd bij God mag komen. Vertellen dat Jezus laat zien wat wij kunnen doen en dat dit goed is voor iedereen. Door er te zijn voor de kinderen. Kinderen proberen op te vangen als ze verdrietig zijn en voor hen bidden als ze ziek zijn. Ze serieus nemen in hun verdriet; ook al gaat het om een poesje.”

Ik ga nog even terug naar de school, vindt u de school een opvoedingsinstituut of een onderwijsinstituut? “In de eerste instantie een opvoedingsinstituut, maar gaandeweg is het ook steeds meer een opvoedingsinstituut omdat er veel opvoeding moet plaatsvinden. Dat vind ik best pittig. Ik ben juffrouw geworden om dingen te leren. Ik ben geen moeder geworden van 30 kinderen. Dat is niet de bedoeling. Maar dat gebeurt wel steeds meer, en dat vind ik pittig. Dat lukt misschien nog wat meer met 16 kinderen, maar daarna wordt dat lastig. Je hebt ze niet meer allemaal bij elkaar. Zeker als je daar nog kinderen in hebt die nog heel veel moeten leren. Sommigen moeten nog leren hoe zij zichzelf in bedwang kunnen houden. Hoe leer je op je beurt wachten; hoe leer je met je verlies om te gaan? Er worden thuis bijna geen spelletjes meer gedaan, dus zulke basisvaardigheden leren de kinderen niet meer. Wij gaan steeds meer gezelschapspelletjes doen in de klas om hen dit te leren. Dus er komt zeker een stukje opvoeding bij kijken. En soms vind ik het teveel. Dan moet je teveel aandacht geven aan de opvoeding, aan de regels, het luisteren. Dat gaat ten koste van je tijd in onderwijs. Niet van je kwaliteit, maar wel van je effectieve leertijd die je dan hebt. Je bent zoveel tijd kwijt met het corrigeren en de aandacht vragen van kinderen”.

Vindt u dat leerkrachten achter de visie van de school moeten staan om daar te kunnen werken? “Ja dat vind ik wel. Anders verwatert het helemaal en dan kan je er niet achter blijven staan. Maar je moet wel erin gaan staan. Ik bedoel, wij hebben afgesproken verhalen te vertellen zoals ze in de Bijbel staan, daar maken we geen sprookje van. Nee, dat doen wij niet. Ik sta wel open voor vragen. Oudere kinderen vragen echt wel hoe dingen kunnen. Dan moet ik soms ook eerlijk zeggen dat ik niet alles begrijp of weet. Bijvoorbeeld een kind dat vroeg of de straten echt van goud zouden zijn zoals het in de Bijbel staat. Ik geloof niet dat sommige dingen letterlijk bedoeld zijn, maar om aan te tonen hoe mooi het zal zijn. Dus dat soort dingen kun je wel bespreken, maar je vertelt het zoals het er staat.”

En hoe vindt u het als er in het team verschillend wordt gedacht vanuit persoonlijke visies? “Dan is het gewoon heel duidelijk dat je samen een lijn stelt. Discussies over bijvoorbeeld de doop zijn voor mij nog steeds wat ondergeschikt. Maar er zijn binnen de schoolvereniging ook mensen die twijfelen aan het bestaan van Jezus. Die mensen moeten ook hier werken. Dan vind ik dat er duidelijk van bovenaf aangegeven moet worden op welke manier daarmee omgegaan moet worden. Dan moet diegene zelf bekijken of hij hier wil blijven werken”.

Hoe geeft u het godsdienstonderwijs in uw klas vorm? “Voornamelijk door het zingen door christelijke liederen, bijbelverhalen en bidden. We besteden erg weinig aandacht aan andere (bijbelse) stromingen. Niet bewust in ieder geval. We hebben het meer over basale dingen van het christelijk geloof. Wat houdt bidden in bijvoorbeeld. Sommige bijbelverhalen zijn te moeilijk voor kleuters. Dan vertel ik een ander Bijbelverhaal of een gelijkenis”.

Welk godsbeeld wilt u de kinderen meegeven? “Dat God van je houdt, maar ook een stukje eerbied en respect. Er wordt veel gepraat over Jezus als je vriend. Dat is goed, want ik heb dat ook heel sterk nodig gehad in mijn eigen geloofsleven, dat stukje vriend. Maar ik heb ook gezien dat God meer is. Hij is ook de schepper van hemel en aarde en Hij is almachtig. Daar past een stukje eerbied bij. Veel kinderen hebben een zware thuissituatie en daarom speel ik in de eerste instantie op de liefde in. Ze mogen Hem vertrouwen, in welke situatie dan ook. Dat is wel het eerste wat ik vertel. En dan leren ze toch ook een stukje eerbied. En ook zeker tijdens het bidden.”

Wat vindt u belangrijk om mee te geven, de normen en waarden of het werk van Jezus? “Ja, eigenlijk zou dit één moeten zijn. Ik ben niet zo van de termen ‘normen en waarden’, want dat zijn voor mij meer een beetje loze kreten. En het is niet een bepaalde houding die je aanneemt. Als het goed is, is het iets innerlijks waardoor je houding naar buiten komt. Het moet eigenlijk 1+1 zijn. Woord en daad.”

Hoe gaat u om met verschillende religies die kinderen meenemen binnen uw godsdienstonderwijs? “Als ze straks terug komen op school, is dat rond de tijd van het Suikerfeest. Wanneer ik merk dat het speelt in de klas, dan vertel ik er iets over. Ik geef leerlingen de ruimte om erover te vertellen en er vragen over te stellen. Maar ik diep het niet helemaal uit, en we vieren het ook niet op school. Wat ik wel weer heel leuk en goed vind, is dat ouders vaak hapjes meenemen naar school. Dat vinden ze ook leuk, dan zijn ze heel gastvrij. Als je op huisbezoek mee gaat, dan word je helemaal bedolven... om daar een stukje respect in te tonen. De ouders weten ook wel hoe wij er in staan.”

Heeft u contact met de ouders over het godsdienstonderwijs? “Heel weinig. De islamitische ouders zijn er niet zo open over. En dan is er ook nog de taal. Er zijn veel moeders die niet zo goed Nederlands praten”.

Zou u in uw godsdienst lessen - als kinderen het er over hebben - bijvoorbeeld een Koran mee willen nemen of daar iets mee doen? “Van mij mogen ze best een Koran meenemen om er naar te kijken, maar ik ga er zelf niet uit lezen. Ik zou wel willen vertellen, maar dan ga je toch meer iets van een mening geven. Ik ken nu wat meer achtergrond dus ik kan ze wel het één en ander vertellen. Anders religieuze leerlingen mogen best wat vertellen over hun ervaringen. Ze zijn deel van je groep en daarbij is er een verschil tussen er over vertellen en het echt te leren.”

Doet u bewuste activiteiten om gesprekken te bevorderen tussen leerlingen met verschillende achtergronden? “Nee, niet echt bewust. Er komen wel eens dingen spontaan ter sprake tijdens de dagopening of later op de dag. Allah is ook God natuurlijk, dus zij zien over het algemeen niet zo heel veel scheiding. En er zijn ook veel islamitische gezinnen die Jezus hoog hebben staan. Er zijn ook wel gezinnen die daar al wat meer scheiding gaan zien tussen de radicalisering.”

En als er een kind tegen u zegt dat Allah en God toch hetzelfde zijn, wat zou u dan antwoorden? “Dat zou ik wel lastig vinden. Ik heb nog nooit die vraag gehad bij kleuters. Ook niet bij de oudere groepen eigenlijk. In hogere groepen zijn ze wat ouder en dan kan je ook uitleggen dat je zelf gelooft dat Allah en God niet hetzelfde zijn. En dan zal ik ook wel een beetje uitleggen waarom. Ze komen soms ook wel in een geloofscrisis terecht. Ik had pas geleden nog een voorbeeld: we zongen het lied ‘sta eens even op als je Jezus lief hebt’. Alle kinderen stonden op, maar één jongetje bleef zitten. Vervolgens veranderde ik de tekst zodat kinderen moesten blijven zitten als ze Jezus lief hebben, en hij ging bewust staan. Ik vroeg hem daar naar en hij zei: “Mijn vader zegt dat Jezus de dood en het bloed is. Ik begrijp er helemaal niets meer van”. Ik wilde dit gesprek aangaan want ik moet daar toch iets mee. Het was een Nederlands kindje en hij had het verhaal gehoord over de uittocht van Egypte met het bloed aan de deurposten. Hij had verschillende verhalen gecombineerd en zo was hij tot zijn

conclusie gekomen. We hebben er samen over gepraat, maar toen we het lied een andere keer zongen, gebeurde hetzelfde. Ja, wat moet je er dan mee. De ouders zijn niet christelijk, maar ook niet anti. Je kunt zo'n jongetje niet dwingen. Ik vind dit soort situaties wel lastig, want eentje ging ook maar even solidair mee doen. Dat vond ik wel bijzonder. Bij kleuters blijft ongemerkt veel hangen. Andere liedjes zingt hij uit volle borst mee; wat het ook is, ik weet het niet."

Zijn er nog aspecten waar u meer over zou willen weten met betrekking tot deze thematiek? "Nee, ik heb mijzelf al een beetje verdiept in de islam. Misschien zou het wel goed zijn om als team toch iets meer te weten over de islam. Maar ook daarin staat iedereen weer anders. Want sommigen zien het als hetzelfde als het christendom. Je kunt nog eens een keer met elkaar in discussie gaan en soms leer je dan ook wel dingen van elkaar. Alleen het wezenlijke, dat Jezus de zoon van God is, daar valt wat mij betreft niet aan te tornen. Ik vind het nog wel eens moeilijk dat je daar verschillend in kan staan".

9. Interview met Gertjan Kant – 4 juli, 19.30u – 20.15u

Gertjan Kant is in 2011 afgestudeerd aan de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk aan de Christelijke Hogeschool Ede. In augustus 2012 heeft hij zijn diploma voor godsdienst leraar ontvangen.

U komt oorspronkelijk uit het pastoraal werk en bent daarnaast een opleiding tot godsdienstdocent gaan volgen. Wat zijn voor u de interessante aspecten aan het geven van onderwijs? “Jongeren. Tienerjongeren zitten nu een beetje op een punt waarin ze gaan nadenken over wie ze zijn, wat ze geloven en wat ze denken over bepaalde zaken. En ik vind het heel gaaf om de jongeren daarin te begeleiden. Vanuit de identiteit van de school heb ik een legitieme reden om het daar met ze over te hebben. Dat is ook wel spannend want tieners vinden het vaak niet leuk om over zichzelf te praten. Het interesseert hen niet vanaf het eerste moment. Dus dan moet je het leuk maken. Daarin ligt voor mij de uitdaging. En dat is zeker lastig. Maar juist tussen al die moeilijke dingen door, ordeproblemen of wat dan ook, is het zo mooi om de gave aspecten te kunnen zien. Daar haal ik zo ontzettend veel uit. Dat maakt het dan weer goed. Er hoeven maar een paar mooie kleine dingen te zijn, dingen die je meemaakt, dingen die leerlingen vertellen. Dan heb je het besef waar je het voor doet”.

Kunt u iets vertellen over uw eigen levensvisie en levensbeschouwing? “Ik ben gelovig opgegroeid. Mijn vader was predikant, dus dan kom je er niet onderuit. Ik heb die positie nooit echt misbruikt, ik vond het wel leuk om domineeskind te zijn. Wat ik niet echt leuk vond, waren de momenten waarop mensen mij zagen en alleen aan mij refereerden als domineeszoon. Ik antwoordde altijd: “Nee, het is Gertjan”. Het geloof is belangrijk, maar ik heb wel vrij snel eigen keuzes gemaakt in wat ik echt wil geloven. En daaraan ben ik blijven vasthouden. Het geloof heeft een belangrijke rol in mijn leven gespeeld, en dat is denk ik ook de reden waarom ik GPW ben gaan doen. In het onderwijs is het niet mijn doel om leerlingen christen te maken. Dat is niet mijn intentie. Ik denk niet dat dit goed is. Ik wil leerlingen als ware in contact brengen met verschillende religies en levensbeschouwingen. Delen van dingen die iedereen heeft mee gemaakt en daarvan leren. En dan hoop ik dat leerlingen op een gegeven moment zelf keuzes gaan maken. Keuzes over wat ze zelf geloven en willen”.

Vindt u dat de school een evangeliserende taak heeft? “Nee, absoluut niet, verre van. De kerk heeft een evangeliserende taak, niet de school. De school heeft de taak om te leren. Als je theologie studeert, dan leer je over het geloof en dan leer je echt over wat jouw geloof is, wat het geloof betekent. Maar de school is niet bedoeld om te evangeliseren. Daar ben ik fel op tegen. Je mag zeker je persoonlijke overtuiging delen, en ik zeg ook dat ik christen ben, en ik dit geloof omdat ik christen ben. Maar wanneer een leerling zegt dat hij een verhaal uit de Bijbel niet gelooft, dan is dat zijn mening. En als diegene daar ook een reden voor heeft, dan is dat goed. Maar heb wel respect voor de mensen die dat wel geloven. Want dat is iets heel belangrijks in het geloof. Het respect is heel belangrijk.”

Heeft u op een christelijke school lesgegeven de afgelopen jaar? “Ja, ik heb lesgegeven op een christelijke middelbare school”.

Vindt u het belangrijk om te kunnen staan achter de visie en identiteit van de school? “De school waar ik werk heeft een christelijk karakter, en docenten die moeten dagopeningen kunnen en willen leiden. Dat is vaak dan toch ook een christelijk verhaaltje. Ze moeten in ieder geval er open voor staan en dat accepteren. Ze hoeven niet christelijke gelovig te zijn. Godsdienstleraren daartegen moeten wel een actief christelijk geloof hebben, omdat dit belangrijk is voor hun vak. Andere docenten hoeven niet christelijk te zijn, maar moeten daar dus wel mee om kunnen gaan.”

Wordt er van de leerlingen verwacht dat ze christelijk zijn? “Nee, ze mogen van alles zijn. Op school is een klein gedeelte van de leerlingen christelijk. De helft heeft een christelijke achtergrond van thuis meegekregen, maar doet daar zelf nog niets mee. En op zich is dat ook nog de leeftijd, zelf zeg ik dat het niet zo heel raar is. Er zitten ook best veel niet gelovige of moslimleerlingen op school.”

Hoe vindt u het dat op een christelijke school een behoorlijk deel van de leerlingen de christelijke identiteit niet deelt? “Ik vind dat heel mooi en juist heel christelijk. Want het christelijke geloof staat heel open voor anderen. Als je kijkt waar het geloof vandaan komt, van Jezus; Hij stond ook open voor mensen met andere visies, een ander leven en andere gedachtes. En daar ging Hij juist mee in gesprek, in plaats van dat Hij daar niet mee om ging. Dus in een christelijke school moet je iedereen aannemen. Maar anderen moeten wel openstaan voor de identiteit van de school en willen praten over het christelijke geloof. Dat is wel belangrijk, want anders krijg je eenrichtingsverkeer. Maar juist dat multiculturele en multireligieuze karakter is juist zo belangrijk.”

Wat roept het thema multireligiositeit in de christelijke klas bij u op? “Het is zeker een uitdaging. Absoluut. Een klas vol met Hollandse jongeren is makkelijker dan een klas die multicultureel is. Dat is omdat je met verschillende achtergronden rekening moet houden. Achtergronden niet alleen, maar ook culturen, temperamenten. Als je iemand hebt die uit de Molukken, Afrika of Spanje komt, is die persoon waarschijnlijk meer temperamentvol dan iemand uit de boerenstreken. Dus je moet altijd rekening houden met wat ze thuis hebben mee gekregen hebben, wat de normen en waarden van thuis zijn, en die botsen wel vaak in de klas. Ja, dat kan wel eens botsen. Het kan botsen of tot hele leuke momenten leiden. Wij hebben het over het Hebreeuws gehad en toen hadden wij een moslimmeisje die de vergelijking met de Arabische taal maakte. Dat is juist heel mooi, ik vind het een heel mooie aanvulling, dat multiculturele karakter in de klas. Als je het bijvoorbeeld over het thema islam hebt, dan is het fijner om dat zelf van een moslim te horen.”

Wat is het doel van uw godsdienstlessen? “Het doel van mijn levensbeschouwelijke godsdienstlessen is om met elkaar, leerlingen en docent, tot een ontmoeting te komen in levensbeschouwingen, godsbeelden en meningen. Om daar samen over na te denken. Dan ga je van gedachtes wisselen en je proberen in te leven in al die levensbeschouwingen. Waarom gelooft iemand ergens in? Wat zijn de beweegredenen? En mijn doel is ook om leerlingen uiteindelijk zelf te laten groeien in hun identiteit. Te groeien in een eigen levensbeschouwing. Het is vaak persoonlijk ook heel identiteitsgericht. Hoe zit ik in elkaar en wat vind ik belangrijk? Juist die zoektocht staat centraal.”

Wat is uw eigen houding in de godsdienstlessen? “Ik benadruk sterk mijn christelijke achtergrond en de christelijke achtergrond van de school. Er wordt meer aandacht besteed aan het christendom dan aan andere religies. Maar wanneer wij het hebben over andere religies, dan probeer ik wel zo objectief mogelijk te praten. Ik vertel mijn mening, maar laat de leerlingen die van hen ook weergeven. Dat vinden ze juist vaak heel erg leuk. Het is een beetje dubbel dus, want je vertelt over je eigen christelijke achtergrond. Maar wat de docent zegt, dat wordt aangenomen door de leerlingen, vooral op zo’n jonge leeftijd. Als je als docent zegt dat het hindoeïsme slecht is, dan zullen leerlingen niet heel snel zeggen dat het goed is. Ik wil leerlingen de vrijheid geven om zelf een keuze te maken.”

U geeft aan leerlingen te willen laten groeien in hun eigen identiteit en ontwikkeling. Hoe staat u er tegen over als islamitische leerlingen zich verder ontwikkelen in hun eigen geloof? Wat doet dat met u als christen? “Dat is mij niet echt overkomen; ik ben benieuwd hoe dat zal gaan; hoe ik dat zal merken en hoe die leerling dat zal uiten hoe hij groeit in dat andere geloof. Ik zal hem er zeker vrij in laten, maar ik denk dat ik die leerlinge ook wel een stukje kritisch denken zal aanleren. Omdat er ook veel “maar’s” zijn in een islamitisch of ander geloof. Daar zou ik dan wel die leerling als ware over laten denken, dat het niet een ideaal geloof is. Dan komt daar ook mijn eigen achtergrond bij kijken. Ik ben het zelf op een aantal punten niet eens met het islamitische geloof en de bijbehorende normen en waarden. Maar de leerling gaat zijn eigen weg en maakt zijn eigen keuzes. Daar laat ik de leerling vrij in. Maar ik laat hem wel goed nadenken zijn geloof.”

Hoe is uw visie op dit alles gevormd? “Mijn visie is door de jaren heen gevormd. In de omgang met collega’s en door zelf na te denken over hoe ik vroeger godsdienst heb gehad. Ik kreeg altijd te horen dat het christelijke geloof de enige waarheid was en dat de rest heel fout zat. Veel dogmatiek en ethiek. Zelfs twijfels of het christendom je wel zou kunnen redden. In de lessen werd veel gesproken over hel en verdoemenis. Ik kon hier niet veel mee, en later ben ik er vrijer in gaan staan. Ik denk niet dat mensen snel tot geloof komen als je hen iets opdringt, maar veel eerder wanneer je er gewoon rustig en open over praat en diegene vrij laat. Dat wil ik ook doen. Zodoende is dat in de afgelopen jaren gevormd. Soms moet ik ook wel nadenken over hoe ik met bepaalde situaties in de klas om kan gaan. Bijvoorbeeld dat iemand niet kan geloven dat Jezus opgestaan is uit de dood. Dan zeg ik: “Ja, christenen geloven dat wel, en dat staat in de Bijbel. Het is een wonder. Natuurlijk gezien kan dit ook niet, feitelijk en wetenschappelijk gezien kan dat niet. Dat is een wonder, iets wat wij niet kunnen grijpen maar iets cruciaals in het christelijk geloof”. Wat de leerling daar verder mee doet is aan hem, daar laat ik hem vrij in”.

Vindt u het belangrijk om te spreken over Jezus als Messias of behandelt u liever de christelijke normen en waarden? Wat is voor u belangrijk om mee te geven aan uw leerlingen? “Ik denk dus dat het evangeliserende iets is wat eigenlijk meer in de kerk hoort. Bij de catechese, op jonge leeftijd. Ik vind het niet de taak van een school. Ik vertel wel wat christenen geloven en laat ook zien hoe ik er zelf in sta. Vaak krijg ik dan een reactie als: “Dat kan toch niet meneer!”. Dan is de nieuwsgierigheid van de leerlingen gewekt, en kan ik daarop door gaan. Ik kan dan zeggen: “Ja, ik als christen geloof dat”. Juist dat persoonlijke geloof spreekt leerlingen aan. Meer dan wanneer het in het algemene blijft. Maar vooral als je het hebt over een dagopening, probeer ik mijzelf wel meer te richten op de normen en waarden en de persoonlijke identiteit. Of andere dingen die niet met het geloof te maken hebben. Ik kies daarvoor omdat het bij het vak godsdienst al zoveel over het geloof gaat. Ik wil dan iets ontspannend gebruiken tijdens de dagopening. Een moment om je ei kwijt te kunnen, iets te bespreken in de klas of om bij persoonlijke dingen stil te staan. Even niets met de les te maken, totaal iets anders. Dat doe ik vaak met een dagopening.”

Heeft u binnen de opleiding lessen gehad over multireligieuze klassen en hoe u er mee om moet gaan? “Eigenlijk heel weinig, en dat is ook een kritiekpuntje. Heel weinig. Meer een eigen reflectie over je omgang met en gedachten over multireligiositeit. Dat is meer mijn eigen zoektocht geweest.”

Wat had u er meer over willen weten? “Gewoon meer truckjes van hoe ga je daar mee om, wat kan je tegenkomen etc. Ik hoorde laatst van een klasgenoot die de Koran pakte en de Bijbel daarboven op legde, en een islamitische leerling had daar iets van gezegd. Eerst had hij zijn handen moeten wassen, en er mag niets bovenop liggen. Nou goed dat wist hij wel, die docent, maar hij had het niet door. Dat kan je tegenkomen, en daarom moet je ook voorbereid zijn. Dus dat is al iets meer had willen weten.”

Wat gebruikt u voor werkvormen om leerlingen met elkaar in gesprek te laten komen? “Veel vragen stellen en vragen wat leerlingen met diverse achtergronden over onderwerpen vinden. Leerlingen aan het woord laten en hun mening laten geven. En hen de vrijheid geven om in presentaties, werkstukken hun visie en mening te vertellen. Het gaat om persoonlijke vorming. Dus meningen mogen, wat ze vinden of denken mogen en moeten ze beargumenteren. Dat is ook belangrijk”.

10. Schriftelijk interview met de leerkracht van groep 7/8 – 11 juli 2012

Mevrouw T. heeft de pabo gedaan aan de Christelijke Hogeschool Ede. Nu is zij vanaf 2006 werkzaam als groepsleerkracht aan CNS Basisschool Groen van Prinsterer in Ede. Momenteel geeft zij les aan groep 7/8. I.v.m. ziekte kon het geplande interview niet doorgaan, vandaar dat zij schriftelijk een aantal vragen heeft beantwoord.

Wilt u weergeven vanuit welke levensbeschouwing u leeft? “Ik ben altijd met mijn ouders meegegaan naar de Nederlands Hervormde kerk. Daar heb ik ook belijdenis gedaan. Toen ik mijn man ontmoette ben ik naar de Gereformeerd Vrijgemaakte Kerk overgestapt en daar zijn we nog steeds lid”.

Is het belangrijk voor u om persoonlijk volledig achter de levensbeschouwelijke visie van de school waar u werkt te kunnen staan? “Ja, ik zou liever niet op een katholieke, evangelische, openbare of ander soort school werken. Algemeen christelijk is voor mij prima. Als er maar aandacht is voor het lezen van de Bijbel, zingen en gebed”.

Is de christelijke school voor u in de eerste plaats opvoedingsinstituut of onderwijsinstituut? “Een onderwijsinstituut. Opvoeding ligt in de eerste plaats thuis bij ouders”.

Hoe kijkt u persoonlijk naar mensen/kinderen met een andere levensvisie? “Daar heb ik geen problemen mee. Ik praat met de kinderen over verschillende levensvisies. Dat doe ik vanuit een christelijke achtergrond. (Ik geloof en hier op school leer je..., maar er zijn ook mensen die....)”

Hoe is de verhouding van christelijke leerlingen en kinderen met een andere levensbeschouwing bij u in de klas? “Het grootste deel van de leerlingen is niet-kerkelijk. Van de 29 leerlingen zijn er 3 moslim”.

Welke houding verwacht u van uw leerlingen ten aanzien van het godsdienstonderwijs? “Ik verwacht van kinderen dat ze met respect de lessen meedoen. Dit betekent aandacht voor het verhaal en het gesprek. Ik verplicht kinderen niet mee te bidden als ze dat niet hoeven van ouders of als ze anders gelovig zijn. Ik vraag wel om een eerbiedige houding. Dit betekent je handen gevouwen of armen over elkaar en je hoofd gebogen om zo elkaar niet af te leiden tijdens het gebed”.

(Ingekorte vraag) Welke van deze uitgangspunten (a. multireligieus, b. interreligieus, c. monoreligieus) hanteert u in uw godsdienstonderwijs en waarom?: “Ik denk een beetje van a en b. Ik vergelijk wel vaak verhalen met de Koran, om zo ook te laten zien dat in grondbeginsel beide godsdiensten veel op elkaar lijken. Zo probeer ik kinderen ook nader tot elkaar te brengen. Tijdens geschiedenis wordt de Islam ook uitgelegd en dan worden er ook veel linken gelegd met het christendom. Ik laat kinderen ook vaak vertellen over hoe zijn naar de kerk of moskee gaan. En welke feesten ze vieren, wat ze dan doen en waarom. Zo krijgen kinderen begrip voor elkaar en leren ze elkaars achtergrond begrijpen”.

Hoe is uw visie op multireligiositeit binnen het christelijk onderwijs gevormd? “Ik denk dat je er niet aan ontkomt, tenzij je op een school gaat werken die een duidelijke visie heeft ook naar ouders toe. Als de school van ouders verlangt dat ze lid zijn van een bepaalde kerk of gemeenschap, dan is er geen ruimte voor multireligiositeit. Ik vind het juist leerzaam om ook met anders gelovigen om te gaan. Het is een goede weerspiegeling van de maatschappij. Daarnaast vertel ik wel graag de verhalen uit de Bijbel in de hoop dat de kinderen geraakt worden en misschien later zelf de keuze maken om christen te worden”.

Kunt u aan de hand van onderstaande vragen vertellen hoe de levensbeschouwing van de school/uw eigen levensbeschouwing praktisch tot uiting komt bij u in de multireligieuze klas?

- a. **Wat is uw boodschap in de Bijbelles?** “Jezus is de zoon van God, God heeft je gemaakt en je bent uniek met al je talenten en gebreken. Hij houdt van je en heeft zijn Zoon voor jou gegeven”.
- b. **Welk Godsbeeld en zelfbeeld zou u uw leerlingen bij willen brengen?** “God als Vader, iemand waar ze altijd bij terecht kunnen zonder afgewezen of veroordeeld te worden. Die van je houdt als Zijn kind. Je bent een kind van God, geschapen naar zijn evenbeeld”.
- c. **Welke waarden en normen zou u uw leerlingen bij willen brengen?** “Nou, ik denk hetzelfde als iedereen. Respectvol naar andersdenkenden en ouderen. Ook al krijgen ze vaak het verkeerde voorbeeld, ik probeer ze uit te leggen dat ze zich dan ook niet zo hoeven te gedragen. ‘Wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’”.
- d. **Welke activiteiten gebruikt u binnen uw godsdienstonderwijs?** “Ik lees of vertel een Bijbelverhaal. Daarna controleer ik het begrip d.m.v. vragen. Er is ruimte voor kringgebed of gebedspunten. Zingen heb ik afgelopen jaar niet veel gedaan. Ik laat kinderen ook wel eens meelesen uit de Bijbel en bespreek dan de verzen. Daarbij maak ik dan wel eens een werkblad waarbij ze de ontbrekende woorden op de juiste plaats moeten invullen”.

Over welke vaardigheden moet een leerkracht volgens u beschikken om met multireligiositeit in een klas om te gaan? “Poeh. Lastige vraag. Ik denk dat je in je gedrag een voorbeeld moet zijn als het gaat om respect, aandacht, liefde voor elkaar, behulpzaamheid en gedrag. Je moet kunnen luisteren en met de oudere kinderen ook het gesprek durven aan te gaan. Durven zeggen dat je het soms niet weet of dat je het er niet mee eens bent en waarom. Je hoeft niet altijd een antwoord te hebben”.

Welke activiteiten zouden volgens u samenhang tussen leerlingen met diverse/geen religie(s) bevorderen? “Ik denk dat de geschiedenisles over de Islam en de groepswerkstukken die over wereldgodsdiensten gegeven worden als heel leerzaam zijn. Ze leren veel over verschillende godsdiensten en begrijpen waarom mensen bepaalde dingen doen vanuit hun overtuiging”.

Zijn er aspecten waar u nog meer kennis over zou willen hebben (omdat ze voor u lastig zijn of omdat ze uw interesse hebben) m.b.t. tot het onderwijs binnen een multireligieuze klas? “Nee, ik kan zo even niets bedenken”.